

Բնագր

ԱՇԽԱՏ 1999

ԱՎՍԵԼ ԲԱԿՈՒՆՑ

Այնքա՛ն որեւէն յոյս չկայ, որ դուն դառնաս
Հսկեցրնէլ Ճիրանի փողոց, ոսկե՛ծայն:
Ո՛ր, արդեօք ո՛ր սրտիդ բոցերը մոխրացան,
Գերեզմանդ իսկ մեր կարօտին խոնկն է անՀաս:

Բայց դուն վազուց գիտես, որ գիւյն է ծաղկաւորը,
Լրտածէն Հոն ուրախութեան էրգ առ ծիծաղ:
Եւ անձրեւին մառնեցան թակ դորշ եւ խալաղ,
Յիշատակովդ կ'արինին միռայլ սիրտեր...

Սօսափ մը կայ քեզի հասնող ամէն ծառէ,
Հովերուն մէջ քեզ արթնցնող անվերջ մրտանջ,
Իր մեղմաՀոս եղանակով քաղցրամրմունջ:

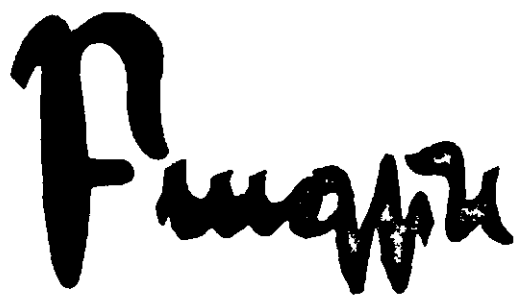
Արբիւրը, որք քրոջ նման, քեզ կ'օրօրէ,
Մինչդեռ գիւղին տանիքներէն Հայրենական
Դէռ կը խօսի Ճիրանի փողոց մեղմաձայն...

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱԹ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1.— ԵԴ. ՊՕՅԱՃԵԱՆ	Կապույտ հեփիաթ ու համերգ
2.— » »	Տեսարանին դեմ աչքերուս
2.— » »	Ցուցափեղկ՝ ճակատագրական բաներու
3.— Վ. ՕՇԱԿԱՆ	Օրէնք
16.— Յ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	Տաղ առ անցորդուհին
17.— » »	Արեւագալի թախծութեամբ
18.— » »	Իրիկնային վերջիշում
20.— » »	Francisco Goya
22.— Թ. ԶԻՖԼԵԱՆ	Հարսերուկ
44.— ԱՐՄԱՆՏ	Արարատի կանչը
45.— » »	Եզիցի լոյս
46.— Պ. ՄՆԱՊԵԱՆ	Օր – ցերեկով
53.— ☆ ☆ ☆	Ակսել Բակունց
54.— ☆ ☆ ☆	Սերգէյ Աթաբեկեան
55.— Ս. ԱԹԱՐԵԿԵԱՆ	Հայապահպանութեան նուիրեալն ու նահատակը
68.— ☆ ☆ ☆	Վկայութիւններ Ափիւռքէն
70.— Ն. ԶԱՐԽՈՒՏԵԱՆ	Խօսք գալիքի մասին
76.— Ռ. ՓԻՐՈՒՄԵԱՆ	Ցեղասպանութեան գրականութիւն՝ փորձ-ընթերցումի
91.— Հ. ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ	Օշական թատերագրի իմացական աշխարհահայեցքը
105.— Խ. ՏԵՐ-ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ	Երկու փաստաթուղթ Զապէլ Նսայեանից
107.— Զ. ԵՍԱՅԵԱՆ	Սիրելի Պարոն Միսակ
109.— Զ. ԵՍԱՅԵԱՆ – Լ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ	Պայմանագրութիւն
110.— Վ. ՄԱՏԹԵՐՈՍԵԱՆ	Կռտան Զարեան եւ Վահան Նաւասարդեան
124.— Պ.Ս.	«Ես իմ անուշ»ի ողիսականը
125.— ☆ ☆ ☆	Հաստատումներ
131.— ☆ ☆ ☆	Նշմարներ
142.— ☆ ☆ ☆	Լոյս տեսան
150.— ☆ ☆ ☆	Մշակութային լուրեր

228 2005
2110

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՎ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

ԼԸ. ՏԱՐԻ ԹԻԻ 4 ԱՇՈՒՆ 1999 ՊԷՅՐՈՒԹ

Եդ. Պոյաճեան

ԿԱՊՈՅՏ ՀԵՔԻԱԹ ՈՒ ՀԱՄԵՐԳ

ՈՎ իմ հոգի, քեզ կու տամ սա սպիտակ ամպերուն,
Որոնք կ'երթան վեհափառ անդորրութեան մը խորէն,
Ամբողջ երազ ու հեքիաթ այլակարօտ վերթ թռչուն,
Որ կը մեկնի տխրածայն աշնան տրտում պահերէն:

Ես քեզ կու տամ այս գիշեր նաեւ սա խենթ հովերուն,
Որոնք խորունկ ու մթին կը սուլեն դժուր անընդհատ,
Ճակատագրի նման սեւ, խռովակոծ ու եռուն,
Կու տամ ճրի ես զքեզ, կու տամ քառ-քառ եւ առատ:

ՈՎ իմ հոգի, աստղերուն, երկինքներուն ու լոյսին
Կը յանձնեմ քեզ ինձմէ դուրս մեղեդիի մը անյայտ
Ու երբոր կեանքը ըլլայ ա'լ անիմաստ մուր եւ սին
Պիտի կանչեմ ես քեզի՝ սիրտս քաջաճ ու շուայտ:

Զի էութիւնս կը զգամ կ'ըլլայ արեւ ու երազ,
Կ'ըլլայ խորունկ ճիւղան, եւ իմ տենչանքս այսօր,
Կը թռչողայ ամէն ջիղ իմ մարմնիս մէջ լուսամաճ,
Ծառազայթի նման սուրբ ու համբոյրի պէս աղուոր: 2000

ՅՈՒՅԱՓԵՂԿ՝ ՃԱԿԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ԲԱՆԵՐՈՒ

Ձոյգ աչքերուդ, մուր աչքերուդ ցուցափեղկին ծիշդ առջեւ,
Եկեր եմ ես հեռուներէն ու կեցեր լուռ, ձեռնբաց,
Ձերթ մուրացիկ եւ կամ իբր ձեր ուխտաւոր թախճահեւ,
Ու կը դիտեմ հետաքրքիր ներսն աչքերուդ շողամած:

Աւերբուն հետ ու նենգ կեանքին աղօթքին հետ ու մահուան,
Խայտապուարթ երջանկութեանց ու թաճրաթաւ թախիճին,
Բոլորին հետ, բոլորին հետ, նոյնիսկ անհուն տրտմութեան,
Եկեր ես, ես ալ այսօր լուռ յաճախորդ քու նայուածքին:

Ձոյգ մը աչքեր հայելաջինջ ցուցափեղկեր երկու հատ,
Որոնց ետին կը շողշողան ակնեղէններ անանուն,
Որոնց ետին վաճառատունն է յուսաշող ու վուարթ,
Որոնց ետին անասելի հաստութիւնն է անհուն:

ՏԵՍԱՐԱՆԻՆ ԴԷՄ ԱԶՔԵՐՈՒՄ

Տեսարանին դէմ աչքերուս հոգիս մեղմիւ կը ժպտի,
Ի տես անոնց մէջ լեցուող տաք ու շէնշող լոյսերուն,
Իոն հասունցող պատկերներուն ու խորութեանց ալ բարի,
Որոնք հանդարտ ու յուզումով կը պարեն պարն օրերուն:

Սիրտս կ'աճի, կը խորունկնայ աչքերուս մուր լիճին մէջ,
Կը ցոլայ հոն դեռ մաս առ մաս իմ ներքին կեանքս այսօր,
Բիւրեղներուն խորը իրենց ալ գիժ առ գիժ, էջ առ էջ,
Կը լուծուի կեանք մը նորոգ ու նոր տենչանք մը աղուոր:

Որքան անթիւ կայ բնակիչ անոնց լոյսին մէջ հիմա,
Աւելի քան ճովերն ամբողջ մեր աշխարհին այս անձայր,
Աչքերուս մէջ կան անտառներ ու երկինքներ շափիւղայ,
Որոնց դիմաց հոգիս ուրախ դեռ կը ժպտի իբրեւ մայր:

Աչքերուս մէջ կայ միշտ շուայտ մեծ ցանկութիւն մը խորունկ,
Որ սովահար ձեր գալլերու ախորժակին պէս կ'ոռնայ,
Երկինքին դէմ երկրային, որ կը բուրդ մուշկ ու խունկ,
Փառքին դիմաց աղջիկներուն ու լոյսերուն ապագայ:

(Անտիպ)

ԵԴՈՒԱՐԴ ՊՕՅԱՃԵԱՆ

Վ. Օջական

ՕՐԷՆՔ
Տեսարան 5.

Սրճարան մը, Մոնրէալի մէջ: Բեմին առջեւը, սեղանի մը շուրջ, նստած են Անահիտ ու Հրայր: Ետեւնին, բաւական մը հեռու իրենցմէ, երիտասարդ մը նստած սուրճ կը խմէ ու առջին դրուած գիրքէ մը դաս կ'ընէ:

ԱՆԱՀԻՏ.- Ո՞ւր մնաց սա տղան: (Շուրջը կը նայի):

ՀՐԱՅՐ.- Հիմա ուր է նէ՛ կու գայ: Հայաստան մնալով՝ անոնց պէս րան մը եղած ըլլալու է:

ԱՆԱՀԻՏ.- Արդեօք որքան տարբեր մէկն է Հիմա, երկու տարի թուրքին դէմ պատերազմը տասը տարի քաղաքի խաղաղ կեանքի չափ ըլլալու է:

ՀՐԱՅՐ.- Ես աղքատս գիտեմ նէ՛ ան միշտ նոյն միամիտ, ուժով, բարի կարծր տղան է:

ԱՆԱՀԻՏ.- Այնքան ալ միամիտ չէ Դաւիթը: Ան ո՛չ Հայաստանի, ոչ ալ Ղարաբաղի Համար գնաց կուտելու, ան ինքզինքին Համար էր, մամայէն ու ինձմէ կը փախչէր, ինքզինքը գտնելու Համար էր:

ՀՐԱՅՐ.- Ատիկա պարզ է, ինչ որ կ'ընենք՝ մեզի Համար կ'ընենք, ե՛ս ալ, դո՛ւն ալ: (Լուռ են, սուրճ կը խմեն: Անահիտ սիկարէթ մը կը վառէ):

ԱՆԱՀԻՏ.- Ի՞նչ է, երէկ Մէտրսէն Սան Ֆրոնթիէրի մասին բաներ մը կ'ըսէիր կոր, իրա՞ւ է:

ՀՐԱՅՐ.- Այո:

ԱՆԱՀԻՏ.- Այսինքն ի՞նչ:

ՀՐԱՅՐ.- Վերջին տարիները Համալսարանը սէրվիս ա լ'էթ-րանժէ շրջան մը ունի, մէկ կամ երկու տարի, միտք ունիմ դիմելու, աստեղէն քիչ մը հեռանալու:

ԱՆԱՀԻՏ.- Դո՞ւն որքան պիտի հեռանաս:

ՀՐԱՅՐ.- Կարելի է երկու տարի: Նայինք:

Ներս կը մտնէ Դաւիթ: Արագ ակնարկ մը ալ ու ձախ կը քննէ վայրը, տեսնելով քոյրն ու եղբայրը՝ արագ քայլերով անոնց կողմը կ'ուղղուի, դէմքին լայն ժպիտ մը: Մէկ թեւը բացած է, միւսը՝ գրպանը: Մէկ աչքին վրայ ճերմակ վիրակապ մը կայ:

ԱՆԱՀԻՏ ՈՒ ՀՐԱՅՐ (ոտքի կ'ելլեն, կը փաթթուին Դաւիթին, երեքը մէկ իրար գրկած են): *Ծօ Դաւիթ, ո՞ւր ես, ինտո՞ր ես:*

ԴԱՎԻԹ.- Եկայ իշտէ, դո՞ւք ինչպէս էք... Հրայր, Անահիտ... Հէյ...

- (Իրար ուս կը զարնեն, կը համբուրուին):
- ԱՆԱՀԻՏ.**– Լա՛ւ որ եկար, ծո՛ւ:
- ՀՐԱՅՐ.**– Տղայ, միշտ նոյնը մնացեր ես, յուսահատական է:
- ԱՆԱՀԻՏ.** (քայլ մը ետ կը քաշուի).– Կեցիր նայիմ պոյիդ–պոսիդ... իրապէս մարդ եղեր ես հա: (Կը գրկէ նորէն, կը համբուրէ ուրախ՝ զուարթ...):
- ԴԱԻԻԹ.**– Լաւ կ'երեւիք կոր դուք ալ... պապա՞ն ինտոր է: (Կը նստին: Դաւիթ քիչ մը կարծր է շարժումներուն մէջ): Բայց է՛ն ատաջ— ի՞նչ ունի աչքդ, ի՞նչ ունի ձեռքդ:
- (Լռութիւն):
- ԴԱԻԻԹ.** (խնդայով).– Վրայ տուի, կոխներուն:
- ՀՐԱՅՐ.**– Ձեմ հաւատար... իրապէս կոխներուն, ճակատամարտի մէջ՝ մտար, իրապէս մարդ սպաննեցի՞ր:
- ԴԱԻԻԹ.**– Հարկաւ, ծանր, մահացու կոխներ էին, ահագին թիւով մարդիկ մեռան, մեղմէ եւ անոնցմէ:
- ԱՆԱՀԻՏ.**– Հողիդ ողջ ըլլայ, դուն կոխէն փախչողը չես:
- ՀՐԱՅՐ.**– Ինչպէ՞ս եղաւ, քեզի չէի՞ ըսեր, որ շխառնութիւն, ատաջ ես ալ քեզի պէս էի, ինչպէ՞ս եղաւ:
- ԴԱԻԻԹ.**– Ի՞նչը, պատերա՞զմը:
- ՀՐԱՅՐ.**– Ձէ, ճանրմ, սա վիրատորուիդ, աչքդ, ձեռքդ:
- ԴԱԻԻԹ.**– Հէ՛չ, կոխ էր, տղա՛յ, միշտ բան մը վրայ կու տաս, բայց նաեւ բան մը կը շահիս, անպայման, շատ կարեւոր բան մը: (Իրարու կը նային, լուռ ու շեշտ, քիչ մը կորսուած իրենցմէ ներս): Պապային մասին բան մը չըսիք. Անահիտ:
- ԱՆԱՀԻՏ.** (լուռ է պահ մը).– Լաւ չէ, Դաւօ: Ձգելէդ ի վեր շատ ինկած է:
- ԴԱԻԻԹ.**– Ի՞նչ է, նորէն սիրտն է, չէ՞ նէ մը ուրիշ բան է:
- ԱՆԱՀԻՏ.**– Աւելի գէշ է հիմա... Ալզայմըրզ է հիմա, է՛ն ծանր տեսակէն:
- (Լռութիւն):
- ԴԱԻԻԹ.**– Ո՛ւր է հիմա:
- ԱՆԱՀԻՏ.**– Տունն է: Ատոր համար էր, որ հոս տուի ժամադրութիւնը, որ չցնցուիս:
- ԴԱԻԻԹ.**– Բնաւ պէտք չկար, ես ինչե՛ր տեսեր եմ... ինչ է նէ: Այս իրիկուն:
- ՀՐԱՅՐ.**– Բայց դուն, դուն, Դաւօ, ի՞նչ եղաւ քեզի, մի մոռնար, որ բժիշկ եմ հիմա:
- ԴԱԻԻԹ.** (կէս մը խնդայով).– Հրօ, ըսի քեզի, չէ՞, կոխի մէջ, ասկէ ամիս մը ատաջ, բայց թուրքերուն մուխը մարեցինք: Բայց կարեւոր չէ ատիկա, դո՛ւք ինչ ջուրի վրայ էք, Հրօ:
- ՀՐԱՅՐ.**– Քոյրիկդ գլուխը առեր–կ'երթայ, ըսելք չկայ... փաստաբանը չէր բաւեր՝ հիմա ալ Արդարութեան նախարարին օգնականին օֆիսը, ատ ալ չէր բաւեր՝

- Փարթի Քէպէքուային մէջ մտած է, օրին մէկը երեսփոխանական ընտրութիւններուն մասնակցելու համար...
- ԴԱԻԻԹ** (բարձր, ուրախ ձայնով).- Պրաւօ՛, քոյրիկ, դուն առաջին օրէն գիտէիր ուր պիտի երթաս:
- ԱՆԱՀԻՏ** (առաջ ծոելով).- Այո, կեանքդ դուն չծրագրես նէ՛ ուրիշները կը ծրագրեն քու տեղդ քեզի համար: Ազատութիւնդ կը կորսնցնես՝ եթէ վայրկեան մը անուշադիր ըլլաս:
- ՀՐԱՅՐ** (Դաւիթին դառնալով).- Է, դո՛ւն ինչ ծրագիրներ ունիս, Դաւիթ:
- ԴԱԻԻԹ**.- Իմս շատ պարզ է- ես ետ պիտի երթամ Ղարաբաղ, ետ բանակ՝ մինչեւ վերջնական յաղթանակ, յետոյ պիտի կարգուիմ ու Հոն ապրիմ կեանքս: Վուսլա:
- ԱՆԱՀԻՏ**.- Է, Գանատա՞ն, ընտանի՞քը, բարեկամնե՞րը, Սփի՛ւտքը:
- ԴԱԻԻԹ**.- Երկու շարաթէն ետ պէտք է ըլլամ, ետ ճակատ, ինչո՞ւ դուք ալ Հոն չէք գար, որ աս օտար, Հիւանդ աշխարհէն ազատիք մէկ անգամէն: Եկէ՛ք Հետս, լուրջ եմ:
- ԱՆԱՀԻՏ** (չուարած է եղօր խօսքերէն).- Այդ ի՞նչ տղայական մտածում է, Դաւիթ, ամէն մէկս իր կեանքը ունի, կ'ուզես որ թշուառութեան մէջ նետուինք բոլորս քեզի Հետ:
- ԴԱԻԻԹ** (խնդալով).- Կատակ էր քրածս:
- ԱՆԱՀԻՏ**.- Ձէ, կատակ չէր, ես քեզ կը ճանչնամ, դուն կատակ չես ըներ լուրջ բաներու մասին: Պապա՞ն ուր պիտի դնենք:
- ԴԱԻԻԹ**.- Ան ալ բերէք, Հոս ի՞նչ կեանք կայ իրեն համար, Հայրենասէր մարդ է պապան:
- ՀՐԱՅՐ** (կէս խնդուքով մը).- Ձէ, չէ, Դաւօ, լուրջ բան չէ ըսածդ, պապան Հոս կը մնայ:
- ԱՆԱՀԻՏ**.- Դաւիթ, սուրճ մը կ'առնե՞ս:
- ԴԱԻԻԹ**.- Հա, գէշ չ'ըլլար:
- (Անահիտ ոտքի կ'ելլէ ու կը կորսուի աջի դուռնէն: Լռութիւն):
- ՀՐԱՅՐ**.- Իրիկունը մէյ մը նայիմ սա ձեռքիդ, Հիմա անանկ դժուար գործողութիւններ կ'ընեն կոր, որ նոր ձեռք մը անցընելը բան մը չէ: Վստահ եմ Ղարաբաղ ամէն ինչ նախնական վիճակի մէջ է, մարդոց նման:
- ԴԱԻԻԹ** (պլուխը կը ճօճէ).- Այո եւ ոչ: (Լռութիւն): Այսինքն, կենաց մահու կռիւ է, Հէ՛, ամէն ինչ իր է՛ն ծայրա-յեղ վիճակին մէջ կ'ըլլայ, սէրը, ատելութիւնը, բար-կութիւնը, բարութիւնը, ուրախութիւնը, ցաւը, ամէ՛ն ինչ, մարդիկ անկարելի բաներ կ'ընեն, կար-

ծես կեանքին օրէնքը կը փոխուի: (Լուռ են: Կը դառնայ Հրայրին): Անահիտի՞ն ծրագիրները ինչ են:

ՀՐԱՅՐ.– Թող ինքը ըսէ: (Ներս կը մտնէ Անահիտ, սուրճ մը բռնած, կը դնէ Դաւիթին առջեւ): Անօ, Դաւիթը կ'ուզէ գիտնալ ինչ են ծրագիրներդ:

ԱՆԱՀԻՏ.– Դուն բան մը բսի՞ր:

ՀՐԱՅՐ.– Ձէ, չէ, կը վախճամ քեզմէ, որ չըլլայ թէ սխալ բան մը ըսեմ:

ԱՆԱՀԻՏ (ծանր շեշտով).– Ես հոս եմ, հոս ալ կը մնամ:

ԴԱՒԻԹ.– Ատիկա նորութիւն չէ:

ԱՆԱՀԻՏ.– Ես հորիզոնական չեմ շարժիր, ես ուղղահայեաց եմ, վեր, դէպի վեր միշտ... կամ ալ վար:

ՀՐԱՅՐ.– Ատիկա քաղաքական ասպարէզին մէջ կ'ըլլայ միայն:

ԴԱՒԻԹ.– Այո:

ԱՆԱՀԻՏ.– Դուն չեկած՝ Հրայրին կ'ըսէի, որ ուժի աշխարհին մէջ պիտի ապրիմ, քաղաքական աշխարհը, խորհրդարան, կառավարութիւն, դիւանագիտութիւն՝ ինչ գիտնամ: Ես դրամի պէտք ունիմ, Հարուստ պիտի ըլլամ, որ ազատ ըլլամ:

ԴԱՒԻԹ.– Է, ա՞զգը ինչ եղաւ ասոր մէջ:

ԱՆԱՀԻՏ.– Հետս է, հետն եմ, Սփիւռքի հայն եմ, հէ՛... մի վախանար, Դաւիթ, ես ալ Ֆիտայի եմ, Սփիւռքը ճակատ է Աղտամի, Մարտակերտի պէս, բայց միայն ուրիշ տեսակ պատերազմ է:

ՀՐԱՅՐ.– Պիտի ստիպուիս գինիիդ ջուր խառնել:

ԱՆԱՀԻՏ.– Գիտեմ, շատ չէ սակայն:

ՀՐԱՅՐ.– Քիչ մը միշտ շատ է:

ԱՆԱՀԻՏ (յանկարծ բարկանալու պէս).– Ինձի իտէպիզմ մի ծախեր, շատ կը խնդրեմ, դուն քեզի նայէ, կեանք է կեանքդ, ծօ՛, մըջիւնի պէս, մեքենայի կեանք մը, դուն հոգի՞ ունիս որ, ատեն մը Դաշնակցութիւն խաղցուցիր, հիմա ալ էյժ մը առեր-կ'երթաս Աստուած միայն գիտէ ուր... փառասիրութիւն ըսուածը չունիս դուն, ծօ՛, ի՞նչ է ելեր դաս կու տաս ինձի:

ՀՐԱՅՐ (քիչ մը նեղուած).– Ինչո՞ւ իրար անցար մէկէն, կրնա՞մ գիտնալ:

ԱՆԱՀԻՏ (նոյն տաքութեամբ).– Ես կը ջղայնանամ բարոյախօսներէն, հէլէ՛ գնա՛ քու կեանքդ կարգի դիր:

ԴԱՒԻԹ.– Հէյ-հէյ... Ի՞նչ կ'ըլլանք կոր, Հանդարտեցէք:

ԱՆԱՀԻՏ.– Մօ քու ամբողջ խելքովդ, կարողութիւններովդ եկեր-գացեր այդ գիպիլ միասեռականները գլուխդ Հաւաքեր ես, ինչ է՝ էյժ ոխըլլէ պիտի ընէ պարոնը: Մարդու պէս բժիշկ մը եղիր, ձեւ մը տուր կեանքիդ: (Լուռ է, սիկարէթ մը կը վառէ, եղբայրները իրարու կը նային: Անահիտ ներս կը քաշէ ծուխը, յետոյ դուրս ու վեր կը փչէ՝ քիչ մը դերասանական):

ՀՐԱՅՐ (Հեզնական շեշտով).- Արդէն սկսեր ես դերասանութիւն ընել, այդ սիկարէթը, պիւլիմները, գաւաթ մը ջուր կ'ուզե՞ս:

ԱՆԱՀԻՏ (Հանդարտ բայց զուսպ).- Խորքին մէջ ես գիտեմ ինչու այդ զխալիներուն վրայ կ'աշխատիս:

ԴԱԽԻԹ.- Անահիտ, շատ կը խնդրեմ, փոխէ նիւթը:

ԱՆԱՀԻՏ (կարեւորութիւն չի տար եղբօր խօսքին).- Կեանքիդ մէջ սէր չկայ, սէր, դուն դուքի պէտք ունիս... այդ զավալները քեզ կը մխիթարեն, չէ՞, քեզմէ աւելի խեղճերը գաղտնի ուրախութիւն կու տան քեզի, չէ՞, դուն...

ՀՐԱՅՐ (շիտակ քրոջը նայելով, կը ջանայ բարկութիւն արտայայտել).- Ես կրնամ սէր չունենան, մէկը չի սիրեր դիս, այո, սակայն դուն, սիրելի քոյրիկ, դուն անկարող ես սիրելու, այո, ա՛յդ է քու ճշմարտութիւնդ: Ձկայ, Հոս (ձեռքը սրտին կը դարնէ), Հոս սիրտ չկայ, պարապ է, «սէ լը վիտ»:

ԱՆԱՀԻՏ (կը դանաչ եղբօրը, ջղայնացած բայց զուսպ).- Լռէ՛, Հրայր:

ՀՐԱՅՐ (կարեւորութիւն չի տար).- Հապա ինչո՞ւ չկրցար Արթիւրը պահել, սքանչելի աղայ էր, մարդը շունջը մէկ կտոր ետ Հայաստան առաւ, գաւակն անգամ ետին ձգեց՝ փախաւ քեզմէ՝ «դուն Հայ չե՞ս, աղջիկ» պոռալը դեռ ականջս է, «դու կին չե՞ս»:

ԱՆԱՀԻՏ.- Յիմար-յիմար մի խօսիր, ծօ՛, դո՞ւն ինչ գիտես սիրելու մասին, ինչ կը Հասկնաս կինէն, ամուսնութենէն, աս տարիքիդ դեռ չոճուիս փորձառութիւն մը ունիս, ամօ՛թ քեզի:

ՀՐԱՅՐ.- Ով գիտէ ինչքան ծեծ կերած է մարդը:

ԱՆԱՀԻՏ (բիրտ շեշտով).- Ապո՛ւշ:

(Ոտքի կը կանգնի, որ դուրս վազէ՝ Դաւիթ կը բռնէ դաստակէն, բռնի կը նստեցնէ):

ԴԱԽԻԹ.- Նստիր, քոյրիկ:

ԱՆԱՀԻՏ (բարկացած).- Ձգէ երթամ: (Կը վերցնէ թեւը, որ դարնէ անոր կուրծքին: Դաւիթ կը ձգէ դաստակը, որ պաշտպանէ դէմքը: Կը բռնէ դարնող ձեռքը: Անահիտ կէս մը կայնած է): Դուք բոլորդ իրարու նման էք, միայն մկանի ուժ ունիք, ուրիշ ոչինչ:

ԴԱԽԻԹ.- Նստէ, աղջիկ:

ԱՆԱՀԻՏ.- Ձգէ երթամ: (Կը փորձէ ձեռքը աղատել Դաւիթէն՝ չի յաջողիր: Կը նստի): Ես ասանկ ապուշ խօսքեր մտիկ ընելու պէտք չունիմ, սեռային Հաշմանդամներ էք դուք բոլորդ, դո՛ւն ալ, դո՛ւն ալ: (Դաւիթին նայելով Հիմա): Ժամանակին թուրքը մահանա կը բռնէիք, Հիմա՞ ինչ է պատճառը ձեր այս մզլտած մտայնութեան, Հէ՞:

ԴԱԽԻԹ (գլուխը կը շարժէ աջ-ձախ).- Հերիք է, պէ, ինչո՞ւ իրար կը ցաւցնէք այդ խօսքերով, ճանրմ, ան ալ սիրելու մասին:

ԱՆԱՀԻՏ.- Ես ա՛լ ըսելիք չունիմ, իրեն ըսէ:

ԴԱԽԻԹ.- Ղարաբաղէն շատ բան սորվեցայ ես... կռիւր, ցաւը, վախը. մեռնող բնկերներդ կը մաքրեն Հոգիդ ամէն աւելորդ բանէ, այն ատեն կեանքին ինչ սուրբ ըլլալը կը զգաս, ամէն սուրբ զգացումները մէջտեղ կ'ընեն, սէրը, ընտանիքը, երկիրը, արիւնը: Մէկէն ինքզինքդ կը տեսնես՝ ինչպէս որ ես, մերկ, մինակ, բերանդ կապուած:

ԱՆԱՀԻՏ.- Քարոզ մի կարդար մեզի, շատ կը խնդրեմ:

ԴԱԽԻԹ (խիստ է ձայնը).- Մտի՛կ ըրէ:

(Լուռ են: Անահիտ նորէն սիկարէթ մը կը վառէ: Ծատ աւելի բնական են շարժումները):

ՀՐԱՅՐ (անՀամբեր է թոնը).- Գիտեմ ինչ պիտի պատմես:

ԴԱԽԻԹ (ականջ չի կախել).- Անցեալ Մայիսին էր, Շուշիի Քարինտակի կռիւին, ամբողջ դիչեր, երկու ծունկերէս վիրաւոր պառկած եմ, մեր կռուող աղջիկներէն մէկը, Յասմիկ, զիս քաշեց-Հանեց ձորին մէջէն, չալկեց դուրս բերաւ, դարմանեց, իր տունը տարաւ. Հազիւ մէկ-երկու բառ խօսած էինք. երեք պզտիկ քոյրերը եւ Հայրը մեռած են կռիւներուն, ինքը եւ մեծ մայրը մնացած են...

ԱՆԱՀԻՏ.- Ինչո՞ւ աս կը պատմես կոր մեզի, Դաւիթ:

ԴԱԽԻԹ.- Յասմիկին Հետ մէկ բառ չենք խօսած կարգուելու, մեր ով եւ ինչ ըլլալու մասին, բայց դիտենք, թէ կը սիրենք, ընտանիք պիտի կազմենք, Հողը եւ Հայրենիքը պիտի ուժովցնենք:

ՀՐԱՅՐ (պոռթկալով լանկարծ).- Ի՞նչ ըսել կ'ուզես կոր, ծօ՛, այդ ինչ պարսպ խօսքեր են Հողի, Հայրենիքի մասին... դուն ի՞նչ դիտես Հողը ինչ է, կ'ուտուի՞, կը խմուի՞, կը գնուի՞ շուկան... Ծօ դուն Մոնրէալի ասֆալթին վրայ ծնած-մեծցած տղայ մըն ես, ի՞նչ խաֆա կ'արդուկես կոր (տակաւ կ'ուժովնայ բարկութիւնը), ելեր ես մեզի Հայութիւնն պիտի սորվեցնես... ատ պակաս էր... գնա՛, պապամ, գնա՛ Հայաստանցի աղջիկ մը առ, տասը լակոտ շարէ, քարին, աղբին, ցեխին մէջ խոթէ կալօշներդ, կոշտ ու կոպիտ Հայերէն խօսող, նեղ ճակատով, թաւ յօնքերով քէսթէնքէլլէ գիւղացիներու Հետ բրածոյ մը եղիր եւ ապրէ, պապամ... (Անահիտ քիթին տակէն կը խնդայ. Հրայր Դաւիթին կը նայի բոլորովին անբնական բարկութեամբ, բայց երկվայրկեան մը լուռ է: Հիմա ձայնը իջած է): Ես, սիրելի եղբայր, ես ատանկ Հայ չեմ, ոչ ալ կ'ուզեմ ըլլալ:

ԴԱԽԻԹ (զուսպ է չեղտը).- Որո՞ւն հոգը:

ՀՐԱՅՐ.- Ըսածիդ պէս, որո՞ւն հոգը: (Լուսիկն, պահ մը: Հրայր եղբոր կը նայի, ու հատիկ-հատիկ կը խօսի): Ես է՛ն ատաջ մարդ եմ, յոյս, վախ, ցաւ ու ցեխ իրա-
րու խառնուած, հողին ու քարին վրայ երազող
կտոր մը երկինք, այդչափ, սէ թու: Անխմատ, ան-
տէր, յիմար, օտար աշխարհի մը մէջ կը փորձեմ
խելքս գուշակ պահել: Անկէ վերջը կը մտածեմ հայ
ըլլալու մասին:

ԴԱԽԻԹ (ցած ձայնով, գլուխը շարժելով).- Ձեր թերութիւնը
գիտէ՞ք ինչ է- դուք շատ կը մտածէք, պէտք
եղածէն աւելի խելացի էք: Ձեր հաւասարակշռու-
թիւնը կորսուած է:

ՀՐԱՅՐ.- Խելքը եւ կրթութիւնը թերութիւն զարձան հիմա:
(Հրայր Անահիտին կը դառնայ, մեղմ խնդուք մը
ունի, Դաւիթ ուսերը կը թօթուէ):

ԱՆԱՀԻՏ.- Դաւիթին նայիս նէ՛ այո՛:

ԴԱԽԻԹ (կը տաքնայ ձայնը).- Սիրտ պիտի ունենաս, սիրտ,
Հայաստանը հասկնալու համար, հոն ապրելու հա-
մար, ծո մեր ամբողջ կեանքին ընթացքին պապա-
յէն մէկ բան սորվեցանք- անկախ Հայաստան, եր-
կիր դրախտավայր: Հիմա՝ որ անկախ է, ա՛յ ինչո՞ւ
թափառիմ հոս-հոն, ասոր-անոր երկիրը, հոն պիտի
գաս, որ անկախ Հայաստանը ապրիս:

ՀՐԱՅՐ.- Սփիւռքն ալ անկախ է, ան ալ Հայրենիք է մեզի
համար: Ի՞նչ եղաւ տարբերութիւնը: (Լուռ է):

ԱՆԱՀԻՏ (բուռն է ձայնին թոնը, կոխէն ի վեր առաջին անգամ
ըլլալով կը խօսի Հրայրին): Տարբերութիւնը այն է,
որ եթէ Հայաստան չերթաս՝ Սփիւռքի մէջ մնալու
լաւ պատճառ մը պիտի ունենաս, Հայութեան օգ-
տակար պիտի ըլլաս, վուալա:

ՀՐԱՅՐ.- Այսինքն ի՞նչ:

ԱՆԱՀԻՏ.- Այսինքն՝ Հայ մարդ մնաս, կեանքով եւ մշակոյթով:
Սքնես Հայաստանին եւ Սփիւռքին: (Լուսիկն):
Կա՛մ հոս՝ կամ ալ հոն, ա՛յ պիտի չխօսիս կարօտի-
մարօտի մասին, ատ հին մասսալը՝ «օտար ամեր,
աքսոր, ցուրտ հող, դաղթական, փխ Հայաստան,
Շիրազ-Միրազ, կարօտ եւ արտերկիր», ի՞նչ գիտ-
նամ...: Սփիւռքը ընտրութիւն է:

ԴԱԽԻԹ.- Հայաստանն ալ:

ԱՆԱՀԻՏ.- Հայաստանն ալ, մեզի համար: (Լուռ է): Հայաստա-
նի անկախութիւնը ամէն ինչ փոխեց մեր կեանքին
մէջ: Աւելի դժուար է հիմա Սփիւռք ըլլալը, հիմա
պիտի ապրեցնես Սփիւռքը իբրեւ երկրորդ Հայրե-
նիք, կամ ալ պիտի արտադաղթես դէպի Հայաս-

տան: (Լուռ է): Ես կը յարգեմ Դաւիթը իր որոշու-
մին համար, քաջութիւն եւ հոգի կը պահանջէ...:
Միայն կը ցանկամ, որ ո՛չ զղջաս երթալուդ, ոչ ալ
կարօտնաս Գանատան:

ԴԱԻԻԹ.- Ձեզի պիտի կարօտնամ...

ԱՆԱՀԻՏ (պզտիկ խնդուքով մը).- Մենք ալ քեզի, ծո՛:

ԴԱԻԻԹ.- Այցի կու գաք մեզի, Ղարաբաղ:

ԱՆԱՀԻՏ.- Հարկաւ, սա նշանաւոր Յասմիկդ ալ կը տեսնենք,
կը ճանչնանք:

ՀՐԱՅՐ (ցած ձայնով).- Կարելի է Արթիւրն ալ տեսնենք:

ԴԱԻԻԹ.- Արթիւրը ով է:

ԱՆԱՀԻՏ (արագ մը խօսելով).- Ձեա ճանչնար, նախկին ամու-
սինս:

(Սիկարէթ մը կը վառէ):

ԴԱԻԻԹ.- Երեւա՞ն է:

ԱՆԱՀԻՏ (Հաստատական կը շարժէ գլուխը).- Այո... Ինչո՞ւ չէ,
կը տեսնեմ:

ՀՐԱՅՐ.- Հրանո՞շն ալ պիտի տանիս:

ԱՆԱՀԻՏ.- Հարկաւ, թող տեսնէ Հայրը, ես անգութ չեմ,
Արթիւրին դէմ բան մը չունիմ, տկար մարդ էր, չէր
կրնար Արեւմուտքի մէջ ապրիլ, քոյոր թերութիւն-
ները երեւան եկան: Սխալ մըն էր ըրինք, երկուքս
ալ, չքալեց: (Դաւիթին կը նայի, մեղմ ժպիտ մը
դէմքին): Բայց վստահ եմ քուկդ կը քալէ:

ՀՐԱՅՐ.- Ինչո՞ւ վստահ ես, աղջիկը չես տեսած անգամ:

ԱՆԱՀԻՏ.- Ընտանիքը կնիկէն կախում ունի: Քիչ մը խելք, քիչ
մը Հայկական առաքինութիւն՝ կը բաւէ: Դաւիթին
պահանջները քիչ են, բայց կարեւոր: Ոեւէ Հայ ազ-
ջիկ երջանիկ կ'ըլլայ իրեն Հետ, վստահ եմ: Յետոյ...
(Լուռ է):

ԴԱԻԻԹ (առաջ կը ծոխ).- Յետոյ ի՞նչ:

ԱՆԱՀԻՏ.- Դուն իրապէս Սփիւռքի տղայ չես, դուն բնական,
առողջ, նորմալ, ի՞նչ դիտնամ, պարզ մարդ ես, ին-
ծի, Հրայրին պէս ջղային Հիւանդ չես, ներսէն բղրկ-
տուած մէկը չես, չես տառապիր քու Հայութեանդ
Համար, կասկած-մասկած չունիս, թէ ով ես, մէկ
խօսքով՝ ինքնութեան տրամ չունիս, անանկ չէ՞:

ԴԱԻԻԹ (վստահ չէ ըսածին մասին).- Ձեմ գիտեր... կարելի է...
(Լուռ թիւն): Ամուսնութեան գալով՝ մէկ պայման
կայ:

ՀՐԱՅՐ.- Գիտեմ ինչ պիտի ըսես:

ԴԱԻԻԹ.- Մէկ պայման - օտար աղջիկ պիտի չըլլայ:

ՀՐԱՅՐ (արագ կը խօսի).- Կը կարծես, որ Հայաստանի աղջիկը
օտար չէ՞:

ԴԱԻԻԹ.- Հարկաւ թէ չէ:

ՀՐԱՅՐ.– Մարդ ըլլալ կը նշանակէ օտար ըլլալ, ինքներեն համար եւ մահաւանդ ուրիշ մարդոց համար, այսինքն...

ԱՆԱՀԻՏ (Դաւիթին ուղղելով խօսքը, արագ ու մտերիմ կը խօսի).– Հոգիդ սիրեմ, Դաւիթ, հետը չսկսիս վիճիլ... նախ՝ գլուխ չես ելլեր, յետոյ՝ մինչեւ առտու հոս ենք... (կը խնդան):

ԴԱԻԻԹ.– Ձէ, չէ, ես...
ԱՆԱՀԻՏ (զուարթ ձայնով).– Այո, այո... (կը դառնայ ետին):
 Կառառն:

(Վարագոյր)

Տեսարան 6.

Ոսկանեանենց հիւրասենեակը: Զուսպ է կահաւորումը: Երեկոյ է: Դաւիթ նստած է բազկաթոռին, թերթ մը բացած՝ կը կարդայ: Ճերմակ գիշերազգեստ մը հագած է: Լուռ է:

Ներս կը մտնէ Հրայր: Փողոցի զգեստաւորում: Առանց եղբոր նայելու, կը նստի անոր դիմացը դրուած բազկաթոռին: Դաւիթ վար կ'առնէ ձեռքի թերթը:

ԴԱԻԻԹ.– Է, ի՞նչ կ'ընեն կոր մեր հին ընկերները, կրէկէն լուր ունի՞ս, ի՞նչ կ'ընեն կոր միւսները, Կէրի՞ն:

ՀՐԱՅՐ.– Ձէ, չեմ գիտեր: (Ակնոցը կը սկսի մաքրել):

ԴԱԻԻԹ.– Սիմոնը:

ՀՐԱՅՐ.– Ո՞ր Սիմոնը:

ԴԱԻԻԹ.– Քէլէշեանը, մեր Հայերէնի ուսուցչին տղան, ան որ միշտ ծեծ կ'ուտէր:

ՀՐԱՅՐ (լուռ է, կը փորձէ յիշել).– Հա, կը յիշեմ... բայց չէ, չեմ գիտեր ինչ ջուրի վրայ է... գիտե՞ս, քու երթալէդ ի վեր ա՛յ չեմ տեսնուիր անոնց հետ, իմ կապս անոնց հետ դուն էիր, Դաւիթ, ես քեզի համար կ'ընէի ամէն բան: (Երազկոտ է նայուածքը): Այդ տարիքիս դուն իմ հերոսս էիր, գիտե՞ս: (Լռութիւն): Անկեղծ ըլլալու համար, հիմա ալ ես, որոշ իմաստով:

ԴԱԻԻԹ.– Դուն շատ փոխուեր ես, Հրօ, նոր մարդ մըն ես գրեթէ:

ՀՐԱՅՐ (լանկարծ բռուն թոնով).– Դուն ալ մի սկսիր այդ պուլշիթին, թէ փոխուեր եմ, մարդիկ չեն փոխուիր, միայն անձն է, որ կ'արթննայ, կ'անձի, կը խորանայ: (Լուռ է):

ԴԱԻԻԹ.– Լաւ, լաւ, ինչ է նէ:

ՀՐԱՅՐ (լուռ է).– Համալսարանն էր, ամէն ինչ նորոգեց մէջս, հազար տեսակ մարդ ճանչցայ, աս մեր Հայերուն

խեղճութիւնը տեսայ, քարացած սովորութիւնները, կուսակցական յիմար կռիւները, ամէն ինչ յետամնաց, հինցած: (Լուս է): Ես հայ եմ, հայ ալ կը մնամ, բայց ես աս նոր, շարժուն, կեանքով հարուստ եւ անսահման մեր աշխարհին մէջ կ'ուզեմ գործել եւ ապրիլ: Հայութիւնը արեանս մէջ է, Դաւիթ, այնքան որքան դուն: Մի վախնար որ կը կորստիմ: (Լուս է): Բայց կուսակցութիւնը շատ նեղ, միօրինակ եւ անհետաքրքրական գտայ, քունի մտած...: Սփիւռքը չնչող, կենդանի իրականութիւն մըն է: Ջգացի, որ կուսակցութիւնը յիսուն տարի ետ է աշխարհէն:

ԴԱՒԻԹ.– Ա՞յն ատեն էր, որ քաշուեցար շարքերէն:

ՀՐԱՅՐ.– Այո:

(Լուսութիւն):

ԴԱՒԻԹ.– Սա ալ ըսեմ, որ կուսակցութիւնը լաւ գործ տարաւ Ղարաբաղի մէջ, մանաւանդ առաջին տարիներուն, մեր տղաքը չըլլային...

ՀՐԱՅՐ.– Գիտեմ, գիտեմ... կռիւի համար շինուած է, զէնքի պէս բան մըն է, շատ նստի, չգործածուի՝ ժանգ կը կապէ, չ'աշխատիր:

ԴԱՒԻԹ.– Պէտք է նորոգեա գործիքդ, մաքուր պահես, կուսակցական չեղայ, բայց մեծ յարգանք ունիմ անոր հանդէպ:

ՀՐԱՅՐ.– Մաքուր պահելը իմ գործս չէ, Դաւիթ, ես իմ կեանքս պիտի ապրիմ, եւ շատ կը խնդրեմ, ինձի խրատ մի տար, կ'ըլլա՞նք: (Դրան զանգակը կը հնչէ): Ասիկա Անահիտը ըլլալու է: Ութուկէսին պիտի դամ ըսաւ՝ ճիշդ ատենին եկաւ: (Ոտքի կը նետուի, սենեակէն դուրս կ'ելլէ):

Դաւիթ կ'անշարժանայ, նայուածքը կորսուած հեռուները: Ներս կու դան Հրայր եւ Անահիտ, որ մեծ դրամի հետ խաղցող դաժան կիներու գործնական վայելչութիւնը ունի:

ԱՆԱՀԻՏ.– Հէյ, Դաւիթ:

Ուժեղ քայլերով կը կտրէ բեմը, կու գայ Դաւիթի քովի բազմոցին կը նստի, ձեռքին տրցակը վար կը դնէ:

ԴԱՒԻԹ.– Հէյ, քոյրիկ, չճանչցայ քեզ շուկայի աս կերպարանքով: Ասքան ո՞ւշ կ'աշխատիր:

ԱՆԱՀԻՏ.– Երբեմն... այսօր ծանր էր: Ի՞նչ նորութիւն:

ՀՐԱՅՐ.– Բան մը չկայ:

ԴԱՒԻԹ.– Ատ ի՞նչ տրցակ է, Անօ:

ԱՆԱՀԻՏ.– Գիրք է, հետդ տանիս Ղարաբաղ, վստահ եմ չկան հոն: Նուէր է, քեզի եւ Յասմինին:

- ԴԱԽԻԹ.**– Ի՞նչ գիրքեր են:
- ԱՆԱՀԻՏ.**– Լաւ գիրքեր են, ամէն բանի մասին,– գիտութիւն, պատմութիւն, արուեստ: Ֆրանսերէն, անգլերէն:
- ԴԱԽԻԹ.**– Հայերէն կա՞յ:
- ԱՆԱՀԻՏ.**– Հա, հարկաւ, քանի մը դասականներ, արեւմտահայ անշուշտ:
- ԴԱԽԻԹ.**– Մե՞ր ուղղագրութեամբ:
- ԱՆԱՀԻՏ.**– Հարկաւ:
- ԴԱԽԻԹ.**– Մի՛լ մէրսի, քոյրիկ:
- (Լուսթիւն):
- ԱՆԱՀԻՏ** (կը դառնայ Հրայրին).– Բժիշկը եկա՞ւ այսօր:
- ՀՐԱՅՐ.**– Այո:
- ԱՆԱՀԻՏ.**– Է, ի՞նչ նորութիւն, ի՞նչ բաւ:
- ՀՐԱՅՐ** (ուսերը կը շարժէ).– Ի՞նչ պիտի ըսէ մարդը, իմ ըսածս կրկնեց: (Լուսթիւն):
- ԱՆԱՀԻՏ.**– Յոյս չկա՞յ:
- ՀՐԱՅՐ** (զուլիւր կը շարժէ աջ ձախ).– Ոչ:
- ԱՆԱՀԻՏ.**– Մերանո՞ց:
- ՀՐԱՅՐ.**– Այո:
- ԴԱԽԻԹ** (չեչտակի կը նայի անոնց, ձայնը՝ սուր ու խիստ).– Ոչ, չ'ըլլար, չ'ըլլար, չ'ըլլար:
- ՀՐԱՅՐ.**– Ասոր վրայէն հազար անգամ անցանք: Լմեցած հարց է:
- ԴԱԽԻԹ.**– Ոչ, չէ լմեցած:
- ԱՆԱՀԻՏ.**– Դաւիթ...
- ԴԱԽԻԹ** (կը պոռթկայ).– Պապա՛մ, մարդը մեզի երդիկ տուաւ, տունի մէջ մեծցուց, մենք ալ իրեն տունի մէջ պիտի պահենք մինչեւ մահը, ծո՛, հայրերնիս է, հայրերնիս:
- ՀՐԱՅՐ** (բարկացած ձայնով).– Մօ հազար անգամ ըսինք քեզի, աս ի՞նչ քարէ գլուխ է, կարելի չէ այս մոտերն աշխարհին մէջ տունը պահել... աս քու հին-խափա գաղափարներդ հոս չեն քալեր, հոս Ղարաբաղի գիւղերը չենք, հոս Մոնթէպլ ենք...
- ԱՆԱՀԻՏ** (նոյնքան տաք չեչտով).– Դաւիթ, հասկցիր, մենք ալ կ'ուզենք տունի մէջ պահել, բայց չ'ըլլար: (Դառնալով Հրայրին).– Հրայրը գալ ամիս կը մեկնի Ափրիկէ, ես երեխայիս հետ գլուխ չեմ կրնար կոր ելլել, ո՞ւր դնեմ, ո՞ւր տանիմ, որ գործս քալեցնեմ, կեանքս ապրիմ... ծերանոցը է՛ն լաւ լուծումն է, Դաւիթ, լաւ մտածէ:
- (Լուսթիւն):
- ԴԱԽԻԹ** (ձայնը իջած է).– Սարսափելի մարդիկ էք ծօ դուք... խեղճ մարդը ձեր գլխէն տէֆ ընելէ դատ ուրիշ տէրտ չունիք դուք...: (Դառնալով քրոջը).– Դուն, ատ ֆրանսացի մարդդ առեր նստեր...

ԱՆԱՀԻՏ (կը պոռթկայ).- *Դաւիթ, լո՛ւէ՛, քու գիտնալիքդ չէ ատիկա, ես ինչ ուզեմ նէ՛ կ'ընեմ իմ կեանքովս, մի խառնուի՛ր իմ գործերուս, ի՞նչ իրաւունքով...*

ԴԱԻԻԹ (նոյնքան բուռն).- *Պոչ խօսք, մէկ ընտանիք ենք, չէ՞, մէկ ընտանիք, մէկ է օրէնքը, կը յիշե՞ս մը Հինգ տարի առաջ, վարը սրճարանը, դուն էիր օրէնքէն կը ճառէիր մեզի... ի՞նչ եղաւ Հիմա, Հէ՞, խօսէ՛:*

ԱՆԱՀԻՏ (քիչ մը մեղմացած).- *Այո, բայց...*

ԴԱԻԻԹ (նոյն թափով).- *Բայց-մայց չկայ, երբ այդ Ֆրանսացի Հէրկէլէն մտաւ մեր մէջ, ամէն ինչ խանգարեց:*

ԱՆԱՀԻՏ (ոտքի կը նետուի, մատը կ'ուղղէ Դաւիթին ու կը պոռայ).- *Դուն ո՞վ...*

ԴԱԻԻԹ (նոյն վայրկեանին ոտքի կը կանգնի ամբողջ Հսկայ Հասակով, ձախ թեւը մարմնին փակած).- *Նայէ, քորիկ, ես պապան կ'առնեմ-կը տանիմ կոր ինծի Հետ Ղարաքաղ, մեծ մայրիկը Հոգ կը տանի: Լմնցաւ-դնաց: Ո՞ւր է: (Շուրջը կը նայի բան մը փնտրողի պէս):*

ՀՐԱՅՐ.- *Մեծ մայրիկը ով է:*

ԴԱԻԻԹ.- *Յասմիկին մաման:*

ԱՆԱՀԻՏ.- *Ձէ, չէ, անկարելի է: (Կը քալէ Դաւիթին վրայ): Ձեմ թողուր:*

ԴԱԻԻԹ.- *Ինչո՞ւ:*

ԱՆԱՀԻՏ (թեւերը լայն բացած).- *Ոչ, չեմ ձգեր, իմ ալ Հայրս է, ես մեծն եմ ընտանիքին, չ'ըլլար:*

ԴԱԻԻԹ (յանկարծ ուժգին կը բռնէ Անահիտին դաստակը ու նորէն կը պոռթկայ).- *Մօ դուք ի՞նչ խայտառակ մարդիկ էք, մէկը կծիկը կը դնէ կը փախչի, միւսին՝ ճիւղերուն պէս... խեղճ մարդը այնտեղ պիտի նետեն օտարներուն ձեռքը, ծօ դուք Հէ՞չ մը սիրտ ըստած բանը չունիք: (Կը լո՛ւէ, բառերը հատած կամ անբա-
ւարար: Կատաղի նայուածք մը կ'ուղղէ անոնց վրայ ու կ'ըսէ յստակ ու դանդաղ, աչքերը քրոջը ուղ-
ղած): Աստուած վկայ, եթէ չսեմ, որ պապան ծերա-
նոց մը նետեր էք՝ ձեր վրայէն դիժը կը քաշեմ, կու
զամ ձեր մոխըր կը մարեմ, կ'առնեմ պապան Ղա-
րաքաղ կ'երթամ:*

Դաւիթ կը ծօի, կը վերցնէ սրցակը գետնէն, եւ ուժեղ քայլերով կը մեկնի սենեակէն: Լռութիւն:

ԱՆԱՀԻՏ (կը նստի կամաց մը, սիկարէթ մը կը վառէ, նայ-
ւածքը տարտամ).- *Կ'ընէ Հա:*

ՀՐԱՅՐ.- *Հարկաւ:*

ԱՆԱՀԻՏ.- *Կը մեռնիմ՝ չեմ ձգեր, որ տանի պապաս: (Կը ձգմէ
նոր վառած սիկարէթը): Ամբողջ մանկութիւնս,*

պատանութիւնս իրմով լեցուած է... ինչ գեղեցիկ մարդ էր... ամբողջ Հայութիւնն էր, Հայաստանն էր ինծի համար, անանկ կը նախանձէի մամայէն... աս մարդու չեմ ըսած... քայց երբ մաման մեռաւ (գլուխը կախ՝ կը լուէ վայրկեան մը), տեսակ մը ուրախութիւն կար մէջս, յանցաւոր ուրախութիւն... անշուշտ պզտիկ աղջիկ էի, քայց նորէն...
(Լուսին: Իրար կը նային):

ՀՐԱՅՐ.– Ի՞նչ պիտի ընես հիմա:

ԱՆԱՀԻՏ (դանդաղ խօսելով).– Յրէնքը, օրէնքը...

ՀՐԱՅՐ (առաջ կը ծոխ).– Ի՞նչ կ'ըսես կոր:

ԱՆԱՀԻՏ (լուռ է).– Դաւիթը իրաւունք ունի – տէր պիտի կանգնիս ժառանգութեանդ:

ՀՐԱՅՐ (քիչ մը շուար).– Ա՞յդ է օրէնքը:

ԱՆԱՀԻՏ (ձայնը մեղմ, տխուր թոն մը ունի).– Յրէնքներէն մէկը, թերեւս է՛ն կարեւորը:

ՀՐԱՅՐ.– Անահիտ, չկարծես թէ ես օրէնքի գաղափարին հետ որեւէ խնդիր ունիմ, ո՛չ, ո՛չ մէկ: (Լուռ է): Ինծի համար կարեւորը՝ օրէնքը զնոզն է, ո՞վ դրած է օրէնքը:

ԱՆԱՀԻՏ.– Այո:

Առաջին անգամ ըլլալով քուր-եղբայր զգացական նոյն ջերմութիւնը կ'ապրին: Անահիտի աչքերը խոնաւցած են, կը դառնայ եղբօր, անկէ ժէսթի մը սպասումով: Բայց՝ ոչինչ – չրայր, գոց եւ ինքնամփոփ՝ իրմէ խօսքի կը սպասէ: Կը կախուի գլուխը, յետոյ կը խօսի եղբօրը:

ԱՆԱՀԻՏ.– Ես ալ չեմ գիտեր, քայց կը խորհիմ, թէ... Հայութիւնը դրած է:

ՀՐԱՅՐ (գլուխը վեր-վար կը շարժէ, հաստատական, յետոյ, շատ մեղմ ձայնով).– Այո:

Անահիտ ոտքի կ'ելլէ: չրայր իր կարգին կը կանգնի, կը ծալէ թեւերը: Լուռ են պահ մը, յետոյ Անահիտ ձեռքերը զգուշութեամբ չրայրին ուսերուն կը դնէ: Իրարու կը նային, խիստ ու ներուժ: Ձայնը զուսպ է, գրեթէ անզգացում:

ԱՆԱՀԻՏ.– Պապան ինծի կը ձգէ, ես հոգ կը տանիմ անոր:

(Վարազդոյր)

Յ. Մանուկեան

ՏԱՂ ԱՌ ԱՆՅՈՐԴՈՒՀԻՆ

*Elle était si belle
Que tu n'aurais pas osé l'aimer
Guillaume Apollinaire*

Այն առաօր
Կանգնած էինք նոյն սպառման ճամբեզրին,
Ձերք անցորդներ պատանական,
Մերք նայելով մէկգմէկու աչքերուն,
Նոր երազ մը որոնող
Իրիւկապաշտ ցանկութեամբ...

Մենք, անծանօթ զոյգ աշխարհներ,
Չոյգ ձգրումներ մարմնաւոր,
Հասարակաց ոչ մէկ ատրում,
Կամ բախտորոշ ոչ մէկ արարք
Մեզ մօտեցուց իրարու:
Եւ ոչ մէկ յուշ հետանուշ՝
Ընդելուզեց սրտերը մեր՝
Վաղնջայուշ մտերմութեամբ մը անդարձ...

Սակայն ինչո՞ւ, չեմ գիտեր,
Փայլակնային պոռթկումով մը յեղակարծ՝
Մենք ժպտացինք պահ մը լուս
Եւ մնացինք յանկարծօրէն թախծախոճ՝
Մէկգմէկու նայումօրին մէջ քարացած...

Ես չեմ գիտեր, թէ ինչո՞ւ
Ջգայնութիւն մը աղու
Ջօղեց յաշիկ նոյն նարօտով դրասանգուած՝
Մեր խորնուրդներն իրարու:
Նայումօրին մէջ՝
Նկատեցի փխրութիւններ անծանօթ,
Նշմարեցի վարդ ժպիտներ լուսերանգ՝
Սիրոյ յոյզով,
Կեանքի փենդով ալեխառն...

Ես կարծեցի,
Որ անփէրունչ էական էիր դուն զուցէ,
Որ հալածուած ժանր մալուցքէն ճակատագրի,
Կը յառէիր ուշքդ ինծի՝

Մրդիս թաքուն մառիկն մէջ
Ապաստան մը գրնելու...

Ես կարծեցի,
Որ անծանօթ անցորդունի,
Որ բազմերանց ճանապարհներ ափ առած
Եւ դառնութեան հազար վիրապ խորաչափած՝
Ճանրորդն էիր սիրարանջ,
Որ յուսարեկ բախարի դաժան սաղրանքէն՝
Կը փնտռէիր դուն գուցէ
Մրդիդ հրայրքը մեղմող՝
Զքմեղանք մը օրհնաբեր...

Դուն հեռացար նազելաշուք քայուածքով,
Պահած սրբիդ՝ երախտիքը լուսայեղց
Խոստումի մը բերկրայայտ.
Դուն հեռացա՛ր
Նուաճելու գուցէ երազ մ'հեռաւոր
Կամ փնտռելու նոր ակունք մը խանդակաթ,
Առանց երբեք գիտնալու,
Որ գաղտնայայտ քու ժպիտով,
Ներաշխարհիս խոր ծովերուն մէջ անյայտ՝
Դուն նոր ափ մը նուաճեցիր...

Նոյեմբեր 1998

ԱՐԵՒԱԳԱԼԻ Թ-ԱԽԾՈՒԹ-ԵԱՄԲ

Ի ծագել լուսոյ առաւօտունս,
Ծագեա՛ի հոգիս մեր
զյոյս ըռ իմանալի:

Շարական

Այրերուս վրայ,
Յակիրքներու նման փառփուն,
Կ'իջնեն ցողերն առաւօտեան.
Եւ լուսաշուրք ճառագայթներն աքելու
Դէպի քաղաք կը շրտայեն՝
Կեանքի հեւքին նոր ախուն մը կիրարկելու...

Ծաղիկներու անուշ բոյրով գինովցած՝
Առաւօտն է նորէն յդի
Միջօրէի տազնայներով մշտամարմար
Եւ իրիկուան խորհուրդներով կասկածելի...

22.8.2005

digitised by

A.R.A.R.@

Ես կ'ուզէի ողջունել քեզ՝
 Հոգեհաղորդ ջերմութեամբ,
 Բայց դուն դարձեալ, ով աշափար,
 Ջիւ կը մարնես
 Շիրմաթախիծ նայն խոներու յորձանուորին
 Եւ կը խնս էութենէս՝
 Խայրածիծաղ ամէն հրճուանք
 Եւ բնապաշար զգայնութիւն...

Ճամբուս վրայ՝
 Արասիաներ նայն թախիծը կ'արտատուն,
 Շնորհագեղ քերթողի մը վաղամեջ՝
 Ճակագագիւր սգալով...

Ճամբուս վրայ՝
 Կը տեսանայ նայն կերպարով դիմայայր՝
 Անագորոյն վիշտը մահուան,
 Բախտի դիպումն անհերք.
 Կը յայտնուի նայն խոներով մտաւրանջ
 Եւ նայն մտքով երկդիմի՝
 Եղբայրու՞ դիմատրուերը Համլէթի...

Ես կ'ուզէի,
 Որ մինչեւ ուշ մայրամուտ,
 Ծառալէիր գեղեցկութիւնդ այգաշող՝
 Հեռաստանէ հեռաստան.
 Կերպարէիր նոր պայքար մը հրաթել՝
 Վասն լոյսին ճշմարիտ
 Ու երկնալոյս ճշմարտութեան.
 Եւ վարդաշուրթ ճաճանչներուդ
 Կախարդանքովն յանկուցիչ,
 Ով աշափար,
 Տայի՛ր նոր շունչ
 Եւ վարդերանգ իմաստութիւն՝
 Կեանքի հետքեր եւ ցաւաւանջ յղացքին...

Հոկտեմբեր 1998

ԻՐԻԿՆԱՅԻՆ ՎԵՐՅԻՇՈՒՄ

Ջանգն է ահա իրիկնային ժամերգութեան,
 Որ կը հնչէ դողանջներով թախծանունչ՝
 Վաղնջալուր աղօթքի մը հեծութեամբ:

Համայնասփիւռ փխրութեամբ մը սքողուած՝
 Կ'իրիկնանան ժամերն ինչո՞ւ այսքան շուր.
 Հեռուներէն ցաւոր երգեր կ'իմանան,

Կարծես կեանքի երևույթները համայն՝
 Հրաժեշտի կուտ փան օղջոյն իրարու.
 Մահն է կարծես,
 Որ աննշմար կ'անցնի քովէս,
 Նիրվանայի վայելչութեամբ հոգեգրաւ:
 Ժամերու պէս եւ օրերու խառնախուկ
 Յաւերն ինչո՞ւ չեն խամրիր
 Եւ չեն թօշնիր վայրկեաններու պէս անճեպ՝
 Նախանձն ու ռիսն հոգեմաշ...

Լռութեան մէջ իրիկնային,
 Աչքերուս լուրջ ոլորտներուն մէջ անծիր,
 Մահն յարածամ սեւեռակէտ մը կը փնտռէ,
 Ներաշխարհիս դարպասէն ներս թափանցելու
 Հնարամիտ նենգութեամբ...

Ով մանկութիւն,
 Ինչո՞ւ արդեօք իրիկնացար այսքան շուր,
 Ըսէ՛, ինչպէ՞ս բաղեմ կրկին
 Ժառանգարամներն ցողաբուրմ
 Այգաբացիդ կորուսեալ,
 Երբ յուշերուս ճանապարհին
 Ծածկուած են ոտնամեկերդ գողտրիկ՝
 Մանուներով շիրմածաղիկ...

Բախարն է կարծես, որ կը նայի աչքերուս՝
 Գիտակցութեամբ յանցապարտ
 Եւ ժպիտով ողորիչ՝
 Ջուր կը փորձէ ջնջել մարէս
 Կեանքիս ուղին խափանող՝
 Պարտանքներն իր դաւադիր...

Ժամերգութիւն իրիկնային,
 Դուն ես միայն,
 Որ փարօրէն կ'ոգեշնչես պան մը գիս՝
 Կանչովն անուշ իմ խանդարտորդ պարմանութեան.
 Եւ կռնակիդ երկնաճաշ բարբառով,
 Կուտ փաս ինծի երանութիւնն անըջական՝
 Հին օրերու շնորհաբաշխ օրհնանքին...

Դուն ես միայն օղջ իմացումն անեղծելի
 Զգրութեններու յուսախորհուրդ.
 Հոգեւորագ այն պանն ես,
 Ուր խռներն իմ սպաւերական
 Կը յանձնուին մայրամուտի
 Վարդաբուստը երկունքին՝
 Լուսարտդոջ վաղորդայնի մը կարօպով...

Դեկտեմբեր 1998

FRANCISCO GOYA

*Goya, cauchemar plein de choses inconnues,
De fœtus qu'on fait cuire au milieu des sabbats,
De vieilles au miroir et d'enfants toutes nues,
Pour tenter les démons ajustant bien leurs bas.*

Charles Baudelaire

*Քու դափներոյր ճամբուդ վրայ՝
Ժամանակը չունի պատուար.
Եւ ոչ մէկ եղկ տարակոյս՝
Կրնայ եղծել եզօր ոգին արուեստիդ:*

*Քեզ կը տեսնեմ,
Երբ կը դառնաս լախտն
Քու անցեալիդ շամանդադին ընդմէջէն
Դէպի ափերն արեւոյդ
Բնաշխարհիդ նայրենի,
Ուր կը գննես ամէն մէկ դառն եղելութիւն,
Ամէն դիպուած ցաւապանջ՝
Մեւեռումով խուզարկու,
Ընդվզումով սրտաթունդ...*

*Կ'անցնիս կրկին փողոցներէ մանաշուք,
Ուր սրբիդ մէջ կը բնւոտին ցաւագին՝
Հեծրերն անքուն վշտակեղէք սրտերու.
Կը վերապրիս վշտաբորբոք զայրայթով՝
Տեսիլն անեղ դրուագներու անագղու
Եւ գոյներով բազմախայր
Կը նկարես դիմապարկերն հարազատ՝
Արեւախրքի արիւնտը...*

*Խիզախ ես դուն եւ խրոխտ,
Երբ լոյս աչքով կը խարանես աներկիւղ,
Խիղճդ անբիծ հարցականի տակ առնող
Եւ խռնական բու ձգտումներդ դադարափնտդ՝
Ամէն նեղմիտ դատադրութիւն
Եւ մոլեռանդ դարավճիռ...*

*Վեհամձն ես դուն եւ վսեմ,
Երբ ներմուած ապրումներէ համայնական՝
Կը կշտամբես առաքելները անփառունակ
Խաբէութեան եւ կեղծիքի
Եւ կը ձաղկես արարքները գարշելի՝
Բռնաւորին արիւնաբամ...*

Քեզ կը տեսնեմ,
 Երբ տխրաշուք դարպասներէն ներս կեանքին
 Մուտք կը գործես անվիճելի,
 Ուր դառնախոնք սրտնորոգեամք
 Կը բանադրես արշաւանքներն աշխարհաւեր
 Նախալէռնի ծառայապաշտ բանակներուն,
 Որ շէն առ շէն կը գործեն
 Եւ կը քանդեն անարգօրէն՝
 Քու պաշտօնի Սպանիան...

Ես կը տեսնեմ թէ ինչպէս
 Եղբրադրոջմ երանգներով կը պատկերես
 Անմեղունակ կեանքեր ճնշող՝
 Սովն ու ժանդարմներն համարադատ.
 Եւ հրկիզուած երդիրներու յանդիման
 Կը պատկերես տարապայման ցատուձով՝
 Զարդն ու յիշանքն հաւաքական,
 Մանուան սոսկումն ահատող
 Եւ աղաչանքն աղէխադր՝
 Բռնարարուած աղջիկներու ծաղկադի...

Եւ դեռ, Կոյս,
 Ականաւորես աչքն ես արթուն
 Մխրանքներու բախտորոշ,
 Զեն վրիպիր սեւեռաբիր նայուածքէդ
 Անյուսանալի խուցերու մէջ ներփակուած՝
 Դիմակատր բարդոյթները խելագարի.
 Կեանքի վիշտը բորբ բերկրանքով բարեխառնող՝
 Ճշմարտի հանդիսութիւնն արկածալից.
 Եւ դիպին ռզիներէ թելադրուած՝
 Վեուկներու կախարդանքը ցնորական...

Եւ կը տեսնեմ քեզ, Կոյս,
 Որ մերթ փոխան վրձինի՝
 Կը նկարես դանակով,
 Վարիտ փայտի կամ կապերտի կրողով
 Եւ մինչեւ իսկ քու մարմնեքով սեփական.
 Կը նկարես յոգով, փնտրով
 Եւ փնտրալոյց նուիրումով,
 Զգացական էութենէդ բովանդակ՝
 Ըրիթ մը արիւն,
 Երանգ մը վիշտ,
 Ճօղ մը արցունք խառնելով՝
 Կրտսերուդ բազմակսկիծ յղացքին...

Պէյրուս

ՅԱԿՈԲ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Վերապրողներու Պարահանդէս

ՀԱՐՍԲԵՐՈՒԿ

Նիւ Օրլինզ սրճարանին սրճեփը՝ Տէնին, փեղկերը բացած՝ նախ ջրեփոցը, յետոյ սեղանները տթոռներով ու գունազարդ Հովանոցներով զետեղած էր մայթին վրայ, իրարմէ Համաչափ Հեռաւորութեամբ:

Կիրակի պայծառ օր մըն էր, շուկան տօնական մթնոլորտ մը կը տիրէր: Երկու շաբաթ տեւող տեղատարափ անձրեւը կարծես իրեն Հետ առած-տարած էր առօրեայ Հոգերն ու դառնութիւնները, փողոցը լուացած-մաքրուած մեղմ ու տաքուկ արեւը յաւելեալ խայտանք կը սփռէր խանութէ խանութ շրջող ու ճաշարաններու առջեւ խճողուած բազմութեան վրայ:

Ումը մը ուսանողներ պտոյտի ելած, թեւերնուն տակ դասագիրքերով՝ արձակ-Համարձակ սկսեց չին սրճարանին մօտենալ ու դաւաթ մը սուրճ ապսպրելէ ետք, Հովանոցներուն տակ իրենց տեղերը գրասել:

Կմկմալով՝ անոնց կը Հետեւէին քանի մը տարեց զոյգեր՝ զնումներով բեռնաւորուած. Հանրակառքի տոմսակալաճառ մը, գրասենեակային երկու պաշտօնեաներ՝ ձեռքերնին պայտսակներով, եւ երիտասարդուհի մը, մօտ քսանչորս տարեկան, իրեն բնկերակցող դայլաշունով:

Տակաւին կէս ժամ չէր եղած սրճարանին բացուելուն, բոլոր սեղանները գրաւուած էին:

Սրճեփ Տէնին բոլորին ապասարկելէ ետք, ջրեփորին առջեւ իր տեղը գրասելով՝ Հայեացքը Հեռուն տեղ մը կեդրոնացուցած էր: Իսկ յաճախորդները, արեգակին ջերմ զգուանքէն մեղկացած, ինքնաճաճ մտախոհութիւններու մէջ ընկղմած էին:

Հիմա սրճարանին առջեւ կատարեալ խաղաղութիւն կը տիրէր:

Նստած տեղէն սրճեփին Հայեացքը կառչած էր Վիլուպիլի պողոտայէն դէպի վար՝ սրճարանին ուղղութեամբ սուրացող Հեծանիւն, որուն վրայ սլիփով Հագուած երիտասարդ մը նստած էր ձեռքերը կոնքին, որուն անկաշկանդ ու ինքնավար սրընթացը տեսողին թէ՛ սոսկում եւ թէ՛ Հմայք կը պատճառէր:

«Զիմար, - փափսաց Տէնին ինքնիրեն զօկամութեամբ, - զանկդ պէտք է փշրուի, որ Հասկնաս, թէ ինչ ըսել է ձեռքերդ մէջքիդ Հեծանիւ քշել: Յուցամո՛ղ»:

Երիտասարդին արտաքին երեւոյթէն որոշ ենթադրութիւններու յանդող սրճեփը, մտքէն նոյնիսկ չէր անցընել, թէ քանի մը վայրկեան ետք դէմ առ դէմ պիտի դար նոյնինքն այդ

անխիղճ անակալան երիտասարդին հետ: Արդարեւ, Տէնիին անորոշ, անախորժ հայեացքը սկսաւ լրջանալ, երբ հեծանաւորդը արագօրէն մօտենալով՝ սրճարանին առջեւ կանգ առաւ:

Միջահասակ, մօտ քսանհինգ տարեկան, խարտեաչ մազերով թիկնեղ երիտասարդը անսեթեւեթ ուստումով մը հեծանիւէն վար ցատկեց, սաղաւարտը հանեց՝ կախեց անոր վրայ, յետոյ ետեւի անիւին քով կախուած տոպրակէն գիրք մը հանելով սկսաւ դանդաղօրէն սեղաններուն մօտենալ:

Իր կեցուածքէն յայտնի էր, թէ ան պարապ սեղան մը կը փնտռէր նստելու, սակայն բոլոր սեղանները զբաղուած էին: Սրճեւի Տէնիին եւս տեղէն ելած՝ փնտաւորէր մէջ էր:

Ճիշդ այդ պահուն նամակագրութեամբ տարուած պարմանուհին, որ շունը կողքին նստած էր սեղանի մը մօտ առանձին եւ բոլորովին անտեղեակ, թէ ինչ կ'անցնէր՝ կը դառնար իր ետին, ձեռքը բարձրացնելով շեշտակի նայուածք մը նետեց Տէնիին:

Սրճեւիին դէմքին վրայ իմաստազեղ ժպիտ մը պարզուեցաւ ու անմիջապէս հեծանաւորդին մօտենալով զայն դէպի աղջկան սեղանը առաջնորդեց:

- Շնորհակալ եմ, որ գիտ կ'ընդունիք ձեր սեղանը, - ըսաւ երիտասարդը քաղաքավարօրէն, - եթէ դուք չըլլայիք՝ հաւանաբար տակաւին ոտքի մնայի:

Երիտասարդուհին պատասխանելէ առաջ, նստած աթոռին վրայէն թեթեւ մը բարձրացաւ, ու փէշը, որ մինչեւ սրունքներուն ծայրը կը հասնէր, ոտքերուն շուրջ հաւաքելով ետ տնդը նստեցաւ:

Այս մանուածապատ ձեւակերպութիւնը տղուն ակնարկէն չէր վրիպած:

- ՄՀՀՀ, կարծեմ հոս սխալ հասկացողութիւն մը կայ, - շեշտեց աղջիկը շիկնոտ, - Կորիւնին Հէմպուրկըր ապսպրելու համար բարձրացուցած էի ձեռքս:

- Ներողութիւն կը խնդրեմ, - աւելցուց երիտասարդը թեթեւ ժպիտով մը, - չէի գիտեր, որ այս աթոռը արդէն իսկ զբաղուած է եւ մէկու մը կը սպասէք, - ու գիրքը ետ թելին տակ առնելով սեղանէն հեռանալու փորձ մը կատարեց:

- ՄՀՀՀ, բայց մէկու մը չեմ սպասեր, - յայտնեց պարմանուհին յանկարծաթափ, - Կորիւնը իմ շունս է:

- Ուրեմն Հէմպուրկըրը ձեր շունին համա՞ր կ'ապսպրէ՞իք, - շարունակեց երիտասարդը՝ հարցական ակնարկը յառելով անասունին վրայ:

- Այո, - պատասխանեց աղջիկը՝ շունին բրդոտ գլուխը շփելով:

Երկխօսութեան ամբողջ տեւողութեան Կորիւն, գլուխը թաթերուն մէջ, յարաշարժ աչքերով տղան կը զննէր:

Երիտասարդը գիրքը սեղանին վրայ դնելով սեղանին մօտ նստեցաւ, իր եւ աղջկան միջեւ որոշ Հեռաւորութիւն մը ձգելով:

- Ձեր շունին անունը նորութիւն մըն է ինծի համար: Անգլերէնի մէջ նման անունի մը տակաւին չեմ հանդիպած:

- Հաւանաբար: Կորիւն բառը Հայերէն է: Առիւծի ձագ կը նշանակէ:

Տղան պրկուեցաւ: Դէմքին յանկարծական փոփոխութիւնը զգալի եւ խօսուէն էր:

- Արդարեւ, առիւծի ալ կը նմանի,- Հաստատեց ան՝ Հայ-եացքը անասունին վրայ կեդրոնացնելով:

- Ձեր սեղանին մօտենալէն ի վեր քան մը ուշադրութիւնս զրաւած է եւ այդ իսկապէ՛ս ինծի զարմանք կը պատճառէ:

- Հետաքրքրուած եմ...

- Առաջին անգամ ըլլալով անծանօթ մը կը մօտենայ ինծի, առանց Կորիւնին Հաշվառուքը վայելելու:

- Ա՛հ, ուրեմն սա կը նշանակէ, թէ՛ նոյն քնաւորութիւններու աէր արարածներ ենք,- պատասխանեց երիտասարդը լրջօրէն, ակնարկը յառելով աղջկան դէմքին վրայ:

- Այսինքն ի՞նչ ըսել կ'ուզէք,- Հարցուց երիտասարդուհին՝ փորձելով զսպել իր խնդուքը:

- Այսինքն՝ Հաւատարիմ ու տիրասէր, պարզամիտ ու վստահելի: Գիտէ՞ք, շունի մը միակ հաճոյքը ծառայել է, կեանքին մինչեւ վերջը տիրոջ ծառայել: Իսկ եթէ՛ շունը չըլլար,-

աւելցուց երիտասարդը լեզուն թուշին,- այսօր աշխարհի վրայ մարդկութիւն գոյութիւն չէր ունենար: Մենք մեր կետնքը շունի մը Հաւատարմութեան կը պարտինք:

- Ինչպէ՞ս...

- Ասկէ Հազարաւոր տարիներ առաջ, երբ Նոյի Տապանը ջրհեղեղներու մէջ...

Երիտասարդուհին լիաթոք քրքիջ մը արձակելով՝ ձեռքի գրիչը տետրակին վրայ ամրացուց:

- Շոյով ածականներ կը գործածէք, պարոն:

- Ձեզ կը վստահեցնեմ, որ այդ սովորամոլութեան մը արդիւնք չէ, օրիորդ:

- Արդեօք կարելի՞ է մարդու եւ անասունի Հաւատարմութիւնը իրարու Հետ Համեմատել:

- Անասունին Հաւատարմութիւնը բնազդային, իսկ մարդունը՝ բանական է:

- Հետեւաբար ենթակայ է վարանումի:

Երիտասարդը խնդմտութեամբ անդրադարձաւ, որ այս կճող նախադասութեան ներքեւ կար լռելեայն մարտահրաւէր մը, ուղղուած՝ ընդհանուր առնականութեան, եւ այդ կոչէն անդին կային նաեւ վիրաւորուած սրտի մը բացայայտ նշանները, որոնք անզգայաբար կը մղէին գինք թափանցելու երի-

տասարդուհիին ամբածածուկ ներաշխարհը, որուն միայն

քանի մը վայրկեան առաջ ծագած բախտորոշ պայմաններու տակ ծանօթացած էր:

- Ուրեմն մարդու բանականութեան վրայ վատաշուքին չունիք:

- Կախում ունի...

- Ինչէ՞ն:

- Կախում ունի անհատին որդեգրած բարոյական սկզբունքներէն, որոնք կը պահպանեն եւ կ'ուղղեն իր դատողութիւնն ու տրամաբանութիւնը: Գիտէք, դողերն ալ խելացի եւ արթուն բանականութեան տէր մարդիկ են:

Աղջկան արտաքինութիւնն ու խօսակցութեան խորքը այնպիսի՝ ցնցում մը, երկիւղ մը յառաջացուց երիտասարդին մէջ, որ ան պահ մը ստիպուեցաւ ինքզինք հաւաքել ու նիւթէն շեղիլ գիտակցաբար:

- Որքա՞ն հաճելի է այս միջավայրը,- ըսաւ ան խանդաղատանքով:

- Այո, ընդհանրապէս Կիրակի օրերը Կորիւնը դուրս կը հանեն պտտցնելու, որմէ ետք հոս կը հանդիպիմ հանգստանալու համար,- պատասխանեց երիտասարդուհին ու յանկարծ սարսալով՝ մինչեւ աչքերուն խորը կարմրեցաւ,- այսինքն... ըսել կ'ուզեմ... թէ այս միջավայրը իմ նամակագրութեան վայրս է,- աւելցուց ան թօթուրւելով:

- Անշուշտ: Վերջերս գործի բերմամբ ես ալ առիթ ունեցայ քանի մը անգամ այս կողմերէն անցնիլ ու նկատելով ընկերային մթնոլորտը,- շարունակեց երիտասարդը շեշտակի նայուածքը ուղղելով աղջկան խաղաղ դէմքին վրայ,- որոշած էի...

Ցանկարծ, գրիչն ու տետրակը տաքնապով մը հաւաքելով՝ երիտասարդուհին ոտքի ելաւ:

Երիտասարդը մինչ այդ անքոյթ կը դիտէր աղջկան չփոթահար ու հրատապ շարժումները, կը փորձէր հասկնալ բան մը անոր հոգեմիճակէն, առանց շեղելու սակայն իր կրաւորական հայեացքը, որ կառչած-մնացած էր անոր հասակագեղ, լեցուն մարմնին վրայ:

Հիմա երկու երիտասարդներուն միջեւ հոգեկան եռեւեփում մը, ներքին անբաղադրելի յոյզ մը կ'արձագանգէր լռելեայն ու կարծես ոեւէ մէկը չէր համարձակեր դրսեւորել խորհուրդը այս մշտող լռութեան:

- Կը ներէք, պէտք է երթամ,- ըսաւ երիտասարդուհին մեղմ ձայնով մը, ու աչքերը գետին յատելով՝ աւելցուց,- յուսամ չէք վրդոված:

Տղան չպատասխանեց: Ներքին ինքնաբեր մղում մը զինք կը սաստէր, որ լուռ մնար: Աղջկան անակնկալ մեկնումը անբացատրելի պարապ մը յառաջացուցած էր երիտասարդին մէջ, եւ այդ զգացումը իր կեանքէն ներս նորութիւն մըն էր:

Մինչ երիտասարդուհին շունը կողքին կամաց-կամաց սկսած էր հեռանալ, տղան ըղձալի հայնացքով դիտեց աղջկան հաստատուն կոնքերն ու նազելաճեմ քալուածքը, եւ այդ ընթացքին մէջ նկատեց իւրայատուկ ներդաշնակութիւն, որ կը համընկնէր իր կազմած տիպար կնոջ մը մտային երեւոյթին:

Ու խարտեաչ գլուխը ափերուն մէջ հանգչեցուցած՝ հարցական մտորում մը, թէական պահանջք մը սկսած էր գերել տղուն էութիւնը, եւ այդ պահանջքը անդիմադրելի շեշտ մը ստացաւ, երբ կորին, փառաւոր գլուխը դարձնելով՝ բովանդակալից ակնարկ մը նետեց երիտասարդին վրայ:

* *
*

Այս դիպուածէն երկու շաբաթ ետք, Պօնտայ Պիչ ծովափին «Կոլտրն Բիպ» ճաշարանը, Երկուշաբթի առաւօտ ժամը տասին հեռաձայն մը ստացաւ:

– Հալօ, արդեօք կրնայի՞ր օրիորդ Արմենուհին հետ խօսիլ, խնդրեմ:

Ընկալուչը ջնապիրկ ձեռքին, հեռաձայնին պատասխանող երիտասարդուհին պահ մը այլայլեցաւ: Առնական այս լիալիր ու անգոռայ շեշտը առաջին անգամ չէր, որ կը լսէր ան: Ու այդ ձայնը իրեն հետ կը բերէր նաեւ պատկերացում մը, ինքնեկ երիտասարդի մը կերպարը, որուն վէս դիմագիծը տակաւին թարմ էր յիշողութեան մէջ:

– Որո՞ւ հետ կը խօսիմ,– հարցուց աղջիկը՝ չէնչող եղանակով մը:

– Անունս Պրայն Պարետ Մարգարեան է: Եթէ չեմ սխալիր, երկու շաբաթ առաջ Վիլուպի Նիւ Օրլիզ սրճարանին առջեւ անակնկալ հանդիպում մը ունեցանք, որուն տեւողութեան անջնջելի ապաւորութիւն մը ձգեցիք իմ վրաս: Արդեօք կրնայի՞ր համարձակութիւնը ունենալ ու...

– Սակայն... սակայն ուրիշ՞ գտաք իմ հեռաձայնի թիւս ու աշխատավայրս,– հարցուց երիտասարդուհին չփոթի մատներւած:

– Ձեզմէ:

– Ինձմէ՞: Անկարելի է: Ես ձեզի նման մտնրամասնութիւններ յանձնած չեմ:

– Այո: Դուք յանձնած չէք, սակայն ձեր գրիչը ձեզ մատնեց:

– Իմ գրիչս...

– Այո: Սեղանին վրայ մեր խօսակցութեան ընթացքին, ձեր գործածած գրիչին վրայ ճաշարանի մը ժանուցումը նշմարեցի: Թէեւ վստահ չէի, թէ այս եզակի եւ բախտորոշ տեղեկութիւնը դիւ պիտի առաջնորդէր ձեզի, սակայն որոշեցի գէթ

անգամ մը եւս բախտս փորձել, եւ կարճ պրպտումէ մը ետք, ձեր աշխատավայրն ու հեռախօսի թիւը ստուգեցի: Գիտեմ, որ մօտեցման այս եղանակիս մէջ կայ անբնական բան մը եւ այդ նոյնիսկ կարելի է նկատել իբրեւ զեղծարարութիւն մը ձեզի հանդէպ: Մակայն հաւատացէք, որ նախընտրելի է մեղադրուիլ նման արարքով մը, քան ձեզ անգամ մը եւս տեսնելու պատեհ առիթը չունենալ:

Ընկալուչը ականջին հպած, ջերմ ժպիտ մը պարզունցաւ աղջկան քաղցրահայեաց աչքերուն մէջ:

- Ուրեմն, Պարոն Պրայն, ձեր փնտռութիւն մէջ դուք ձեզ յաջողած կը համարէք:

- Օրիորդ Արմենուհի, նման յաջողութիւն մը ինձմէ կախեալ չէ:

- Հապա՞...

- Ձեզմէ:

Յանկարծ, աղջկան պայծառ դէմքին վրայ տրտմութիւն մը կը տարածուէր:

- Ո՞նցդ, մի՛ շարունակէք:

- Ձեզի կ'ուզէի աւելի մօտէն ծանօթանալ:

- Ո՞նցդ... մի՛ շարունակէք:

- Առաջարկ մը ունիմ: Գալ Կիրակի առաւօտ ինծի հետ քալելու կ'եղէ՞ք:

- Բաւելու՞, անկարելի է,- պատասխանեց աղջիկը՝ զարմացկոտ շեշտով մը:

- Փայմ, Պիլի մերջատրութեան՝ Պարէնժոյ Հէտ անտառային թերակղզին կայ, որուն արահետները ոյր-մոյր կ'առաջնորդեն բլուրի մը զապաթը, ուր, հազար ութ հարիւր ոտք բարձրութեան վրայ կը դիտես Հորիզոնէն բարձրացող արեւը այգուն, կը դիտես ամենէն ովկիանոսը անծայրածիր: Բնաւ այդ շրջանը գտնուած էք:

- Ո՞չ:

- Ուրեմն Կիրակի ժամը տասին Փայմ Պիլ քաղաքապետարանին առջեւ կը հանդիպինք:

- Ներկայ պայմաններու տակ նման հանգիստ մի ինծի համար անկարելի կը թուի...

- Ինչո՞ւ համար կաշկանդուած կը զգասք:

- Որովհետեւ ձեզ չեմ ճանչնար: Որովհետեւ դուք... դուք... չեմ գիտեր:

Պայթող լուծիւն մը տիրեց երկու երիտասարդներուն միջեւ: Պրայն Մարգարեան լուծիւնը խզելով շարունակեց.

- Բայց դուք զիս լաւ կը ճանչնաք, ինչպէ՞ս ես՝ ձեզ:

- Պարոն Մարգարեան, ինչպէ՞ս եւ ուրտեղէ՞ն հասած էք այդ եզրակացութեան:

- Որովհետեւ մեր միտքը մեր սրտին, այսինքն՝ մեր խղճին մէջ է:

Աղջկան ժպիտը կորսուած էր հիմա:

- Շատ տպաւորիչ է ձեր արտայայտութիւնը: Կրնայի՞ք պարզաբանել...
- Անշուշտ: Սակայն պէտք է Համբերէք մինչեւ դալ Կիրակի:
- Ոնդրեմ... ինդրեմ, անկարելի է:
- Յոնտութիւն:

* *
*

Պրայն Մարգարեանի ինքնավստահ ու Հաւաստի Հրաւերը աղջկան մէջ զայրոյթ եւ միաժամանակ զարմանք մը յառաջացուցած էր:

Ո՞վ էր այս անձնիշխան երիտասարդը, որ Համարձակութիւնը կ'ունենար թափանցելու իր զգացական ներաշխարհը:

Ո՞վ էր այս յաւակնոտը, որ կարծես նախատեսած էր, թէ իր կողմէ նման Հրաւեր մը պիտի չմերժուէր:

Արմենուհին տագնապով մը րնկալուչը տեղը դրաւ ու ծնօտը ափերուն՝ պահ մը մտածումներու մէջ թաղուած մնաց: Հոգեկան անզուսպ Հակասումներու մէջ կը ծփար ան: Միտքը՝ սրտին, ընտանեկան կաշկանդումներն ու աւանդութիւնները՝ մարդկային ազատամիտ ըմբռնումներուն դէմ կը պայքարէին:

Սակայն այս բոլորէն անդին կար անուրանալի իրողութիւն մը: Պրայն Մարգարեան, շնորհիւ կոյս նկարագրին ու ինքնատիպ յանդուրժեան, յաջողած էր Արմենուհին երկշտ ուշադրութիւնն ու Համակրանքը գրասել:

Արմենուհին գեղեցիկ չէր, սակայն բարձր Հասակով նուրբ, մինչեւ մէջքը Հասնող յորդ, չքեղ վարսերով ու երազուն եղնիկի աչքերով շատ սիրուն, շատ Հմայիչ էր:

ԾնորՀիւ Հեռաձայնին այս երկողմանի խօսակցութեան եւ շարաթ մը առաջ պատահած կարճատեւ Հանդիպումին, Արմենուհին արդէն իսկ որոշակի տպաւորութիւն մը սկսած էր կազմել տղուն անՀատականութիւնը ներդիակող Հիմնական երկու կենսազիծերու նկատմամբ: Առաջինը՝ պինդ առնակութիւն մը, երկրորդը՝ ներքին անկախութեան տէր շաղուածք մը, որոնք ուղիղ կը Համեմատէին աղջկան ներաշխարհին:

Այո, երիտասարդուհին ջերմութիւն մը կը զգար Պրայնին Հանդէպ: Անկասկած:

Սակայն տղուն Հեռ տեսակցելուն Հիմնական արգելք Հանդիսացողը իր Հայրը պիտի ըլլար:

Ուրփացի Կարապետը:

Ռառնուածքով չոր ու ցամաք, Հայկական բարքերու եւ աւանդութիւններու տէր-տիրական մէկն էր ուրփացի Կարապետը: Կտրուկ ու վճռակամ էր ան մտածելակերպին ու վարելակերպին մէջ: Այոն այո, ոչը ոչ էր: Ճշմարիտ:

Ուրֆացի Կարապետին Համար Հայ էր ան, որուն եօթը պորտը Հայ էր: Այսքան:

Ու այս կարծի մարդը, ի Հարկին, ազդային ու բարոյական սկզբունքներու Համար զէնք վերցնող մարդ եղած էր: Տարի մը առաջ, նման պատուոյ Հարց մը պատահած էր արդէն ու դուռ-դրացիք, ազգական-բարեկամ Հազիւ կրցեր էին զսպել զինք: Իսկ խնդրոյ առարկայ անձը, քաղաքը ձգած, Հայկական միջա-վայրէն վերջնականօրէն Հեռացած էր:

Իսկ Պրայն Մարգարեանին անցեալն ու Հայկականութիւնը բնորոշող տուեալները մութ եւ կասկածելի էին: Ո՛չ Հայերէն գիտէր, ոչ ալ Հայու դիմագիծ ունէր ան: Այո, մականունով Հայ, շաղուածքին մէջ Հայկականութիւն մը զգալի էր, սակայն այդ բոլորը ուրֆացի Կարապետին Համար անխմաստ ներութիւններ էին:

Այս պայմաններուն տակ, Արմենուհին միակ յոյսը մայրն էր:

Ձորեքշաբթի իրիկուն մը, երբ Հայրը ակումբ զացած, իսկ մայրը Հիւրասենեակին մէջ ոսպ մաքրելու վրայ էր, Արմենուհին կամաց մը մօր քով կծկուելով խօսքը բացաւ.

- Մամա,- ըսաւ ան թուրք կլլելով,- մէկը կայ՝ Հետո ծանօթանալ կ'ուզէ:

- Ո՞վ է, երիտասարդ է...

- Այո,- պատասխանեց դուստրը Համարձակութեամբ:

- Որու՞ն տղան է:

- Տակաւին չեմ գիտեր:

- Հա՞յ է:

- Տակաւին չեմ գիտեր, մամա, սակայն Հայու նման բան մը ունի վրան...

- Ի՞նչ բան է Հայու նման բան մը ունի...

- Մականունը Հայու մականունն է, Մարգարեան:

Տիկին Օսաննա ձեռքի ափսէն տապնապով մը ծունկերուն վրայ Հանգչեցնելով լուրջ, շատ լուրջ ականարկ մը նետեց աղջկան տօգոյն դէմքին վրայ:

- Գիտես, եթէ Հայրդ իմանայ՝ քեզ կը սպաննէ:

Արմենուհի անձայն կախեց գլուխը:

- Բայց մամա, զոնէ անգամ մը առիթը ունենայի զինք ճանչնալու...

- Ինչպէ՞ս ծանօթացար իրեն,- Հարցուց մայրը խղճմտօրէն:

Արմենուհի պատմեց Հանդիպման բոլոր մանրամասնութիւնները:

- Աղջիկս, վստա՞հ ես, որ այս տղան քեզ չէր Հետապընդեր:

Աղջկան թափանցող սեւ աչքերը մէկէն ընդլայնեցան:

- Կրնայ ըլլալ,- պատասխանեց ան երազուն:

- Մտահոգուած չե՞ս,- ըսաւ մայրը Հարցական:

– Ձէ, մամա, այդպէս տղու չի նմանիր: Գիտեմ ինչ կը մտածես: Բայց վատա՛հ եղիր, որ ինքզինքս բոլորովին ապահով կը զգամ: Գիտեմ, սա անբնական երեւոյթ մը կրնայ նկատուիլ, բայց տարրեր բան մը կայ իր վրայ: Եթէ Հարցնես, թէ ի՞նչ է այդ, չեմ գիտեր, մամա: Որովհետեւ չեմ Հասկնար, սակայն կը զգամ: Անբացատրելի...

– Ու՞ր պիտի երթաք:

– Քանի մը ժամ քալելու պիտի ելլենք: Մասնաւոր երթալիք տեղ մը չունինք:

Մօր աչքերուն մէջ ժպիտ մը կը խաղար:

– Ե՞րբ պիտի Հանդիպիք:

Աղջիկը գլուխը կամաց մը մօրը մօտեցնելով փսփսաց.

– Կիրակի առաւօտ ժամը տասին: Ժամը մէկին տունը կ'ըլլամ:

– Ժամը մէկին տունը եղիր,– կրկնեց մայրը:

– Մամա, միայն... Հօրս...

– Ժամը մէկին տունը եղիր, մնացածը ինձի ձգէ:

* *
*

Ուրփացի Կարապետ Կիրակի առաւօտ ժամը ութին արթնցաւ, ինչպէս ամէն Կիրակի կ'արթննար, գիշերանոցին վրայէն պարեգօտը անցընելով պարտէզ իջաւ, Հաւերուն տակէն երկու Հակիթ վերցուց, Համաչափ քայլերով պարտէզին չորս դին գննելէ ետք խոհանոց մտաւ ու սկսաւ օրուան սոսիս սուրճը եփել:

Կարապետին աչքէն բան չէր վրիպեր: Նկատած էր, որ աղջիկը տունը չէր:

Մինչ այդ, կինը՝ Օսաննան, անձայն-անշուշտ պատկած տեղէն ելլելով նստասենեակին բազկաթոռներէն մէկուն մէջ տեղաւորուած՝ ամուսնոյն եփած սուրճին կը սպասէր:

– Օսան, Արմենուհին ու՞ր է,– Հարցուց ընտանի ձայնով մը, գաւաթներուն մէջ սուրճ լեցնելու ընթացքին:

– Այ մարդ, օղջ անուշ է, Հաւանաբար Կորիւնին Հետ քալելու ելած է,– վրայ տուաւ կինը անփոյթ շեշտով մը:

Կարապետ Հատու նայուածք մը նետեց կնոջ անխնամ դէմքին վրայ:

– Օսաննա՛, Կորիւնը Հոս է...

– Այ մարդ, սա աղջիկը ա՛լ երեխայ չէ: Քսանչորս տարեկան եղաւ: Ձգէ՛, թող այսօր ալ մինակը քալէ, բան մը չ'ըլլար:

Ամուսինը շուարած, մոլորուն նայուածք մը նետեց կնոջը վրայ, փորձեց բան մը ըսել, փորձեց առարկել, փորձեց Հայ-Հոյել, բայց ձայնը կոկորդին մէջ մնաց:

* *
*

- Ուրախ եմ, որ եկար,- ըսաւ Պրայն Մարգարեան Հեռադիտակը կուրծքին վրայ կախած,- թէեւ կը կասկածէի, որ քեզ անգամ մը եւս կրնամ տեսնել:

- Ինծի Համար տունէն փախուստ տալը այդքան ալ դիւրին բան չէ,- պատասխանեց աղջիկը՝ առանց տղուն նայելու:

- Ուրեմն, արկածախնդրութեամբ ապրիկ կը սիրես,- աւելցուց երիտասարդը անմիջապէս, խորիմաստ նայուածքով:

Սկսան լիաթոք քրքջալ ալս արտայայտութեան վրայ:

Փալմ Պիշ քաղաքապետարանէն մինչեւ Պարէնժոյ թերակղզին, ինքնաշարժով քսան վայրկեան է: Ամենուհին ուտումով մը տղուն ինքնաշարժը քարձրացաւ, ամերիկեան ճիւղ մը, որ ո՛չ դուռ, ոչ ալ տանիք ունէր:

Երկու երիտասարդներ ընդմիջեան արքեպիսկոպոսիտի գեղեցկութեան եւ ովկիանոսէն դէպի ծովափ փշրուող ալիքներուն անդուսպ շրուկներուն ընդմէջէն Հանդարտօրէն կը սահէին դէպի Պարէնժոյ թերակղզին: Երազային պահ մըն էր, որ կը վայելէին միասին, գողաձիկ պահ մը, չէին խօսեր, որովհետեւ կը զգային, որ բառը Համազօր էր քայքայելու ալս մոզական մթնոլորտը: Չէին խօսեր, որովհետեւ անգործութեան մէջ խորին անձկութիւն մը պատած էր երկուքը: Երբեմն, ամէկուտ նայուածքներով դիտար կը զգուէին միայն:

Ամառնային... ինքնաշարժը ապահով տեղ մը կեցնելէ ետք, տղան ու աղջիկը սկսան քայել քով քովի, Համաշափ քայլերով, իւրաքանչիւրը ներքին ապրումներով դըրդուած:

- Արմենուհի, բլուր քարձրանալէ առաջ, քեզի Հարցում մը ունիմ ուղղելիք,- ըսաւ Պարեւտ Հաւասակչուած շեշտով մը,- ալս անտառակին մէջ կան երկու արահետներ, որոնք մեզ բլուրին զազաթը կ'առաջնորդեն: Անոնցմէ մէկուն ճանապարհը դիւրին, միւսը դժուարին է: Ո՞ր մէկը կը նախընտրես:

Երիտասարդուհին արտակարգ ճիգ մը թափելով փորձեց ժպիտը զսպել:

- Երկու ճամբաներուն միջեւ տարբերութիւնը ի՞նչ է,- Հարցուց ան, պրպտելով երիտասարդին ուշիմ դէմքը:

- Օհհ, տարբերութիւնը շատ մեծ է,- պատասխանեց Պարեւտ՝ Հայեացքը աղջկան ժպտուն աչքերուն միացնելով,- այն արահետը, որուն ընթացքը դիւրին է՝ տափարակ է, քեզ չի յոգնեցներ, շուտ կը Հասնիս զազաթը, սակայն Հեռու կը մնաս ընդմիջեան գեղեցկութիւններէն: Իսկ միւսը՝ դժուարինը, կ'ընդգրկէ ընդհանուր թերակղզին, խորտուքորտ ու քարքարոտ է անիկա եւ յոգնեցուցիչ, սակայն իւրաքանչիւր քայլափոխին աչքիդ առջեւ նոր տեսարան մը կը պարզուի եւ առիթը կ'ունենաս նոյն տեսարանը տարբեր տեսանկիւններէ դիտելու:

Իսկ այդ բոլոր յողնութիւնները կրելէ ետք, երբ զագաթը Հասնիս, այնպէս կը զգաս, թէ խորանի մը առջեւ կը գտնուիս...

Արմենուհիին կուրծքին տակ շարժում մը սկսած էր ու լարուած ուշադրութեամբ մտիկ կ'ընէր երիտասարդին բերնէն ելած իրաքանչիւր բառը:

- Դուն ո՞ր մէկ ճամբան կը նախընտրես,- Հարցուց ան նուազուն ձայնով, ակնարկը գետին յառած:

- Դժուարին ճամբայէն քանի մը անգամ անցած եմ,- պատասխանեց երիտասարդը դիտելով աղջկան տոգունած դէմքը,- միւսէն անցնելու առիթը ունեցած չեմ տակաւին:

- Լաւ ուրեմն, երթանք այն ճամբայէն, որուն դուն քաջատեղակ ես,- անընդմեջ երիտասարդուհին գլուխը բարձրացնելով ու կարծես պլպլացող խոնաւութիւն մը նշմարեց տղուն տպաւորիչ աչքերուն մէջ:

Պարետ ձեռքը երկարեց Արմենուհիին, նախ՝ թեթեւ մը բռնեց, յետոյ ուժգին սեղմեց անոր լայնարաց ամբի իր նիւթաբաշտներուն մէջ: Աղջկան սեղմումն ալ նոյնքան ուժով էր: Ու այս երկու ուժերու միացումէն բոցարծարծ ջերմութիւն մը տարածուեցաւ երկուքին միջեւ:

Երկու երիտասարդներ անձայն, ձեռք ձեռքի բռնած՝ սկսան բարձրանալ պզտիկ ծառաստաններուն, երկններանգ թարմ ծաղիկներով չրջապատուած ոլորապտոյտ ուղիներուն մէջէն դէպի գագաթը բլուրին, ներշնչելով լեռնային անապակ օդը եւ ըմբոյշելով աչքերուն առջեւ մերկացած բնութեան ահեղագոյն գեղեցկութիւնը:

Եւ երբ լեռան գագաթը Հասան յղնարեկ, սպասում մը անգապելի հառաչ մը սարսուռեց երկուքը: Տիեզերքին մէջ, տիեզերքով չրջապատուած լեռնային այս երկնամերձ բարձունքին վրայ, Արմենուհի գլուխը կողմնակի հակած, իր տեսողութեան առջեւ ծաւալող այս Հոյակապ ջինջ ու արձակ տեսարանէն յափշտակուած, ստիպուեցաւ նստիլ ժայռի մը վրայ ու շուրջը դիտել զմայլագին:

Ովկիանոսին Հեռուոր ու անծանօթ ամբերէն Հով մը կը փչէր, իրեն Հետ բերելով սօսիի տերեւներուն երգն ու միապաղաղ աղմուկ մը, որ անվերջ կ'արձագանգէր խոր ու միապաղաղ լռութեան մէջ:

- Հոս է իմ վկայութեան խորանը, այս երկնային կամարը,- յայտնեց Պարետ կէս լուրջ, կէս կատակ շեշտով մը, թեւերը երկինք բարձրացուցած,- ասկէ կը խորհրդակցիմ Արքային Հետ:

Արմենուհի չպատասխանեց: Բնութեան գեղեցկութեամբ կլանուած սրտին մէջ անդորրութեան մը խորին անձկութիւնը կը ծաւալէր:

Երկար, խօսուն լռութիւն մը տիրեց երկու երիտասարդներուն միջեւ, որոնք Հիմա կոնակ կոնակի կոթնած՝ նստեց

էին ժայռին վրայ, դիտելով երկինքն ու երկիրը իրարու խառնուած, անորոշ հորիզոնին վրայ:

Այս խորհրդաւոր անդորրութիւնը խախտողը Պարետը եղաւ, երբ սրտաբախ ներշնչումով մը սկսաւ սուլել.

Ահա կ'երթամ, սիրելի մայր,
Ազգիս համար մեռնելու...
Քաջ ընկերներով միասին
Անգութ թուրքը ջարդելու...

- Այս երգին իմաստը գիտե՞ս,- հարցուց Արմենուհի յանկարծ տղուն կողմը դառնալով:

- Ոչ, չեմ գիտեր, սակայն հաւանաբար սիրոյ երգ մը ըլլալու է,- պատասխանեց տղան՝ ժպտուն աչքերով:

- Ուրկէ՞ սորված ես այդ եղանակը:

- Հօրմէս: Կը յիշեմ, երբ պզտիկ էի, հօրս հետ անտառներու մէջ քալելու կ'ելլէինք: Հայրս միշտ այս երգը կ'երգէր:

- Ուրկէ՞ գիտես, թէ երգածդ սիրոյ երգ մըն է...

- Որովհետեւ այսպիսի ակնկոծ եղանակի մը ներշնչումը միայն սէր կրնայ ըլլալ: Այդպէս չէ՞...

- Այո՛... այդպէս է,- պատասխանեց Արմենուհի մտասոյզ:

- Ուրիշ բան մը եւս կը յիշեմ: Երբեմն կը պատահէր, որ այս պոյսներուն ընթացքին հայրս յաճախ ինքնիրեն խօսէր բարձրաձայն: Պօսած լեզուն չէի հասկնար, բայց երբ օր մը հարցուցի, թէ ինչու համար խենթի նման մինակը կը խօսէր, պատասխան չի տուաւ, որ այդ կ'ընէր, որովհետեւ մայրենի լեզուն մոռնալ չէր ուզեր: Ոնցդ առիթ չունեցաւ ինծի սորվեցնելու:

- Հապա մա՞յրդ,- հարցուց աղջիկը յափշտակուած:

- Մա՞յրս, մայրս հայերէն չէր գիտեր: Հայրս Պարսկաստան ծնած՝ մանուկ հասակին մեծ հօրս հետ գործի բերմամբ Հնդկաստան հաստատուած է: Ժամանակ մը ետք, մեր բոլոր գերդաստանը Հնդկաստան կը հաստատուի: Հայրս նախնական ուսումը տեղւոյն վրայ կը ստանայ եւ վաճառականութեան կը ձեռնարկէ: Մեծ հայրս հոն կը մահանայ: Հայրս 1947ին յառաջացած քաղաքական կարգ մը աննպաստ պայմաններուն հետեւանքով, պարտադրաբար, գերդաստանին բոլոր հարստութիւնը Պոմպէյ ձգելով, Աւստրալիա կը գաղթէ: 1948ին Աւստրալիա երիտասարդ երկիր մըն էր: Հայրս մինակ էր այս քաղաքին մէջ: Հարազատ չունէր: Ոչ ալ հայութիւն կար: Կ'ըսէր, թէ գիշերուայ ցուրտէն պատսպարուելու համար չարաթ մը ինքնաշարժի տակ պառկած է: Սր մը, Սպլիշըրն Արմի Հաստատութեան գրասենեակին մէջ մօրս կը հանդիպի: Կ'ամուսնանան, մանչ զաւակ մը կ'ունենան:

Հոս Պարետ պահ մը լռեց ու պղտոր հայեացքը ուղղեց հորիզոնին վրայ ճախրող ձայներուն:

- Հայրս երեք տարի առաջ մահացաւ, մայրս ալ՝ տարի մը առաջ:

- Կը ցաւիմ,- Հաստատեց Արմենուհի տխուր,- ուրեմն չուրջդ Հարազատ չունիս:

- Հարազատներ ունիմ, բայց չուրջս չեն: Երեք Հօրեղբայր ունիմ, սակայն անցեալին պատահած ընտանեկան կարգ մը անհամաձայնութիւններու պատճառաւ, Հայրս իր եղբայրներէն Հեռու մնացած է, Հակառակ անոր, որ անոնց Սիւտնի Հաստատութիւնը երաշխաւորուած էր իր կողմէ: Երբեմն զարմիկներուս Հետ կը տեսակցիմ, սակայն այդ ալ միշտ չի պատահիր:

Կրկին լուսթիւն մը տիրեց:

- Պարետ,- բաւա Արմենուհի ներքին եռքով մը,- ես ալ քեզի բան մը ունիմ ըսելիք:

- Օհ, ըստ երեւոյթին, խոստովանանք մը պիտի լսեմ,- ըսաւ տղան կատակով:

- Այո:

- Ինչո՞ւ անպայման Հիմա եւ ոչ ուրիշ ատեն:

- Որովհետեւ ինծի Հանդէպ ցուցաբերած մօտեցումներուդ մէջ արտակարգ լրջութիւն մը կը նկատեմ: Եւ այդ լրջութիւնը ինծի կը ստիպէ, որ ես ալ իմ կարգիս քեզի Հանդէպ ըլլամ անկեղծ եւ մեր այս առաջին տեսակցութեան ընթացքին իսկ քեզ տեղեակ պահեմ դէպքի մը մասին, որ երեք տարի առաջ պատահեցաւ...

Պրայն Պարետ զգալով ձայնին բեկ-բեկ, դողդղացող վերջաւորութիւնը, մեղմօրէն դարձաւ աղջկան կողմը, որուն դէմքին վրայ ամչկոտ տեսք մը քողարկուած էր:

- Պարետ, ես... ես... ասկէ առաջ անգամ մը ամուսնացած եմ: Ամուսնութիւնս... մէկ ամիս... տեւած է միայն, եւ սակայն ամուսնական կեանք չեմ ապրած:

Տղան լայն շունչ մը առաւ:

- Արմենուհի, այնքան ալ կարեւոր չէ, թէ ինչ պատահած է անցեալին, որքան ալ պատահածին ձգած Հետքերը խոր ըլլան մէկու մը յիշողութեան մէջ: Ես Հարցերը այսպէս կը դիտեմ: Կը ցաւիմ, որ տառապած ես: Ինչպէ՞ս պատահեցաւ...

- Ասկէ երեք տարի առաջ, Միջին Արեւելքէն երիտասարդ մը Հոս եկած էր՝ իր ազգականները տեսնելու: Ազգականներուն եւ բարեկամներուն միջնորդութեամբ Հօրս մօտեցան՝ ձեռքս խնդրելու: Հայրս չմերժեց: Ձէի կրնար Հօրս խօսքին դէմ կենալ: Վեց շաբաթ ետք ամուսնացանք:

- Կը սիրէի՞ր զայն:

Արմենուհի Հեղ մը տատանեցաւ.

- Ձէի կրնար Հօրս խօսքէն դուրս գալ,- կրկնեց աղջիկը՝ տղուն աչքերուն մէջ նայելով,- ամուսնութենէն ամիս մը ետք սկսաւ լիտիանալ, դիւ եւ ընտանիքս արհամարհել: Ո՛չ կ'աշխատէր, ոչ ալ կ'ուսանէր: Օր մըն ալ զնաց ու շաբաթ մը ետք վերադարձաւ: Տեղացի աղջկան մը Հետ սկսած էր յարաբերիլ:

Ամիս մը ետք, Հօրս տունը վերադարձայ: Ի վերջոյ յայտնի եղաւ, որ ընտանիք կազմելու միտումով չէր, որ ամուսնացած էր ինծի հետ, այլ՝ Հոս Հաստատուելու իրաւունք ստանալու Համար միայն: Իր անձնական շահերուն Համար ամէն ինչ անտեսեց, մեր ընտանեկան սրբութիւնները ոտքի տակ առաւ: Պատահածը պատուոյ Հարց էր: Հայրս որոշած էր զինք սպաննել: Շուարած, Հօրս ձեռքէն ազատելու Համար, Սիւնին ձգելով ուրիշ նահանգ Հաստատուեցաւ: Հազիւ կըցանք ընտանեկան աղէտէ մը ազատիլ: Թէեւ այս բոլորը երեք տարի առաջ պատահած է, սակայն կ'ուզեմ քեզ տեղեակ պահել, որ անոր Համաձայն կեցուածքդ ճշդես:

Պրայն Պարետ, որ քովնտի նստած լուռ կը դիտէր աղջկան մաքուր դիմագիծը, ուր յուզմունքի ակներեւ նշաններ քանդակուած էին, գգուանքով մը փաթկուեցաւ անոր, ուսերէն սեղմեց պինդ ու սիրազեղ շնչաւով փսփսաց.

~ Արմենուհի, ինծի այնպէս կը թուի, թէ քեզ սկիզբէն կը ճանչնամ:

Աղջկան աչքերուն մէջ թացութիւն մը կը պլպլար:

* *
*

Զուգադիպութեամբ իրարու ծանօթացող երիտասարդներուն կեանքը յատուկ ուղղութիւն մը կը ստանար:

Պարետ ողջ կեանքի ընթացքին, Հօր ազգային արժէքներուն եւ մօր տեղայնական որոնումներուն միջեւ տարուբերած, երկմտութեան տաքնապով ապրած էր: Այս երկակի դաստիարակութիւնը թէեւ մտածելու եւ տրամաբանելու եղակի կարողութիւններ շնորհած, սակայն Համահաւասար չափով ինքնութեան խարխալումներ ստեղծած էր անոր մէջ:

Երիտասարդին կեանքէն ներս իդէական սեռն ու լուսանցքային վայելքները միշտ ներկայ եղած էին իրենց բթացնող յատկանիշներով, որոնք ծածկած էին անոր կեանքին ուղեկորոյս ընթացքը:

Իր Հօր եւ տարի մը ետք մօր մահէն ետք սակայն, Պարետի առօրեայ կեանքէն ներս ստեղծուած դատարկ Հոգեվիճակը Հասած էր այնպիսի ծայրայեղ աստիճանի մը, որ երիտասարդը լրջօրէն սկսած էր մտածել ապագային մասին:

Ճիշդ այդ խուճապահար օրերուն էր, որ ան Հանդիպած էր Արմենուհիին, եւ այդ Հանդիպումը քան մը արթնցուցած էր երիտասարդին թանձրացած ենթագիտակցութեան մէջ, Հաստատուելով կեանքին ունայնութիւնը:

Իսկ Արմենուհիին Համար Պարետ մէկ արժէք կը ներկայացնէր:

Մերկացած եւ անբիծ խիղճ մը:

Ու երկու երիտասարդները շարունակեցին իրենց յաճախակի Հանդիպումները եւ օրէ օր սկսան իրարու ա՛յ աւելի Հոգում-սրտով կապուիլ: Թէեւ Հանդիպումները Տիկին Օսաննայի գիտակցութեամբ տեղի կ'ունենային, այնուամենայնիւ, մայր ու աղջիկ բժախնդրութեամբ կը Հետեւէին իրենց Հօր առօրեայ տրամադրութիւններուն, պաաշաճ առիթով մը Հարցը անոր ներկայացնելու միտումով:

Վերջին երեք շաբաթներու ընթացքին աղջկան տունէն յաճախակի ու խորհրդաւոր բացակայութիւնը ուրֆացի Կարապետին Համար անՀասկնալի նորութիւն մըն էր: ԱնՀասկընալի երեւոյթ էր նաեւ կնոջը պահպանողական եւ զայրացկոտ կեցուածքը իրեն Հանդէպ:

Անձրեւոտ Երկուշաբթի մըն էր, ուրֆացին գիշերային գործէն առտուան դէմ վերադարձած, նստած էր Հիւրասենեակին մէջ, Հեքով մը կը ծխէր: Կինը, սուրճի ափսէով ներս մտաւ անձայն, մազերը Հաւաքած, Համեստ ու կոկիկ, այնպէս՝ ինչպէս Հայ պահպանողական տղամարդը կը պահանջէր:

Ամուսինը վերէն վար չափեց կնոջ Ժուժկալ նիստուկացը եւ զգաց, թէ ան Հետը խօսիլ կ'ուզէր, սակայն չէր Համարձակեր նիւթը բանալ:

– Արմենուհին ու՞ր է,– Հարցուց Պարոն Կարապետ՝ ծխախոտը մոխրամանին մէջ ճզմելով:

– Աղջիկը առտու կանուխէն գործի գնաց,– պատասխանեց կինը գլխով շեշտով:

Լռութիւն մը տիրեց այր ու կնոջ միջեւ:

Կինը տակաւին ամուսնոյն բազկերակը կը շօշափէր: Արդեօք յարմար Ժամանակն էր խօսելու, թէ ոչ: Մարդուն կոպերը սկսէր էին փակուիլ:

– Կարապետ, քանի խօսքը բացինք, յարմար առիթ է՝ քեզ տեղեակ պահեմ, որ Արմենուհին երիտասարդի մը Հետ... այսինքն... ծանօթացած է:

Կարապետին մարմնուն աչքերը յանկարծ կապիճներէն դուրս ինկած, տեղւոյն վրայ սկսեր էին ոլոր-մոլոր շրջիլ:

– Գիտէի, որ ինձմէ գողտուկ բան մը կ'անցնի-կը դառնայ կոր այս տունէն ներս,– վրայ տուաւ ան ջղադրգիտ:

– Այ մարդ, քեզմէ դադարի բան մը չկայ, առիթը չեղաւ, որ...

– Օսաննա,– ցուցամատովը սաստեց ամուսինը,– շիտակը խօսէ՛, ով է աս տղան, երբէն ի վեր իրարու Հետ կը տեսակցին:

– Երկու ամիսէ ի վեր գիրար կը ճանչնան, տղուն Հայրը պարսկահայ, իսկ մայրը տեղացի է...

– Հէ՛հէ՛,– գոչեց ուրֆացին նստած տեղէն,– ուրեմն տղան Հայ չէ:

– Տղան անդլիախօս է, սակայն Արմենուհին կ'ըսէ, թէ զգացումներով ու Հոգիով Հայութեան մօտ է:

– Զգացումներով ու հոգիով փապուճիս տակն է,– կրկնեց Կարապետը Հեղնանքով,– եթէ մայրդ օտար է՝ դուն ալ օտար ես: Այսքան: Մէկ՝ մէկ ալ երկու կ'ընէ, ի՞նչ է... խմ վրաս կարդալու ելեր ես...

– Բայց տղուն ընտանիքը մահացած է:

– Օսաննա՛, ինձի մտիկ ըրէ. ես օտարին ծոցը տաքցնելու համար քսանչորս տարի չմեծցուցի այդ աղջիկը: Ատանայի մէջ ջարդուեցանք, Տէր Զօրի մէջ անհետացանք, որ մեր զաւակները օտարի՞ տանք: Եւ դուն այս բոլորը դիտնալով տեղի տուած ես, հը՞:

– Մա՛րդ, վայրկեան մը մտիկ ըրէ, ձգէ որ երկու խօսք ըսեմ...

– Օսաննա՛,– շարունակեց Կարապետ պինդ ու անդրդուելի շեշտով,– Արմենուհին կ'ըսես, որ անմիջապէս ընդհատէ օտարականին հետ ունեցած յարաբերութիւնները: Ոտքս մտի՛կ ըրէ:

* *
*

Այդ օրէն ի վեր երկու շաբաթ անցած էր եւ Հօր ու աղջկան միջեւ պաղ, ասուս լուսթիւն կը տիրէր:

Արմենուհին կը քաշուէր, չէր ուզեր անարգել իր հայրը, չէր համարձակել նոյնիսկ անոր դէմքին նայիլ: Իսկ հայրը, աղջկան Հոգեկան տաղնապը տեսնելով՝ նոյնքան կը տանջուէր լռելեայն, սակայն այն տարբերութեամբ, որ խխունջի նման կարծր պատեանով մը ծածկած էր ներքին անձկութիւնն ու փափկացած հոգին, ինքզինք անզգամ ցոյց տալով արտաքին աշխարհին:

Ուրփացի Կարապետին համար հարցը կրկնակի շեշտաւորում ունէր, որովհետեւ անցեալին ինքն իր ձեռքով զաւկին դժբախտութեան պատճառ դարձած՝ ինքզինք յանցաւոր կը զգար: Իսկ Հիմա... ինչպէ՞ս կրնար նոյն սխալը կրկնել, մահաւանդ խնդրոյ առարկայ անձին տեսակը նոյնիսկ յայտնի չէր:

Տղուն եւ աղջկան տեսակցութիւնները կը շարունակուէին մօր գիտակցութեամբ, սակայն չափազանց զաղտնապահութեամբ: Ոնկազարներու պէս գիրար կը սիրէին եւ Պարետ նոյնիսկ սկսած էր հայերէն քանի մը բառ թոթովել:

Արմենուհի տակաւին Հօր անհամաձայնութիւնը Պարետին չէր փոխանցած, այն լաւատեսութեամբ, որ թերեւս ժամանակի ընթացքին երիտասարդին հանդէպ անոր դիրքը քիչ մը կը փոխուէր, քիչ մը կը կակուղնար:

Ծառաթ առտու մը ուրփացին երբ գործէն վերադարձաւ, աղջիկը տունը չէր: Նախ ձայն չհանեց: Սուրճ խմելու ընթացքին Հետախուզող Հայեացքով մը կնոջ դառնալով.

- Արմենուհին ու՞ր է,- Հարցուց ան կարճ ու կտրուկ շեշտով:

- Արմենուհին քաղաք իջաւ Հագուստեղէն գնելու, Կարապետ: Ժամը մէկին իրեն Ձէթովուտի կայարանէն պիտի վերցընեն:

- Եմա... այս կողմերը քուրջի կտոր չմնաց ու առտու կանուխ քաղաք իջեր է Համա՞...

- Այ մարդ, քսանչորս տարեկան...

- Ժամը մէկին ես կ'երթամ դինք դիմաւորելու, դուն տունը կը մնաս:

- Մարդ արարած, մայր ու աղջկան միջեւ...

- Դո՛ւն, տունը կը մնա՛ս,- կրկնեց ուրփացին Հրամայական շեշտով մը ու պարտէզ իջաւ՝ առանց աւելորդ-պակաս զրուցելու:

Կարապետ ժամը տասներկուքուկէսին ձեռքերը գրպաններուն մէջ, Ձէթովուտ կայարանի փլաթֆորմին վրայ պահակի նման վեր-վար կ'երթնէկէր, գերուշադրութեամբ գննելով կառախումբէն դուրս ելլող ճամբորդները:

Ժամը մէկի շոքեկառօք ուշացած՝ ժամը մէկը քսան անց կայարանին առջեւ կեցաւ: Կառախումբէն դուրս առաջին ելլողները երկու երիտասարդները եղան, Պրայն Պարետ եւ Արմենուհի, որոնք թեւ թեւի մտած՝ խօսելով-խնդալով կը մօտենային կայարանին սանդուխներուն, երբ յանկարծ, Արմենուհի սկսաւ դողալ ու եղած տեղը դամուած մնաց:

Հայրն էր դիմացը կեցողը, ձեռքերը մէջքին վրիժաբիր նայուածքով տղան կը դիտէր.

- Մօ, դուն որու՞ աղջիկը թեւդ առած կը պտտցնես կոր,- որոտաց Կարապետ զոյգերուն մօտենալով զայրազին,- Ժօ՛, շա՛ն լակոտ, որ մէկ անտառին մէջ որսի ելեր ես, Հա՞... ես քու ոճրագործ ցեղդ...

Ու Կարապետ երիտասարդին մօտենալով ահազդու հարւած մը իջեցուց անոր ձախ դէմքին: Կայարան սպասողները սկսեւր էին Հաւաքուիլ իրենց շուրջ: Անոնցմէ մէկը միջամտել փորձեց.

- Թէ ինչպէ՞ս կը կրթեմ իմ զաւակս... ի՛մ գիտնալիք բանս է,- ճշաց ան մարդուն վրայ քայելով,- գնա՛ ճամբադ:

Պարետ տեղէն նոյնիսկ չէր շարժած, Հակառակ անոր, որ աչքերէն կրակ կը ցայտէր:

- Դուն կը Հարուածես, որովհետեւ դիս Հայու տեղ չես դնել,- բսաւ ան սուր, կտրուկ Հայեացք մը նետելով Կարապետի թթուած դէմքին:

- Առջե՛ւս ինկիր,- պոռաց Հայրը՝ աղջկան թեւէն քայելով,- առջե՛ւս ինկիր... չէ՛ նէ Հարուած մըն ալ դուն կ'ուտես Հա՛:

Ու թեւերը քովնտի լայն բացած, ուրփացին սկսաւ սանդուխներուն մօտենալ յաղթական ու երբ դուրս ելլելու վրայ

էր, անգամայն Հետաքրքրութենէ մղուած, ետ դառնալով նայ-
ւածք մը նետեց տղուն վրայ, որ փլաթփորմին մէջտեղ դուրսը
կախ կեցած էր տակաւին, նայուածք մը, որուն մէջ ո՛չ զայ-
րոյթ, ոչ ալ նախատինք կար, այլ միայն զարմանք մը՝ բացար-
ձակ զարմանք մը:

«Շունչանորդին, - փսփսաց ան քիչն տակէն Հարցա-
կան, - շունչանորդին ձեռքն անգամ չբարձրացուց»:

* *
*

Յաջորդ առաւօտ, ժամը տասին, Պրայն Պարետ Մարգար-
եան պաշտօնական Հագուած, ուրփացի Կարապետ Ձուպուք-
եանին դուռը զարկաւ:

Տիկին Օսաննա խոհանոցէն վազելով՝ իւղոտ ձեռքերով
դուռը բացաւ ու, պահ մը շուարած՝ դիտեց իր դիմաց կեցող
Հանդարտ, խարտեաչ մազերով Հասակազեղ երիտասարդը:

Տանտիկինն ու երիտասարդը դրան սեմին անմկութեամբ
զիրար ողջունեցին: Տիկին Օսաննա չփոթութեան մատնուած՝
զոզնոցը վերցնելով ձեռքերը սրբեց Հապշտապ ու բեկ-բեկ
անգլերէնով սկսաւ կակազել.

- Օհ... դո՛ւք...

- Այո:

- Դուք... Արմենուհին...

- Այո:

- Խնդրեմ, ներս Հրամանեցէք, - առաջարկեց կինը ժպտե-
րես, ներքին Հողեկան մտատանջութեամբ:

Մինչ այդ Արմենուհի խօսակցութիւնը լսած, սենեակէն
դուրս ելլելով՝ իրենց մօտ Հասած էր.

- Պարետ, Հոս ի՞նչ դորժ ունիս, - գոչեց աղջիկը ազերա-
զին, տղուն թեւէն բռնելով. - ինչո՞ւ ինձի նախօրօք լուր
չտուիր:

Բարի, փայլուն ժպիտ մը պարզուեցաւ երիտասարդին
երկզոյն դէմքին վրայ:

- Կ'ուզէի ընտանիքիդ Հետ տեսակցութիւն մը ունենալ, -
պատասխանեց Պարետ, աղջկան ամօթխած գեղեցկութիւնը
նկատելով:

- Մամա՛, - աղաղակեց Արմենուհի մոլորուն:

- Դուն սենեակդ գնա՛, աղջիկս, - սաստեց մայրը, - սենեա-
կէդ դուրս մի՛ ելլեր:

Պարետ եւ Տիկին Օսաննա Հազիւ Հիւրասնեակ տեղա-
ւորուած էին, ներս մտաւ ուրփացի Կարապետ, սուրճի դաւա-
թը ձեռքին եւ անդրադարձաւ, որ իր բաղկաթոռը դրաւուած
էր մէկու մը կողմէ, զոր օր մը առաջ Ձէթավուտ կայարանին
վրայ ապստակած էր:

- Բնական պայմաններու տակ իրարու ծանօթանալու առիթը չունեցանք, Պարոն Կարապետ,- ըսաւ երիտասարդը՝ ձեռքը երկարելով:

Ուրֆացին շփոթահար մէյ մը կնոջ, մէյ մը տղուն կը նայէր.

- Ո՞վ ես դուն,- ճշաց ան յօնքերը իրարու զարկած:

- Անունս Պրայն Պարետ Մարգարեան է: Հայ Հօր եւ աւստրալիացի մօր զաւակն եմ: Հօրս անունը Յակոբ, մօրս անունը Լինտա է: Հայրս 1948ին Աւստրալիա Հաստատուած՝ տարի մը ետք մօրս Հետ ամուսնացած է: Յաջորդ տարի ես ծնած եմ: Այս է կենսաբիւ Համառօտ պատմութիւնը:

- Ինչո՞ւ տունս եկեր ես, ի՞նչ կ'ուզես:

- Եկած եմ ձեր աղջկան՝ Արմենուհին ձեռքը խնդրելու:

Ուրֆացին կզակը կախ, մէյ մը կնոջը նայելով ապշահար, զրպանէն զլանիկ մը հանեց, վառեց, յետոյ շորորուելով ետ դարձաւ, կիսափակ աչքերուն տակէն զննեց, կշռեց աղուն երկշունջ դէմքն ու արհամարհելով անոր երկարած ձեռքը՝ սկսաւ գլուխը քովնտի շարժել:

- Մօ,- ըսաւ ան թափթփած անգլերէնով,- դուն լեմոն ես, ան՝ նարինջ: Դուն խառնուրդ բան մը, ան՝ զուտ Հայ: Ինչպէ՞ս կը Համարձակիս նման քայլ մը առնել, երբ տեղեակ չես Հայու սովորութիւններուն, մեր ընտանեկան ու պապենական բարքերուն: Հայերէն նոյնիսկ չես գիտեր: Դուն ո՞վ ես, որ աղջիկ ուզելու ելեր ես: Եթէ տեղեակ ըլլայիր մեր սովորութիւններուն, այսօր դիմացս դուն չէ. այլ Հայրդ կ'ըլլար:

- Պարետին Հայրն ու մայրը մահացած են,- միջամտեց Տիկին Օսաննա սայրասուր նայուածք մը նետելով ամուսնոյն վրայ:

- Պարոն Կարապետ,- վրայ տուաւ երիտասարդը վշտաբեկ,- եթէ Հայերէն չեմ գիտեր, եթէ Հայկական սովորութիւններէն տեղեակ չեմ, յանցաւորը ես չեմ: Սակայն մէկ բան գիտեմ: Արմենուհին կը սիրեմ եւ ձեր օրհնութեամբ կ'ուզեմ ամուսնանալ:

- Օղորդ,- շարունակեց ուրֆացին զսպուած Համբերութեամբ,- զնա՛, զնա՛ քեզի յարմար մէկը գտիր: Գնա՛ գտիր մէկը, որ քու լեզուդ կը հասկնայ, քու սովորութիւնդ կը հանդուրժէ: Դուն մեր ընտանիքէն ու չրջանակէն Համ չես առներ: Մենք տարօրինակ ժողովուրդ ենք,- յետոյ յանկարծ տղուն կողմը դառնալով շեշտակի հարցուց,- ինչո՞ւ անպայման Արմենուհին Հետ կ'ուզես ամուսնանալ:

Տղուն դէմքը մէկէն լրջացաւ: Տպաւորիչ աչքերուն մէջ արդէն իսկ թացութիւն մը սկսած էր հաւաքուիլ: Կոկորդը լեցւեցաւ, թուրը կլլեց ու գլուխը հակելով շատ, շատ ցած ձայնով պատասխանեց.

- Հոգեվարքի մէջ Հօրս վերջին պատգամն այն էր, որ Հայու Հետ ամուսնանամ:

Ներսէն բան մը սկսած էր կրծել Կարապետը:

* *
*

Այս դէպքէն յետոյ Արմենուհի երեք օր սենեակէն դուրս չէր ելած: Տունէն ներս աղջկան եւ ծնողքին միջեւ մաշացու լուսթիւն կը տիրէր:

Պարետին Համար կացութիւնը այդքան ալ տաքնապալի վիճակ մը չէր ներկայացներ. որքան Հարցումներու շարք մը, որոնք սկսեր էին թաւայիլ մտքին մէջ:

Տղան ուրֆացի Կարապետին մէջ Հանդիպած էր չոր նկարագրի մը, որ որոշ չափով նման էր իր Հօր նկարագրին, Հետեւաբար անոր Հանդէպ ժխտական դիրք մը ճշդած չէր տակաւին: Սակայն մտածկոտ էր ան, որովհետեւ ինքզինք չնախատեսուած պայմաններու առջեւ դտած էր եւ այդ պայմանները իրեն կը պարտադրէին, որ իր անէացած կեանքէն անդին փնտռէր ապրելու նոր եղանակ մը, որուն ուղին ճշդուած էր իր Հօր կողմէ:

Այն օրէն ի վեր վեց շաբաթ անցած էր: Աչքերուն տակ սեւ շերտեր Հաւաքուած՝ Արմենուհի վերսկսած էր գործի, սակայն միշտ տխուր եւ անտրամադիր էր ան:

Հայրը՝ զաւկին ճշուած վիճակը նկատելով, քանի մը անգամ փորձած էր մօտենալ, սփռփել զինք, սակայն իր բոլոր մօտեցումները ապարդիւն մնացած էին:

Միայն մայրը յաջողած էր լեզու գտնել աղջկան Հետ: «Համբերէ, զաւակս,՝ կ'ըսէր ան,՝ ամէն ինչ վերջացած չէ՝ տակաւին»:

* *
*

Ամպոտ, մոխրագոյն շաբաթ առտու մը, Պարետ, անձրեւ-լանոցը ուսին, կիրքով մը սկսաւ բարձրանալ այն բլուրը, ուրկէ չորս ամիս առաջ Արմենուհին Հետ միասին մազլցած էին:

Հիմա, քրտնաթոռ՝ Հասած էր բլուրին զազաթը, իր վկայութեան խորանը, շրջապատուած մոսալ, լալկան ամպերով ու հոգեկան ծանր անձկութեամբ:

Մանրացնցուղ անձրեւ մը կը տեղար: Տղան ձեռքերը բաճկոնին դրպանը մտցուց ու ժայռի մը տակ նստեցաւ: Վերջին չորս ամիսներու ընթացքին Արմենուհիին Հետ ունեցած ապրումները կը փորձէր վերլիչել ու վերլուծել ան: Սակայն միտքը անշարժացած՝ ամէն ինչ մշուշոտ կերպարանք մը ստացած էր: Յանկարծ աչքին առջեւ Հօր դիմագիծը պարզուե-

ցաւ: Խորունկ տխրութեամբ մը Համակուած գլուխը ծռեց:
Մարտու մը անցաւ մէջէն:

«Հա՛յր,- փսփսաց ան ինքնիրեն սրտակեղեք շեշտով մը,-
զիս ինչո՞ւ պատգամիդ գերին դարձուցիր...»:

Ու Հոն, ամայի լեռան զազաթը Հայորդին պատասխանի
կը սպասէր:

«Ինչո՞ւ Համար Հայ եւ ոչ օտար մը,- ան կը շարունակէր
բարձրաձայն խորհրդածել,- օտարին ի՞նչը պակաս է»:

Շուրջը քացարձակ լռութիւն կը տիրէր:

«Այսքան ընկերուհիներ վայելած եմ, որոնցմէ ոեւէ
մէկուն չեմ կապուած, ոեւէ մէկը յիշողութեանս մէջ տեղ չէ
գրաւած: Ինչո՞ւ Համար այս մէկը չեմ կրնար մոռնալ: Ինչո՞ւ
Համար իրեն այսքան կապուած եմ: Ի՞նչն է, որ զիս կը կապէ:
Սե՛ռը, անոր գեղեցկութի՛ւնը, Հարստութի՛ւնը... ապա թէ
ոչ... Ժողովուրդի մը ժառանգական դժբախտութիւնը: Ո՞ր
մէկը, Աստուած իմ»:

Պարետ արտորանքով ոտքի ելաւ: Գետնէն տափակ քար
մը վերցուց ու զայն ուժգին նետեց դէպի ձորը:

«Կը սիրեմ,- Հաստատեց ան ինքնիրեն վճռակամ,- Հակա-
բակ անոր, որ սիրահարուած չեմ, զայն կը սիրեմ: Այսքանը
բաւական է»:

Վրան Հանդարտութիւն մը եկած էր:

Միջօրէին տուն վերադարձաւ: Ճերմակ շապիկն ու տա-
բատը արդուկեց, բազկաթոռին վրայ տեղաւորեց, լուացուե-
ցաւ ու պառկեցաւ:

Երեկոյեան ժամը Հինգին արթնցած էր: Հագուստները
Հագուեցաւ, ճիւղը նետուելով սկսաւ ծովեղերքէն քշել միա-
պաղաղ: Ճամբան ծաղկավաճառին Հանդիպեցաւ, երկու
տասնեակ վարդ ապսպրեց ու շարունակեց իր ընթացքը դէպի
Պոնտայ Պիչ:

Ժամը վեցին Պոնտայ Պիչ Հասաւ: Խուռներամ բազմու-
թիւն մը Հաւաքուած՝ լեցուած էր ծովափը: Շուկային սրճա-
բաններուն մէջ միահամուռ ցնծութիւն կը տեղար:

Երիտասարդը դուրս ելաւ ինքնաշարժէն, ծովուն եզերքը
մօտեցաւ:

Հիմա, Արմենուհին աշխատած ճաշարանէն միայն Հա-
րիւր քայլ Հեռու էր: Մովը Հանդարտ, ալիքները ոտքերուն
տակ տեւաբար կ'երգէին: Քիչ մը ծռեցաւ ու ջուրին վրայ ցուքը
նկատեց: «Տակաւին ժամանակ ունիս,- ըսաւ ջուրին մակերեսը
ծիրացող նկարին,- եթէ ուզես, այս վայրկեանին նոյնիսկ
կրնաս վերադառնալ եւ մոռնալ ամէն ինչ ու շարունակել քու
նախկին կեանքդ: Բեզի ստիպող չկայ: Պէտք չունիս ինքզինքդ
կաշկանդելու»:

Ընդոտ գլուխը ետ քաշեց:

Ինքնաշարժին մօտեցաւ, ծաղկեփունջը վերցնելով դիմացի մայթը անցաւ ու հաստատ քայլերով սկսաւ մօտենալ «Կոյտըն Բիպ» ճաշարանին:

Ճաշարանը յանախորդներով լեփ-լեցուն էր: Ներս մտաւ: Սպասաւոր մը զինք կը դիմաւորէր ժպտերես:

- Արմենուհին կ'ուզեմ տեսնել, խնդրեմ,- յայտնեց Պարետ հանդիսաւոր շեշտով մը:

- Գործի ժամանակ է, պարոն... խոհանոցը շատ զբաղած էր, խոհարարին օգնելու գնաց. հիմա չէք կրնար տեսնել զինք. ժամը տասնմէկին եկէք,- վրայ տուաւ սպասաւորը չոր ու արհամարհական շեշտով մը:

Երիտասարդը բռունցքի հարուած մը իջեցուց սպասաւորին ձախ դէմքին: Վրիժառու: Սպասաւորը գետին փռուած էր: Առանց շուրջ դիտելու, Պարետ սկսաւ ճաշարանէն ներս յառաջանալ: Դիմացի կողմէն երկու պաշտօնեաներ իր կողմը կը վազէին.

- Ճամբաս մի՛ գոցէք,- զոռաց երիտասարդը սաստկապէս,- ապա թէ ոչ, ձեզ ալ գետին կը փռեն:

Պաշտօնեաները սառած մնացին տեղերնին: Պարետ մուտքի սեղանին վրայէն զատկելով խոհանոց մտաւ:

Արմենուհին գոգնոցը մէջքին, ձեռքերուն մէջ քանի մը պնակ, խոհարարին հետ խօսելու վրայ էր, երբ Պարետ ծաղկեփունջը ետին՝ դանդաղ քայլերով իրենց մօտեցաւ:

Աղջկան շունչը պահ մը կտրուեցաւ կարծես, աչքերը լայնցած, բոլոր մարմնով սկսած էր զողողալ:

Պարետ քայլ մը եւս մօտեցաւ իրեն, ծաղկեփունջը ձեռքին՝ բոպիկ, շատ բոպիկ հայերէնով մը հարցուց.

- Արմենուհի... դիւ կը սիրե՞ս:

Մեղմադձոտ ստուեր մը պարզուեցաւ աղջկան ամօթ-խած դէմքին վրայ:

- Աա...ա...ա՛յո՛,- հեղձամդձուկ պատասխանեց Արմենուհի, արցունքով քողարկուած ժպտով մը:

- Ինձի հետ... կ'ամուսնանա՞ս:

Պնակները աղջկան ձեռքէն գետին ինկած՝ փչրուած էին:

ԹՈՐՈՍ ՉԻՖԼԵԱՆ

Յուլիս 31, 1999, Սիտնի-Աւստրալիա

Դաւին, վաւրին, չար նախանձի
Թունար ախարին,
Որ կորում են մարդու սիրտը,
Մաշում հոգին—
Օ՛, երանի՛, ասէիր, Տէ՛ր՝
«Զքուէ՛ք անճեւր»,
Ու չքուէին...

Ու չղաւնար մարդը՝ քմարդ,
Մեղքի քոսպրակ, ու խաչէր Քո
Որդուն անմեղ ու անապակ...
Երբ կը լինենք մենք մեղքաբաւ,
Որ շափաղ քայ Գեղը, Գեղը,
Այդ շքեղը, այդ անմեղը—
Մէ՛րը, Մէ՛րը,
Ու յղանայ նոյնքան անմեղ մի համբոյրով,
Ո՛չ բէ կրքի արնով հրով բացի դուռը
Հազար անգամ դառ ու ցաւի,
Ու մեղքերի խոր ու անպակ քարանձաւի:

Օ՛, երանի՛, օ՛, երանի՛, այք ունեցող
Զորեանդից, ուրացողից,
Առնէիր, Տէ՛ր, լոյսն աչքերի,
Ու փայլիր այն կոյրին բարի,
Որ քեանէր նա հրաշքները Քո բիրազան,
Ու ժայթքէին արցունքները հիացմունքից ,
Ու փառք քար Քեզ
Հազար անգամ,
Ու հրճուանքից գոչէիր, Տէ՛ր՝
«Անկցի՛ չարը,
Եղիցի՛ Մէր...»:

28 Մայիս 1999, Պոստոն

ԱՐՄԱՆՏ

Պ. Մնասեան

ՕՐ-ՅԵՐԵԿՈՎ...

Երբ իջանք Տորա ու մտանք քաղաքին արեւմտեան կողմը
երկարող պողոտան, մուտքին գտնուող Ատոմի բնակարանին
մօտենալէ առաջ, Հետաքրքրուեցայ իրիկնային իր ծրագիրով:
Որոշ բան մը չըսաւ: Այն ատեն առաջարկեցի երթալ Ռոշէի
կողմը եւ զովասուն վայրի մը մէջ գաւաթ մը բան առնել:

– Որոշապէս ո՞ւր, – Հարցուց:

– Օրինակ, Իտրն Ռոք, կամ Գալային, կամ Թիրոլ, որ մէկը
որ Հանոյ թուի քեզի:

– Աւելի արիւտակրատ տեղ մը չկա՞յ:

«Կը գտնուի» պիտի ըսէի, երբ զգացի Հեզնանքի Հով մը
աչքերուն: Ի տես շուարումիս՝ թեթեւ մը քրքջաց: Ըսի.

– Ռոշէի երկայնքին յարդարուած սրճարանները լաւ
մթնոլորտ ունին եւ շատեր կը նախընտրեն մէկուն կամ միւսին
մէջ շունչ մը աչնել երեկոյեան այս ժամերուն:

– Շատերը՝ այո՛, կրնայ ըլլալ, – ըսաւ Ատոմ, – ես՝ ոչ, ես
պիտի ուզէի դարձեալ Հաճ Տաւուտ Հանդիպիլ:

Իրականութեան մէջ այդ պահուն տեղը առանձին կարե-
ւորութիւն մը չէր ներկայացներ ինծի Համար, կ'ուզէի պար-
զապէս միասին ըլլալու ժամերը երկարել, որպէսզի կարենամ
իւր եւ Պարոն Արզարի գրոյցէն մտքիս դիզուած մառախուղը
փարատել:

Շատ խճողուած չէր Հաճ Տաւուտը եւ կրցանք տեղ գրա-
ւել ծովահայեաց սեղանի մը շուրջ: Գրեթէ անմիջապէս կա-
տարուեցան զարեջուրի ու աղանդերներու սպասարկութիւն-
ները: Ատոմ ինձմէ աւելի բուռն Հետաքրքրութեամբ մը սկսաւ
պրպտել յաճախորդներուն դիմագծերը, Հետզհետէ պայծառու-
թիւն մը ցայտեցնելով դէմքին, մինչ ես, որ բնաւ կապ չունէի
դեռ ժամ մը առաջ յայտնուած տառապանքի իր աղբիւրին
Հետ, ծանրութիւն մը կը զգայի սրտի:

Ազուոր Հով մը կու գար եւ երեկոյեան թերթերու լուրե-
րով, առեւտրական տոմարներու Հաշիւներով ու խաղերով
տարուած մարդերը, աշխարհի Հետ իրենց Հաշիւները փակած
ու տրտմութեամբ խոցուած անտունիներու պէս, երբեմն կը
յառէին իրենց ակնարկները մօտեցող սպիտակ նաւուն: Ատոմ
մերթ մօտը եւ մերթ Հեռուները կ'արձակէր իր Հայեացքը եւ
դժուար էր կուսնել, թէ ինչ կը մտածէր այդ րոպէներուն, իսկ
եւ երբեք չէի կրնար ինքզինքս անջատել Պարոն Արզարի
յարկին տակ յայտնաբերուած իրադարձութիւններէն: Մտքիս
մէջ շարունակ կը Հովովուէր մանաւանդ այն Համոզումը, զոր
քանի մը անգամ չեչտեց, որ՝ «Եթէ զաղրախօսութիւնը պիտի
յաջողի սմբեցնել ժպտելու կարողութիւնս, կը նշանակէ, թէ
ոչնչանալու արժանի մէկն եմ, վատուծ, անինքնուրոյն, խեղճ,

թերահաւատ՝ սեփական ուժերուս նկատմամբ: Տարեց թէ երիտասարդ իմ չարականներս ո՛չ այսօր կրնան իրենց ծանօթ ուժերով ալլայիլ գիտ, ոչ ալ իրենց ներդրակ Հնարաւորութիւններով: Հետեւաբար՝ ի՛նչ: Անոնք իրենց տկարութիւններէն կ'առնեն իրենց թափը եւ ոչ թէ ուժերէն»:

- Յայտնի է,- բախ՝ երբ ծովուն սեւեռած աչքերը ինձի դարձուց,- յայտնի է, որ դուն եւ Լեւէրեանը պիտի չուզէք իրարու հանդիպիլ, բայց կեանք է ու անակնկալները բացառած չեն: Այն ատեն ինչպէ՞ս պիտի նայիք իրարու աչքերուն:

- Ինք չեմ գիտեր,- ըսաւ Ատոմ,- բայց ես ալլայիլու պատճառ չեմ կարծեր ունենամ: Կը բարեւեմ ու կը քալեմ:

- Այդքա՞ն:

- Եթէ պատեհութիւն ըլլայ, շատ-շատ Լաւալի օրինակը կը յիշեցնեմ իրեն:

- Ֆրանսայի նախկին վարչապետի՞ն:

- Այո, Ֆրանսայի նախկին վարչապետին:

- Որ գրական բանակին հետ գործակցած ըլլալուն համար զնդակահարուեցաւ:

- Իրեն հանդէպ ունեցած համարումս սկսած է ճի՛շդ այդ պահուն:

Ատոմ վերաքաղը ըրաւ Պարոն Արզաբի տպաւորութիւններուն, անոնց միջնորդութիւն մէջ պարզեց Լեւէրեանի մտասեւեռումը, որ այցելութիւններ կու տար ածեմին ու չափմին, ծնողներ ու ծանօթներ կը հրաւիրէր տունը եւ, քուն ու դադար կորսնցուցած՝ նոյն առասպելներով կը լեցնէր բոլորին ականջները, եզրակացնելու համար, որ իրենց առած որոշումը ճիշդ էր ու արդար:

- Բայց այս բոլորը ի՞նչ կապ ունին Լաւալի հետ:

- Ունին, օրինակի մը գծով, որ սկսաւ հոլովուիլ մէջն Պարոն Արզաբի գեղուցումէն ետք ու չի մարիլ,- ըսաւ ու ուրուագրեց դէպքը:

Լաւալ կը տեսնէ, որ իրեն մահապատիժ պահանջած ու մահապատիժի գործադրութեան հսկելու պարտականութեան տակ գտնուած դատախազը, չուզելով ականատես ըլլալ մահապարտին աղբիւսարչ զալարումներուն, միւս կողմ կը դարձնէ դէմքը, մինչ նոյնիսկ այդ մահատարտու պահուն իր մտքին պայծառութիւնը պահած մահապարտը կը բացազանչէ. «Իր-րեւ Ֆրանսայի վարչապետ կը հրահանգեմ, որ պարտականութեանդ գլուխը մնաս. խղճախայթ ապրելու համար ունիս կեանքիդ մնացեալ բոլոր օրերն ու տարիները»:

- Ձէի գիտեր: Հիանալի է,- բացազանչեցի:

- Այս պատկերը կը պարզէի Լեւէրեանին,- աւելցուց Ատոմ,- պատէ պատ զարնուելու պէտք չունիս կ'ըսէի, դուր են խիղճդ հանդարտեցնելու արուեստական ճիգերդ կ'ըսէի, եթէ առասպելներով յաջողի՛ս անգամ օրօրել ուրիշները, կեանքիդ

մնացեալ օրերուն ու տարիներուն պիտի չկրնաս ազատիլ յան-
ցապարտութեանդ յաճախանքէն կ'ըսէի:

- Նման կսկիծներ զգացող խառնուածք ունէ՞ր Լեւէր-
եան:

- Ձեմ գիտեր: Գիտեմ միայն, որ եթէ նոյնիսկ ծանօթ եւ
անծանօթ բոլոր մարդոց բարեացակամ Համամտութիւնը
ունենայ Հետը, պիտի չկարենայ միջնակարգ երկու դասարան-
ները միացնելու ոճիւրը քաւել, ճի'շդ Լաւայի դատախազին
պէս, որովհետեւ իր ապիկարութիւնը ծածկելու Հիւանդագին
սկզբունքով մը կը վարէր գործերը եւ անարդար որոշումներու
վրայ կը խարսխէր իր վրէժխնդրութիւնը:

- Իսկ մի՞ւսը:

- Ո՞ր միւսը:

- Իր նոր դաշնակիցը:

- Ախպարո՞վը:

- Կիրակի այնպիսի անձկութեամբ մը կը սպասէիր իրեն,
որ մարդ մտքէն չէր կրնար անցընել, որ տարակարծութիւններ
կրնաք ունեցած ըլլալ դուք:

- Դուք՝ ո՞վ այսինքն,- Հարցուց Ատոմ յօնքերը կիտելով:

- Ինչպէ՞ս թէ ով, դուն եւ Ախպարովը:

- Պիտի խնդրէի, որ այս պատմութեան մէջ գիտ չխառնէք:

- Բայց պատմութիւնը քու մասիդ Հիւսուած է Հոն:

Ատոմ փորձեց փարատել շփոթն:

Ամբողջ երեք տարի իբրեւ բարեկամ մօտը ապրած էր
Ախպարով եւ որեւէ միջադէպ տեղի չէր ունեցած իրենց միջեւ,
այլ Հիմա ուրիշներէն կ'իմանար, որ նոյն ժամանակին ան
թշնամութիւն մը խմորած էր իրեն Հանդէպ: Դեռ չաքաթ մը
առաջ, իրենց վերջին Հանդիպումին, խօսակցութեան միակ
նիւթ ունեցած են նոյն Լեւէրեանի կամայականութիւնները ու
քննադատութեան թիրախ դարձուցած յանցաւոր խիղճով այդ
մարդը, ու իրարմէ՛ բաժնուած են եղբայրներու պէս, Կիրակի
օր ժամադրուելով Հոս, միասին գիւղ երթալու Համար, մինչդեռ
աներեւութացման այդ կարճ պահուն երեւան եկած էր անոր
թաքուն անձը, Հասարակաց Հակառակորդին Հետ կնքած դա-
շինքին ծալքերուն:

- Ո՛չ, ես գործ չունիմ այս պատմութեան մէջ:

Քիչ մը շատ անբնական թուեցաւ ինձի Ատոմի ցոյց
տուած այս պաղարիւնը ու սկսայ մտովի բաղդատութեան
դնել ընաւորութեան իմ գիծերը իր դրսեւորած գիծերուն Հետ
ու ընդվզում մը բորբոքեցաւ սրտիս: Նման պարագաներու ես
պիտի չկարենայի, ո՛չ, պիտի չկարենայի զսպել ինքզինքս: Ես,
Պարոյր Անյայտս, դպրոցական բարեկամներէս շատոնց բաժ-
նուած եմ ու չշահուած անոնցմէ մէկ-երկուքին Հետ ունեցած
թոյլ կապերս, մտերիմ չեմ յիշեր կեանքիս մէջ, չունիմ: Ծուրջս
եղած բոլոր անձերը մնացած են ծանօթութեանց սահմաննե-
րուն մէջ, գործի մարդիկ, որոնց Հետ կապերս Հիմնուած են

տուր եւ առի թուաբանական յարաբերութիւններու վրայ: Ու չեն գիտեր, եթէ մտերիմ մը ունենամ եւ ան որոգայթներ լարէ դէմս, ինչպէս պիտի գիմաւորեն իր արարքը, յամենայնզէպս, կը խորհիմ, ոչ՝ Ատոմի պէս, ո՛չ: Անակնկալի պիտի գայի առնուազն, պիտի ջղայնանայի, ճշայի, բան մը պիտի փշուէի, Հայ-Հոյէի, գոնէ ատեն մը ժպիտը պիտի չքանար դէմքէս:

- Լեւեդեանին առիթով ըրած Հարցումս թոյլ կու տա՞ս, որ կրկնեմ նաեւ Ախվարովի առիթով:

- Ազատ զգայ ինքզինքդ:
- Եթէ Հանդիպիս իրեն, պիտի յիշեցնե՞ս իր արարքը:
- Ոչ:
- Ո՞չ:
- Ինք կրնա՞յ մոռնալ, որ ես ստիպուիմ յիշեցնել:
- Ներողութի՞ւն:
- Ես չեմ կարծեր անհրաժեշտ է մարդոց յիշեցնել բաներ, զորս իրենք երբեք չեն կրնար մոռնալ: Ինչո՞ւ այդպէս միշտ անցաւ դէմքդ:
- Հիմա չե՞ս ասել զինք:
- Ինչո՞ւ պիտի ատեն: Միասին ներկայացող Հակադրութեամբ մը՝ նոյնիսկ Հալարտութիւն մը կը փայփայեմ Հոգիիս մէջ:

- Ա՞յս առիթով:
- Որ գերծ եմ Հոգեկան չարութեան յայտարար նման «վաստակէ» մը:
- Ասկէ առաջ նման Հարուածներ ստացա՞ծ ես:
- Շահտ:
- Բայց Հակառակ ասոր զգուշութիւնը սկզբունքի չես վերածած:

- Ի՞նչ բան կ'ուզես:
- Ըսել չեմ ուզեր: Ըսի՛ արդէն:
- Ձեմ կրցած, ո՛չ,- բնաւ Ատոմ խուլ ձայնով մը,- չեմ կըրցած: Գուցէ ոմանք խառնուածքային այդ նրբերանգներով կը տարբերին Հասունութեան կատարները վաղ տարիքի մը բարձրացած ուրիշներէ: Գուցէ: Ես չեմ կրցած ապրիլ, չեմ կրնար ապրիլ, չեմ խորհիլ, որ կրնամ ապրիլ, եթէ դադրիմ Հաւատալ մարդոց անարատ ստորոգելիներուն: Հակառակ պարագային կը կարծեմ կաթուածահար կ'ըլլամ իսկոյն:

- Այս կեցութեամբ Համոգիչ չի թուիր ինծի, Հետեւաբար պէտք կը զգամ կրկնելու Հարցումս:

- Կրկնէ:
- Իրապէս չկասկածեցար Ախվարովի վրայ:
- Ես ալ կրկնեմ՝ բարեբախտաբար:
- Կը զարմանամ:
- Զարմանալու բան չկայ: Ինծի Համար բարեկամի մը դաւաճանութիւնը աւելի տանելի է, քան անոր մասին վաղօրօք սրտիդ մէջ բոյն դրած Հոգեմաշ կասկածը:

- Այո՛ր, բայց կասկածին բաժինը պէտք չէ մտքէ հանել:
- Պնդածս այն է, որ կարելի չէ շնչել նման պայմաններու մէջ: Կեանքը, ի վերջոյ, քաղաքագէտներու, դիւանագէտներու կամ շուկայիկ մարդոց կրկէս չէ, որ շարունակ կասկածով մօտենանք իրարու եւ մտերմութեան մէջ եղած անձերն անգամ դիտենք նոյն ակնոցով:
- Ատոնք լաւ ապրումներ են, բայց...
- Ապրումներու այդ կլիմային մէջ է, որ ես երբեք չեմ կրցած ըմբռնել լրտեսներու դոյութիւնը, ինչպէս նաեւ դոյութիւնը դադտնի ոստիկաններու, մահաւանդ անոնց այն տեսակները, որոնք բարեկամութեան եւ քաղցրախօսութեան օրօրներ երգելէն կը յարձակին դիմացիին վրայ, ինչպէս կ'ընեն բորենիները:
- Բայց, Ատո՛մ,- ըսի քիչ մը ցաւակոծ շեշտով,- Հարուածները սառնասրտութեամբ դիմաւորելու այս կեցուածքդ միշտ առեղծուած պիտի մնայ ինծի:
- Ինչո՞ւ սակայն տարբեր կեցուածքներու պիտի դիմեմ, ինչո՞ւ ճամբաս պիտի փոխեմ, բորբոքիմ, ալեկոծիմ: Ի՞նչ ըրած եմ, օրինակ, վերջին բարեկամիս, որ խոցուէր Հոգիս: Ոչինչով պարտական եմ իրեն: Մեր կապերուն մէջ ստացող չէի ես, ընծայող էի միայն, ամէն ինչի կապակցութեամբ:
- Բայց այդ բոլորի՛ն համար, ինչպէս կ'ըսէր Պարոն Արդար:-
- Եւ յետո՞յ,- Հետապնդեցի անձկաւ:
- Ես, կը կարծեմ, ծայրագոյն անկեղծութեամբ մօտեցած եմ մարդոց, ինձմէ մեծերուն ու փոքրերուն, եւ այդ անկեղծութիւնը հաճոյքով ողողած է Հոգիս: Եւ երբ պղտորած է այդ ակը, դարձուցած եմ էջը ու ալեւս չեմ զբաղած պղտորելու եռանդով ալեկոծ Հոգիներով: Դարձուցած եմ էջը ու վերջ: Անդարձօրէ՛ն:
- Դժուար չէ՞ այդ յանձնառութիւնը:
- Ի՛նչ գիտնամ, ի՛նչ գիտնամ,- ըսաւ Ատոմ ցաւագին շեշտով մը,- Նման պարագաներու մարդոց մէջ կարծես միաժամանակ կը յայտնուին երկու վիճակներ, որոնցմէ մէկը կատարեալ անզգայ ըլլալն է, եւ միւսը՝ մեծ դէպքերը իրենց վերացական հանդերձանքէն անջատելու եւ մանրամասնութիւններու մէջ խրելով առանձին կեցուածքի մը կառչելու հանգամանքը:
- Դուն քեզ ո՞ր նժարին մէջ կը դիտես,- ըսի անապարանօք:
- Ես երկրորդ դասուն կը պատկանիմ կարծեմ,- ըսաւ մեղմ,- Կսկծալի այնպիսի մանրամասնութիւններ կ'ապրիմ ամէն օր, որ նման Հարուածները լուի խայթոց անգամ չեն թուիր: Ըսած եմ անգամ մը, կրնամ կրկնել ամէն օր, որ նախախնամութեան չեմ գիտեր ո՛ր ուժին կամ ո՞ր դելին Հրամայականով կոխած վայրէս աւելի ուրիշ տեղ կը գտնուիմ, ուրիշ տեղեր, Հարաւի անապատները, ուրկէ, ինչպէս կ'ըսես, մազա-

պուրծ եկած էր Հայրդ, Գէորգ Անյայտեցին, եւ աքսորուած կ'ապրիմ Հիւսիսի ցուրտերուն, ուրկէ շատերու Հետ երբեք չվերադարձաւ Հոգիս: Յաւերուն ցաւը կը կոտտայ սրտիս, ու տեղ չկայ այսօր յայտնուած ցաւին պէս պզտիկ ցաւերու: Բարեկամ մը դաւաճանէր է: Ինչ մեծ ցաւ է ատիկա, որ խոժոռիմ, ցնցուիմ, արիւնիմ: Ամէն օր ու ամէն գիշեր իմ Հոգիիս կը տնքայ Հարաւի ոճրագործներուն եաթաղանին կամ Հիւսիսի մարդասպաններուն մանգաղին տակ մաշէն առաջ իրենց մաշերը ապրած սիրելի ու սիրելագոյն մեծագործներու ու անոնց Հետ՝ Հազարներու ու բիւրերու ցաւերը: Յաւերու պատրաստ ցաւակոծ սրտեր դրած է կեանքը մեր կուրծքերուն տակ եւ պզտիկ ցաւերը չեն, որ ծանրութիւն մը պիտի դումարեն անոնց վրայ: Դուն, Պարոյր, լսա՞ծ ես երբեւիցէ դաւադրաբար սպանուած իր որդւոյն վրայ արտասուելու արտօնութիւն չունեցող մարդերու լուռ ցաւերը, չգործած մեղք մը բարձրաձայն ընդունելու մարդու մը անբարբառ ճիշդ լսա՞ծ ես, ինչ անդունդներ կան մեր ներքին ալքերուն, ցաւի ինչ վիճեր: Անոնք, որ ծանօթ են եւ ունկնդրած մեր պատմութեան մօտիկ անցեալին ելեւէջները, Հարաւի կիզիչ անապատներուն ու Հիւսիսի ցրտաւարտու տարածութիւններուն մէջ թափառելէ չեն դադրած, սովորական ցաւերը, զրկանքները, ուրացումները, ընկերադատութիւնը չեն կրնար ծանրակշիռ Համարել: Հարաւի խորշակներէն վերապրած կամ Հիւսիսի մեռելաստաններէն Հրաշքով վերապրած մէկը, կամ անոր զաւակը, կամ անոր թոռը կրնայ երկսայրի սուր մը զգալ Հոգիին, երբ իմանայ փոքր վէրքերը վէրք Համարելու կամ անեցնելու մեր Հակումները: Անոնք Հետ Համեմատած՝ մենք չենք գիտեր տառապանքին նշանակութիւնը: Ես կ'ամչնամ մեր պզտիկ վէրքերուն առիթով բարձրացած ճիշդերէն: Կ'ամչնամ...

Ատոմ լռեց:

Ես Համրացայ:

Զարկի դաւաթն դաւաթին:

Տխրութիւն մը Թանձրացած էր աչքերուն:

Անմիջապէս դարձաւ ծովուն կողմը:

Նոր Հարցում չըրի իրեն: Ինք, սակայն ուրիշ մենախօսութեան մէջ բռնեց զիս:

- Ահաւոր բան է,- ըսաւ մենախօսելու պէս,- ահաւորազոյն, կենալ այսպէս ծովուն մօտ եւ ծովուն ընծայած քնական Հաճոյքներէն զուրկ մնալ: Ես չեմ գիտեր, չեմ տեսած, ինձի անծանօթ են միւս ափերուն պարզած պատկերները, այցելուներէն իմացած եմ միայն, որ անոնք բոլորովին տարբեր նկարագիր կը պարզեն, սկանակիտ, առինքնող՝ Մարտչլէն մինչեւ Նիս, մինչեւ Մոնաքօ, ամբողջ Քոթ տ'Ազիւր, եւ մինչեւ խոտլական ու յունական եղբրքները: Մինչդեռ այս ափը, ինչպէս կ'երեւի այս պահուն, եղած է միշտ այսպէս, պզտոր ալեկոծութիւն մը: Մովսիսին կարօտով Հեռուներէն ու մօտերէն

ինձի պէս շատեր կը փութան Հոս եւ այս պղտորութեան ի տես կ'ապրին անդարմանելի յուսաբեկութիւն մը: Կարծես ուրիշ ջուր մը խառնուած է այս ափի ջուրերուն, դաւադիր, թշնամի՝ ջուր մը, որ շարունակ կը խռովէ անոր խաղաղութիւնը, դուցէ ուրիշ մը շղթայազերծ ուրիշ փոթորիկ մը, կարծես ուրիշ աստուածութիւն մը կը տնտեսէ այս ափին բախտը, այս ափին, այս դժբախտ ափին, ուր տարածութեան ու հովերու ամուսնութիւններ բնաւ տեղի չեն ունենար: Ծովը: Ձեռն գիտեր ո՞վ մուծած է այս սէրը իմ մէջ, բայց վաղուց անդրադարձած եմ, որ ես ծովախտ ունէի, երբ դեռ ծովը անուն էր միայն, ջուրի անսահման ու անորոշ տարածութիւն: Կարծես անոր Հեքիաթներով օրօրած ըլլային օրօրոցս, անոր ալքերուն պսպղացող, բարախող էութիւններուն մասին Հիւսուած առասպելներով, անոր անկարեկիւր ալիքները կամ ընկուզող անդունդները արհամարհող արկածախնդիր Հետախոյզներուն երգով: Ծովը: Թանկազին քարերու, մարգարիտներու յայտնաբերման պատրանքը յուզող աստուածութիւն, որ անծանօթին զարնուելու նախանշանները ցոյց տար Հանդիսատեսներուն: Մեզի շուայրուածին գոնէ՝ մէկ մասը, մէկ Հատուածը այդ որակը ներկայանէր: Գոնէ՝ Մէկ ծոցը: Յետընկալ ծովախորշը, Հրուանդանային մէկ մասնիկը: Ծովը: Իմ ծովը, Հազար Հմայք ու Հեքիաթ ստեղծած Հին ծովը, յայտնագործութիւններու Հեղձիկ ճանապարհ: Անիկա էր իմ պաշտամունքիս առարկան, այս չէր, այս չեղաւ, չէ: Ամէն անգամ այս կէտէն, կամ քիչ մը վերէն, կամ քիչ մը վարէն նայիմ այս տակնուվրայ պղտորութեան, կ'որոշեմ այլեւս երբեք ու երբեք չմտնեալ իրեն, բայց նորէն ոտքերս այս կողմերը կ'ուղղուին: Լրիւ չեմ կրնար կապուիլ իրեն եւ լրիւ չեմ կրնար բաժնուիլ իրմէ, մատնած է գիս տանջալից երկուութեան մը...

– Փաւաթները նորոգել տա՞նք՝ Հարցուցի շունչ առած պահուն:

– Ես սիրտ չունիմ, դուն ազատ զգայ ինքզինքդ,– ըսաւ:

Նոյն տրամադրութեան մէջ կը գտնուէի նաեւ ես:

– Այն ատեն՝ ուրիշ օր,– ըսաւ ու ոտքի ելաւ, քիչ առաջ ներսս կուտակու մատախուղները փարատելու փոխարէն, ծովային պղտորութիւն մը յուզելով մտքիս...

(Շար. 3 եւ վերջ)

ՊՕՂՈՍ ՄՆԱՊԵԱՆ

ԻՎԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ

ԱԿՍԵԼ ԲԱԿՈՒՆՅԱՆ

1999ին իրենց ծննդեան 100ամեակը բոլորած դէմքերուն շարքին մեր գրականութեան մէջ չկայ երկրորդ դէմք մը, որ Ակսել Բակունցի տարողութեամբ օժտուած ըլլար, ու չկայ երկրորդ անուն մը, որ այնքան ցաւազին վախճան մը ունեցած ըլլար, որքան ունեցաւ ի վերուստ օժտեալ այս բաղմաշնորհ հոգին:

Գեղեցիկ վերելքներով ու ճոխ ճիւղաւորումներով ամբողջ վէպ մը եղաւ իր կեանքը, ամբողջ վէպ մը՝ իր կրած դաժան հալածանքներով ու վախճանական ողբերգական փութերով, վէպ՝ վաստակին ճառագայթումով, վէպ՝ վաստակը չարափոխութեամբ պատկերող ուրուականներուն մոլեգնութեամբ, մեծ դէմքերու բարեկամութեամբ վէպ, փոքրոգիներու մեքենայութիւններով վէպ, որ միւս մեծագործներու բերքին հետ պիտի փայլատակի մեր ժողովուրդի յինդութեան բոլոր հանգրուաններուն:

Անցնող քառասունէ աւելի տարիներուն, Բակունցի գործին ու անձին նուիրուած ահագին գրականութիւն մը մշակուեցաւ մեր մէջ. չհաշուած յուշագրութիւններն ու մամուլին մէջ երեւցած կարճատև ակնարկները, ծաւալուն մենագրութիւններով ու առանձին յոդւածներով հանդէս եկան Ռաֆայէլ Բշխանեան, Հրանտ Թամրազեան, Սուրէն Աղարաբեան, Գալիթ Գասպարեան, ուրիշներ, վերջինքը՝ Սերգէյ Աթաբեկեան, որ հաշուի առնելով նախընթաց բոլոր կուտակումները, 306 էջերու ծաւալի մը վրայ կառուցեց իր «Ակսել Բակունց»ը, որ լոյս տեսաւ 1996ին:

Բակունցի գործը ու գործին ընդմէջէն անձը չէր կրնար անտարբեր ձգել նաեւ Սփիւռքի ընթերցողներն ու մամուլ անդամները, ի շարս որոնց նաեւ «Բազին»ը, որ իր եւ իր աշխատակիցներուն մասնակցութեամբ, եղերաբախտ գրագէտին ծննդեան 80ամեակին առիթով առանձին թիւով մը մատուցեց իր յարգանքը:

Բացառելով Յակոբ Օշականի պարագան, բացառիկով հեղ մը մեծարուած դէմքերուն երկրորդ անգամ առանձին թիւ չէ նուիրած «Բազին», սակայն անոնց անձին ու գործին վրայ նոր ժամանակներուն բերած նոր լոյսերով յազեցած գրութիւններուն միշտ էջ բացած է, ինչպէս է պարագան Ակսել Բակունցի գրականութեան գաղափարական բովանդակութեան ու կիրարկած ինքնուրոյն արւեստին արժեւորումը նորովի բացայայտող Սերգէյ Աթաբեկեանի հետագայ գրութեան, զոր հեղինակը անձամբ տրամադրած է «Բազին»ին:

Մ. Աղաբեկյան

Իջևանի շրջանի Աչաջուր գիտի նախակրթական ու միջնակարգ դպրոցները ասարտել է ետք, Սերգեյ Ա. Բաբեկյանն քարձրագոյն ուսումը կը սկսի ու կ'աւարտէ Երևանի Խաչատուր Աբովեանի անուան մանկավարժական բաժանմունքը, որմէ ետք իրեն հայոց լեզուի եւ գրականութեան ուսուցիչ կը պաշտօնավարէ Սեւանի շրջանի Դղմաշէն գիտը:

Ուսուցչական պաշտօնը ընդհատելով՝ Սերգեյ Աղաբեկյան հայ նորագոյն գրականութեան ծրագրով կ'ընդունուի Երևանի Համալսարանի քանասիրական ճիւղը:

Համալսարանական տարիներուն, 1964-ին սկսեալ ան կ'աշխատի «*Երևանի համալսարան*» թերթին եւ կարճ ժամանակ մը «*Բանբեր Երևանի համալսարանի*» հանդէսին մէջ:

70ական թուականներուն, Աղաբեկյան կը սկսի երեւիլ եւ ամբողջ երեք տասնամեակներու վրայ հայրենի թերթերուն մէջ կը ստորագրէ հայ նորագոյն քանաստեղծութեան, արձակին ու քննադատութեան մասին առանձին յօդուածներ, որոնք կը կրեն լայնախոհ ու յանդուգն մտաւորականի մը կնիքը:

Սերգեյ Աղաբեկյան առանձին հատորով լոյս ընծայած է «*Յովհաննէս Եփրատի քնարերգութիւնը*» (1974), «*Բառի կեցութեան խորհուրդը*» (1988) եւ «*Ակսել Բակունց*» (1996):

...Նահապետականի տոբտներում՝ Բակունցը խտացրել է ազգային հազարամեայ կեանքի խորհուրդը:

☆☆☆

Ըստ Բակունցի գեղարուեստական փիլիսոփայութեան, ամէն ինչ չէ, որ մահուանն է պատկանում, եւ ամէն նոր չէ, որ կենսունակութիւն ունի:

☆☆☆

Բակունցի նկարագրած հայոց քնաշխարհը տիեզերական մեծ կեանքի «տեղային» մանրանկարն է:

☆☆☆

Երիտասարդ Բակունցը այն օրերի համար անսովոր համարձակութեամբ արծարծում էր հայրենի եզերքների պարպման քեման:

☆☆☆

Դրսի աշխարհի անազգային բարոյականութեան հետ ծառայուող կոնֆլիկտի միջավայրում Բակունցը հետևողականօրէն համախմբում էր այն յատկանիշները, որոնք ոչ միայն խոր անցեալից էին գալիս, այլեւ իրենց յստիճական քնայրով ուղղուած էին գալիքին:

☆☆☆

Մեծ գրողը «Երգիծական» զաղտնագրութեան միջոցով պսակագրեծում է իր ապրած հակահայկական ժամանակն ու քարքերը:

☆☆☆

Գրողի իդէալ կերպարների շարքում կայ մէկը՝ Մասնոյ ջարդերից փրկուած Հազրոն... Նրան քնդոտչ է յարատեւելու, կենսական ուժերը վերարորոքելու, դէպի հայրենեաց սկիզբները վերադառնալու, ստեղծելու, եղծուած աշխարհը յղկելու խորհուրդն ու ոգին:

ՄԵՐԳԷՅ ԱԹԱՐԵԿԵԱՆ

Մ. Աթաբեկեան

ՀԱՅԱՊԱՀՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՆՈՒԻՐԵԱՆ ՈՒ ՆԱՀԱՏԱԿԸ

Թէեւ վերջին տասնամեակներում բազմաթիւ պատմագիրներ լուրջ զարգացում ապրեց, թէեւ ստեղծուեցին մի շարք մենագրութիւններ ու յօդուածներ (Ս. Աղաբաբեան, Ռ. Իշխանեան, Հր. Թամրազեան, Էդ. Ջրբաշեան, Ս. Արզումանեան, Պ. Մնասեան, Խ. Խանդավազ, և ուրիշներ), այնուամենայնիւ, վերադնահատման մեր ժամանակներում պարտադիր է դառնում կրկին անդրադառնալ մեծ գրողի գրական ժառանգութեան վերաբերմամբ մի շարք պատճառներով:

Ամէնից առաջ հարկ է, որ խորհրդային շրջանի մեր գրականութիւնը, մասնաւորապէս՝ Բազմաթիւ արձակը մաքրենք սոցոնալիզմի կադապարներից եւ մարքսիզմի գեղագիտութեան (պրոլետարական գեղագիտութեան) բռնակալ սկզբունքներից: Գաղտնիք չէ, որ բոլշեւիկեան վարչակարգի գաղափարական զսպաշապիկը խեղում էր անգամ տաղանդաւոր մարդկանց գեղարուեստական մտածողութիւնը եւ այն յաճախ դաժնում էր «ակտուալ» կոչուած թեմատիկային: Այստեղից էլ՝ Բազմաթիւ արձակի գիտաւոր թերացումներից մէկը, երբ անգամ տաղանդաւոր գրականագէտը, տուրք տալով իր ժամանակի գաղափարական ճշումներին, գրողի այս կամ այն երկը մեկնաբանել է սոցիոլոգիական ինչ-ինչ շերտերին կարելորութիւնը տալով: Այսինքն՝ քաջատիկացուել է սոցիալիստական կարգերի յատուկ ամենայն նոր բան եւ նսեմացուել «նահապետականը», մոռանալով, որ այդ նահապետականի ոլորտներում Բազմաթիւ խտացրել է ազգային հազարամեայ կեանքի խորհուրդները:

Միւս կողմից՝ հարկաւոր է հաշուի առնել, որ յաճախ մեծ գրողների վաստակը «թաքցնում է» այնպիսի երանգներ, որոնց գեղագիտութեան հասու չէին ժամանակակիցները: Ժամանակի հետ դուլալուծւած-պայծառանում եւ, յաղթահարելով այդ դիմադրութիւնը, տաղանդաւոր երկերը դէպի գալիք սերունդներն են տանում երբեմն «քողարկուած» գեղեցիկի պաշարներ, գեղագիտական այնպիսի լիցքեր, որոնք «ճարահատեալ» գաղտնագրել էր գրողը: Եւ հիմա, հոգեւոր ազատութեան նորագոյն շրջանում համամարդկային գեղագիտութեան հիմքի վրայ, պարտաւոր ենք վերադնահատել Բազմաթիւ գրական ճանապարհի պատմութիւնը:

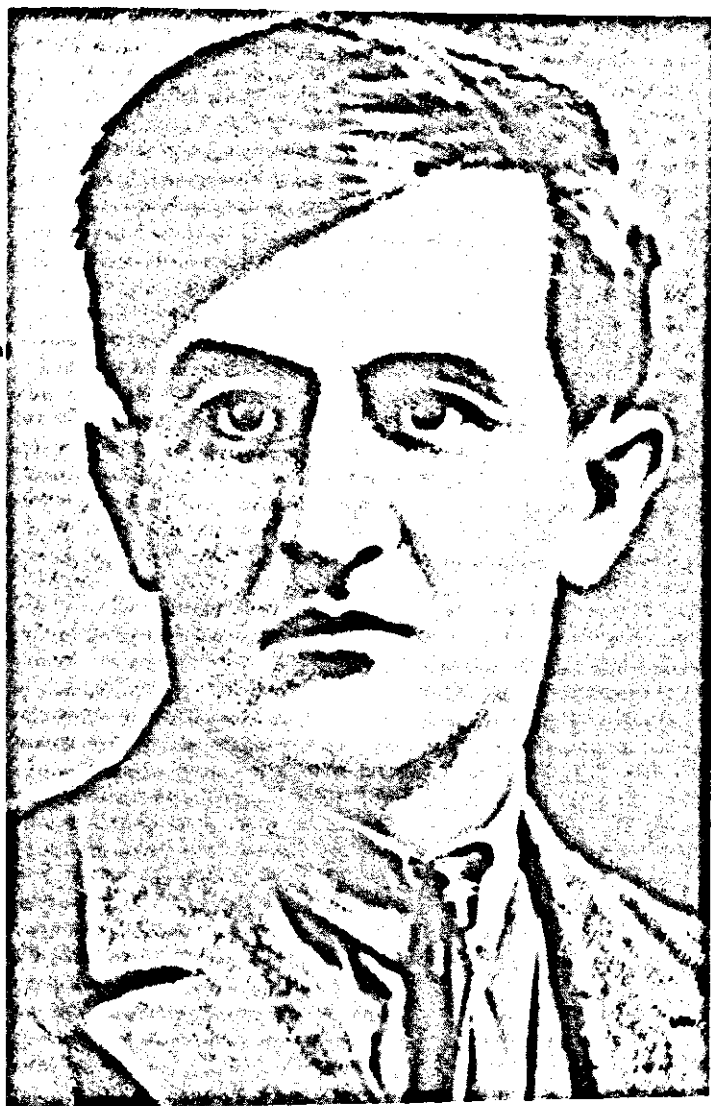
Ներկայ յօդուածում (որքան որ ներում են նրա սահմանները) մենք քննում ենք Բակունցի վաստակին բնորոշ մի ենթահամակարգը, որը մեկնաբանուել է սխալ ու միակողմանի, իսկ գրողի կենդանութեան ժամանակ այն ուղղուել է հէնց հեղինակի դէմ՝ ազգային հնաւանդ բարոյականութեան բացառիկացման ու ազգայնամոլութեան մեղադրանքով: Դա՝ այդ ենթահամակարգը, հիւսւում է բնաշխարհ-մարդ-տուն-եղերբ-Հայրենիք առանցքի շուրջ:

* *
*

Բակունցի մուտքը գրականութիւն՝ կապւում է 20ական թուականների դժուար ժամանակների հետ, երբ մոլեգնում էր կոմսնապարծութիւնը, եւ նորագոյն պրոլետ գրողները ժրխտում էին ազգային արժէքները կեանքում ու գրականութեան մէջ: Եւ, ահա, երիտասարդ գրողն առաջին իսկ պատմութեան ներքոյ շարունակում էր դասական գրականութեան աւանդները, որը ե՛ւ ստեղծագործական սխրանք էր, ե՛ւ իւրատեսակ նորարարութիւն: Իրօք, բուլչեիկեան, պրոլետարական անհայրենիք դադափարախօսութեան պայմաններում, գրողն արդէն վաղ երկերում ստեղծում էր բնաշխարհի ու նրա մարդկանց ներկայի եւ յատկապէս անցեալի պատկերները՝ գրականութեան մէջ կերպարներով Հայրենիքի դիմակարը:

Պատմական Հայրենիքի դիմանկարի տարրերից մէկը գրողի վաղ պատումներում արտայայտում էր հնամեայ յուշարձանների պատկերների յաճախականութեամբ: Բակունցն անցեալի այդ քարեղէն փլատակներով (մի ամրոց, մի կիսաւեր բնակավայր, աւերուած եկեղեցի, մատուռ ու խաչքար, մի կաքաւերբող ու Հանափանք) հասկացնում էր, որ մենք դարերի հեռուներից բերում ենք բազում արժէքներ, որոնցմով էլ նա Հայ նորագոյն սերնդին կապում մեր ալեհեր կեցութեան ակունքներին:

Սա մէկ, միւս կողմից՝ գրողը դառնում էր Հայոց անցեալի հոգեւոր-բարոյական արժէքներին: Նա յաճախ էր արժարժում հին գիւղաշխարհի թեման եւ այս ոլորտում կերտում էր տարեցների կերպարներ: Եւ մինչ նորագոյն պրոլետարականները գրողին մեղադրում էին, թէ նա մարդկանց ուշադրութիւնը շեղում է սոցիալիստական «երջանիկ» առօրեայից, Բակունցը շարունակում էր ամբողջացնել Հայրենիքի հոգեւոր դիմանկարը: Հոգեւորը նա ամէնից առաջ արտայայտում էր իր տարեց հերոսների միջոցով, որոնք խտացնում էին Հայ մարդու Հազարամեայ յատկանիշները՝ բնապաշտութիւնը, աշխատասիրութիւնը, բարութիւնը, խաղաղ ու բարեբեր կեանքի կարօտը, մարդասիրութիւնը:

Միաժամանակ, եթէ աւերուած յուշարձանները մեր պատմութեան քարէ՝ յիշողութիւնն են, մեր ճանապարհի սկիզբներն ու ստեղծարար ոգու վկայութիւնները, ապա տարեցները բացում են Հեռաւոր դարերի մեր ոգեղէն ոլորտները՝ բարոյական արժէքներն ու կեանքի իմաստուն փորձը: Արթին պապը, Աթա ապէրը, ջրադաշտի Անդրին, Բրուտ Աւագը, Բադին, Աւանը, միւս տարեցները ժառանգել են նախորդների փորձն ու բարոյական դասերը, եւ այն փոխանցում են նորագոյն սերնդին: Ուրեմն՝ դրանք կրում են մեծ բովանդակութիւն, խտացնում են ազգային յատկանիշներ, որոնք յղկուել, զուլալուել են դարերի մէջ եւ կայունացրել են մեր տեսակը:

Հետեւաբար, ըստ Բակունցի գեղարուեստական փիլիսոփայութեան, ամէն Հին չէ, որ մահուանն է պատկանում, եւ ամէն նոր չէ, որ կենսունակութիւն ունի: Նորը, դրականը, ուսուցանում էր գրողը, պիտի բարձրանայ Հնի՝ մեծ ժամանակներում կայունացած ազգային լաւագոյն որակների վրայ:

Այսպէս, սկսելով «Հեռուից», Բակունցն այնուհետեւ ընդարձակում էր ենթահամակարգի գեղարուեստական տիրոյթները, բացում են Հայոց բնաշխարհի լայն հորիզոնները՝ յար ու հաւասար Հայ հողի պատմութեան ու բնական սահմաններին: Սկսելով Միւսեայ աշխարհի բնապատկերներից՝ նա անցնում է ուրիշ եզերքների՝ ստեղծելով Արագածի լանջերի, Լոռու, Քանաքեռի, Արարատեան դաշտի, Սասունի, Արարատի զապաթի բնակարանների Համայնապատկերներ: Դրանով իսկ՝ մի կողմից տրւում է Հայաստանի աշխարհագրական նիւթական կերպարը, միւս կողմից՝ գծւում է մեր Հայրենիքի դիմանդկարի գեղեցկութեան սահմանները:

Բնակարաններում (լեռներ, ժայռեր, կիրճեր, քարանձաւներ ու կածաններ, անտառ ու սարահարթ, թաւուտներ, Հիւզակներ, աղբիւրներ ու ջրվէժներ) գրողը նկատում է մեր բնութեան ուրիշներ՝ ալիքաձեւութիւնը: Մէկ օրինակ. «Նրա Հայրենիքը եղել է քարոտ Սասունը, այդ խուլ երկրի ամենախուլ անկիւնը, որտեղ ձորերը դառնում են կիրճեր, եւ լեռների գագաթները՝ ապառաժներ»: Բազում են այս կարգի պատկերները, եւ դրանք կտրուկ փլուզումներով եւ սրընթաց վերելքներով ներկայացնում են էպիկական, ինչ-որ դրամատիկական հորիզոն, որոնց երանգները փոխանցւում են հերոսներին:

Բնաշխարհի այս բոլոր անկիւնները բնակեցուած են բնութեան տեսակներով, այստեղ հոծ խմբեր են կազմում բուսական ու կենդանական տարրերն ու էակները: Տեսակներով յազեցուած սոյն ոլորտները, ըստ գրողի գեղագիտութեան, խորհրդանշում են տիեզերական մեծ կեանքը. կեցութիւնն այստեղ բարախում է Հանուր ու մեծ կեանքի օրէնքներով՝ տարուայ բոլոր պահերին, գունային, ձայնային, անցողիկ ու մնայուն պէս-պէս դրսեւորումներով: Այսինքն՝ Բակունցի նկարագրած Հայոց բնաշխարհը տիեզերական մեծ կեանքի

«տեղային» մանրանկարն է: Ան վերածում է առաւել խիտ ու ճոխ հոսքի, քանի որ գրողը մեր կենսադաշտը յագեցնում է ամենազանազան տիպերով ու կերպարներով՝ այգեգործ, նախրապան, բրուտ, սերմնացան, արհեստավոր, ուսուցիչ, հողագործ, շինարար, պետական պաշտօնեայ, բնիկներ ու պանդուխտներ, որսորդ, ջրուոր, բանասաց ու նուագածու, մի խօսքով՝ Հայութեան բոլոր տարատեսակները՝ իրենց բնաւորութեան ամենազանազան գծերով:

Ապա եւ՝ գրողի գեղարուեստական համակարգում միաւորում են մարդու եւ բնաշխարհի որակները, զոյանում է ուժեղ ու վառ բնապաշտական մի շերտ, որի զենքերը զայիս են հնաւանդ առասպելներից («Մ, տայր...»)՝ ճրդ դարի պատմաբանութիւնից, միջնադարեան պոեզիայից ու մերձավոր դրական նախորդներից (Աբովեան, Փումանեան, Համաստեղ...):

Ահա այս լայնածաւալ բնաշխարհի կենսական հիմքը կամ հերոսների կենսադաշտի փոքրագոյն միաւորը տունն է եւ մայրը, որոնց կից համայնքն է ու մարդկանց խմբերը: Ըստ այդմ էլ՝ բակունցեան համակարգերում հոծ շերտ են կազմում տնապաշտութիւնն ու մայրապաշտութիւնը, որոնք վերը նշուած ենթահամակարգի նոր աստիճանն են՝ հերթական հանգրուանը: Ասենք, որ գործողութիւնները գերազանցապէս ծաւալւում են տանը, բակում եւ բնութեան մէջ, եւ սահման չկայ այս երկու վայրերի միջեւ, չկայ պատնէշ (սա Փումանեանից ժառանգած աւանդույթ է): Ահա ցայտուն օրինակներից մէկը. «Եթէ երկու տարի հողերը չվարեն, անտառն իր մէջ կ'առնի Աքարին, քամին լորենու սերմեր շաղ կը տայ, թռչունները կադին կը տանեն կտորների վրայ, եւ հանգած թռնրի մէջ կադին իր արմատները կը խրի»: Ճիշտ այնպէս, ինչպէս մարդու ձեռքով յղկուած Սրանջիայի ձորակ-պարտէզի ամայացումը եւ վայրենացումը:

Տան եւ մօր կերպարները գերխիտ առանցքներ են, քանի որ դրանց տիրոջութիւն թանձրանում է Հայ մարդու պատմական ճանապարհի ու ճակատագրի խորհուրդները: Գերխիտը տիպական է, ոչ դասական ռեսիդանսի տիպականին տրուած տեսութիւնը, այլ այն բնորոշը, որը կուտակուել, ձեւաւորուել է դարերի բնթացքում: Տիպական այս դէպքում Հայ մարդու բախտի այն առանձնայատուկ երանգն է, որը յար կրկնուել է ժամանակների մէջ: Սրինակ, տան պաշտամունքը մեր հնաւանդ ճակատագրի արդիւնքն է. քանի անգամ է աներու մեր տունը, քանի անգամ է նորոգուել այն...: Այստեղից էլ՝ տան պահպանութեան (այսինքն՝ Հայրենիքի յարատեւութեան) գաղափարը թափանցել ու բեւեռացել է Հայ մարդու արեան մէջ, գունատուել է՝ եւ իբրեւ բախտի ճանապարհ, եւ որպէս բնոյթ ու բարոյականութիւն:

Նոյն ձեւով էլ՝ մայրապաշտութիւնն իբրեւ Հայ կեցութեան կենսունակութեան հիմքերից մէկը՝ մի տիպական

ազգային յատկանիշ, որը կրկին բխում է մեր բախտի բնույթից եւ կրում Հայրենապահպանութեան խորունկ լիցքեր: Բա-կունցեան պատումներում տուն ու Հայրենիք կորցրած պանդուխտներին դրամատիկորէն թախծալի ու ցաւազնօրէն կարօտայի, բայց կենսունակ է պահում Հեռաւոր մօր կերպա-րը: Մայրը գրողի գեղագիտութեան շերտերում վերածում է տան եւ օջախի իմաստի, նա այդ կացարանի, աւելի ճիշտ՝ Հայ-րենիքի այդ նախահիմքի ոգին է, մի յաւերժ տառապնալ, բայց կենարար սկիզբ, որի գոյութիւնն անվտանգ ու անվթար է պահում Հայկական կեցութեան գալիքը:

Այս գաղափարը հարստացւում է ենթահամակարգի հե-տեւալ տարրերով. ճակատագրական պահերին մայրը որդի-ների կողքին է եւ ձգտում է նրանց սպառնացող հարուածները ընդունել իր սրտին («Բրուտի տղան», «Մայրը», «Նամակ ուսաց թագաւորին»): Իսկ եթէ չի հասցնում, ապա անել, վշտից հիծում, հալւում ու մարում է: Սրան յաջորդում է նոյնքան ողբերգական անցք. տունը, օջախը շատ չափով իմաստագրկում են, կորցնում հեռանկարն ու գալիքը, իսկ տղամարդիկ՝ մոլոր ու վշտահար, իբրեւ տարեց որբեր, սպա-սում են իրենց վախճանի օրուան («Վանդունց Բաղին», «Բրուտի տղան», «Հին տանը», «Որանջիւս», եւայլն):

Հայապահպանութեան (Հայրենապահպանութեան) են-թահամակարգը շարունակում է ընդարձակել իր իմաստային դաշտը: Երիտասարդ Բակունցը այն օրերի համար անսովոր համարձակութեամբ արժարժում էր Հայրենի եզերքների պարպման թեման: Մի շարք ակնարկներում ու պատմութեան ներկայացում է տխուր պատկեր. երիտասարդները «խանդավառուած» սոցիալիստական «մեծ» Հայրենիքի (մեծ տան) գաղափարներով, լքում էին գիւղերը, մեկնում օտար քաղաքներ: Նրանց հոգում մթազնւում էին ազգային համեայ արժէքները, քանի որ հեռանում էին մեր կեցութեան բուն ակունքներից, խամրում էին տոհմիկ գծերն ու բնաշխարհիկ երանգները: Ամայանում էր Հայ գիւղաշխարհը, շատ չափով զրկւում կենսական ուժերից:

Փաստօրէն խարխլւում են Բակունցի եւ նրա ուսմիկ հերոսների համար խիստ կարեւոր արժէքների՝ տան ու Հա-մայնքի հիմքերը, եւ ծնողները մատնւում են տեւական մոր-մոքների: Ահա Աւան ամին («Հին տանը») ծանր ցաւով բողո-քում է. «Դու գնացիր, վահանն էլ գնաց, Սամսոնը, որ իսկի նամակ էլ չի գրում: Էսպէս ցրուել էք աշխարհով մէկ: Բա մեր տունը...»: Իսկ «Մայրը» պատմութեան որդիները ո՛չ միայն հեռացել են, այլեւ նրանցից մէկն ամուսնացել է օտար աղջկայ հետ, որը որք է, տուն չունի, այսինքն՝ զուրկ է Հայ մարդուն յատուկ յատկանիշներից: Եւ բնական են մօր կակիծները. չէ՞ որ որդու հոգում պիտի ընդմիշտ լռեն Հայրենեաց ձայները, եւ նա

էլ մի օր իր կնոջ նման պիտի վերածուի անտոհմ, անհայրենիք աշխարհաքաղաքացու:

Այսպիսի յուսահատ ու մոայլ մթնոլորտում ստանձնաշատուկ Հնչեղութիւն է ստանում այս շարքի լաւագոյն գործը՝ «Մինա բերին», որում առաւել ցայտուն լուծում են ստացել վերոյիշեալ մոտիւնները: Այստեղ գրողը համազրում է երկու կեցութիւն ու երկու բարոյականութիւններ՝ մթնաձորեանը (ազգայինը, օջախի պահպանութեան զաղափարը) եւ արտամթնաձորեանը (քաղաքայինը, սոցիալիստական անհայրենիք դիտակցութիւնը): Յատկապէս երկու կերպարները՝ Մինան եւ Թոռնուհի Անժիկը կրում են ներհակ որակներ: Անժիկը չունի մթնաձորեան (քնաշխարհիկ) սկիզբ, նրա Հոգեկան աշխարհը պարապ է ազգային հնամեայ արժէքներից: Ընտանիքի միակ որդին՝ Տիգրանը, տասը տարի դիպում չի եղել ու հիմա վերադարձել է: Նրա քաղաքային կենցաղի «կիրթ» ձեւերի մէջ, սակայն, ընդմիտ ցամաքել են քնաշխարհիկ ակունքները, խամրել է Հայրենական տան գաղափարը: Եւ նրա այս նոր գծերը պատրաստի փոխանցուել են Անժիկին, որը խորշում է տատի համայրից, նրա հազուատներից ու տեղաշրջից:

Այս ամէնը խոր ցաւ են պատճառում ծեր ծնողներին: Գրողը հերքելով դիպի ներփակ ու «անարուեստ» կեանքի ինչ-ինչ ձեւեր (կեղտ, սնոտի հաւատալիքներ, մարդկանց կոպիտ կենցաղ)՝ ազգային հազարամեայ յատկանիշների զեղադիտութեան հիմքի վրայ ժխտում է նաեւ բոլոր նրանց, ովքեր Հեռացել են (կամ օտար են) մեր կեցութեան կենսունակ ակունքներին, տան պահպանութեան Հետ կապուած ծնողական տենչանքներին: Գրողի իղէալ Հերոսուհին՝ մայրը, վերջին փորձն է անում՝ Անժիկի մէջ արթնացնելու պապենական օջախի պահպանութեան զգացում: Մինան դիմում է վերջին զօրաւոր միջոցին, քանի որ այլեւս անզօր էր անձնական հրմայնքներով ներազդել Թոռան վրայ, սա նրան տանում է մատուռ: Այսինքն՝ Աստուծոյ սխմովիկ տուն:

Բայց այստեղ նրան սպասում էր աւարտուն Հիասթափութիւն. Թոռնուհու համար մրտուած խաչքարը կեղտոտ է ու չի կարելի համբուրել, դուռը կարգին չեն սարքել, եւ չի գործում Աստուծոյ սրբազան գաղտնիքը («Աստուած չկայ, տատիկ»): Սա արդէն վախճանն է, լուռ ծաւալուող դրաման վերաճում է ներքին ողբեգութեան մէջ, եւ ընդհատում է տան կենսազրութիւնը... «Մինա բերուն Թուաց, Թէ փուլ եկան Մատուռի պատերը, եւ պատից մի քար ընկաւ գլխին: Մարտուով նայեց Անժիկին, եւ Հինաուրց մատուռի մէջ տատիկին անհարազատ Թուացին Թոռան աչքերը ժիր:

«Մտաբերեց որդուն, յիշեց, որ շուտով Հեռանալու են, եւ անզօր գլուխը խոնարհեց մատուռի խոնաւ յատակին: Մատուռի մամռապատ քարերը լսեցին Մինա բերու զսպուած Հեկեկանքը»:

* *
*

Դրսի աշխարհի անազդային բարոյականութեան հետ ծաւալուող կոնֆլիկտի միջավայրում Բակունցը հետեւողականօրէն համախմբում էր այն յատկանիշները, որոնք ո՛չ միայն խոր անցեալից էին գալիս, այլեւ իրենց յաւերժական բնոյթով ուղղուած էին գալիքին: Սակայն խորհրդային տարիներին տարրեր միջոցներով եւ յանուն սոցիալիստական ազգերի «եղբայրական» համահարթեցման՝ Հարուածներն ուղղւում էին Հայ կեցութեան (ազգային որակների) հիմքերին՝ քայքայելով ե՛ւ տիպականը, ե՛ւ Հայոց կենսադաշտը:

Այլ գործերում (օրինակ՝ «Որդի որոտման» անաւարտ վիպակում) մեծ գրողը տան կերպարից անցնում է համայնքին եւ նրա նորագոյն ճակատագրի ճշմարիտ պատկերներով՝ կրկին ու նոր երանգներով Հարստացնում էր Հայապահպանութեան համակարգը: Այս իմաստով Բակունցը քաջասական տիպերի շարքում բեւեռանում է մի կերպար (նշուած վիպակի Պեղէեանը), որը չունի բնաշխարհիկ ծագում, անցեալ չունի եւ գուրկ է հոգեւոր-տոհմիկ արմատներից:

Այս կոմունիստը գիւղ է առաքւում՝ կազմակերպելու աշխատանքը, գաղափարական դարձի բերելու գիւղաշխարհը: Բայց նրա կոչո ու դաժան արարքները, որոնք յիշեցնում են զազանաբարոյ Պանինին, բացում են «բացասական գեղագիտութեան» հուն: Նա Հերոս չէ, այլ հակահերոս է: Տիպիկ խորհրդային այս երեւոյթը (կերպարը) արտաքին ու ներքին յատկանիշներով յիշեցնում է «ժողովուրդների հօրը», իբրեւ նրա մանրամոդելը (գենետիկ դաժանութիւն, պեպեններ, սաղիզմ, բիրտ ոճ, կատարեալ չարիք՝ բնական կեանքի ու մարդկային արժէքների հանդէպ, եւայլն): Այստեղից էլ՝ գաւեշտաողբերգական հակասութիւնը՝ անպաշտպան գիւղաշխարհի (Բովերի) եւ կուսակցական-անողոք կեցուածքի միջեւ, որի հետեւանքով կործանւում է համայնքը:

Հայ գիւղի ամայացման պատկերը չկայ վիպակում, բայց դրա մասին գրողն ակնարկում է նախորդ էջերում. «Մենք պիտի գնանք եւ ականատես լինենք նրա գլխով անցած դէպքերին, մինչեւ եղբրական վախճանը»: Մի այլ էջում, խօսելով Բովերի բնակարի գեղեցկութեան մասին, աւելացնում է. «Սակայն էլ չենք տեսնի այն բարակիրան ու բարձր Հասակ ծերունիներին, որոնք լուացւում էին առուի ջրերում եւ փառք տալիս ծագող արեւին, ինչպէս հին արեւորդիները»:

Ուրեմն՝ ամայացել է Հայ գիւղը, եւ նրանից մնալու են ականակները. իւրատեսակ ձեւով կրկնւում է մեր պատմութեան ազէտը, երբ մոնղոլ-սելջուկ-թուրք վաշկատունը ասպատակում էր մեր սրբազան հովիտները՝ կտրելով մեր կեցութեան արմատը: Ի՞նչ էր պատահել: Ի Հարկէ, այս գիւղին պա-

տաճել էր այն, ինչ յիշատակում է Վ. Անանեանը՝ Բակունցի մասին իր յուշերում: Ո՞տքը վերաբերում է կուլակաթափման շրջանին, երբ «աղքատները ամէն տեղ կուլակների ունեցւածքը խլում՝ կոյեկտի սեփականութիւն են դարձնում», իսկ նրանց քչում Սերիբներ:

Անանեանը՝ անփորձ մի գրող, եւ նորերով շացած կոմերիտական, աւելացնում է.

«Լաւ է, լաւ է, - ձեռքերս շփում էի ես: Նայեց ինձ յանդիմանանքով ու թախիծով:

«Իսկ գիտե՞ս, որ չորի Հետ թացն էլ են վառում... Անմեղներ էլ կան, երեխաներ, կանայք... Գնամ Աղասու մօտ...»: -Ու վեր կացաւ: Գնում էր Կենտկոմ, Սանժիանին գանգատուելու, որ «ձախ քեղազէօղները» տեղերում «չորի Հետ թացն էլ են վառում»:

Մի՞թէ պարզ չէ, որ այս կարգի «մեղքերի» Համար Բակունցին չէին ների: Ցաւօք, Հակարակունցեան վարազութիւնների շրջանում եռանդուն էին նաեւ որոշ գրչակիցներ, որոնք իւրատեսակ Հաւատարմիներ էին: Սրինակ, Ն. Զարեանը, որն, ասես, նշանակուած էր Հետախուզելու մեծ գրողի ստեղծագործական վարքը, խուզարկելու նրա տպագրուող ամէն երկ՝ պեղելու Համար Հակախորհրդային երանգներ, չի բաւարարում գրպարտչական յօդուածներով ու գնում է քննիչի մօտ...

Գրողի երբայր Վ. Բակունցը հիշում է, որ երբ ինքը մտնում է նոյն քննիչի մօտ (իսկ այնտեղից Հէնց նոր դուրս էին գալիս Զարեանն իր Համախոհների Հետ), նրա սեղանին նկատում է «Գրական թերթ»ը, ուր տպագրուած էր «Որդի որոտման»ի Հերթական Հատուածը: «Շատ տեղեր ընդգծուած էին, - յիշում է Վահանը, - լուսանցքներում՝ նշումներ, նաեւ Հայհոյանքներ»: Գրողի եղբայրը Հասկանում է, որ յիշեալ գրողները հրախրուել էին «խորհրդատուութեան» Համար:

Այս փաստի առիթով միայն նշենք, որ ոչ մի պատճառաբանութեամբ չի արդարացում այս «արուեստագէտի» անուր դաժանութիւնը, - այն էլ այն դէպքում, երբ մեծ գրողը նոյն պաճին խոշտանգւում էր բոլշեփկեան Պակի գնդանում:

* *
*

Բակունցեան վաստակի (նրա մեծ Համակարգի) բովանդակային շերտերում կամ գեղարուեստական աշխարհի ընդերքում Հայապահպանութեան ենթահամակարգը յիշեցնում է մի ուրոյն ու ցլիւ «վէպ», որի բաղադրիչները վերը նշուած գործերն են: Դրանք «միկրոհամակարգեր» են, որոնք մթնոլորտ են մոտիւներ, զաղափարներ, գեղագիտական սկզբունքներ ու ոճական ուրոյն ձեւեր, կուտակում են այնպիսի իմաստներ,

որոնց աստիճանական ուժեղացումով գրողը մօտենում է Հերթական գլխավոր երակին: Առաջադրուած Հարցադրման առումով առանձնանում են յատկապէս երկուսը՝ «Պրովինցիայի մայրամուտ»ը եւ «Միլրանի փող»ը: Դրանք գրուել են 1931-32 թուականներին եւ տպագրուել են նկատելի ուշացումով՝ «Անցիկը սերմնացան»ում (1933):

Գրողը յապաղում էր: Ինչո՞ւ: Ձէ՞ որ Բակունցը սովորութիւն ունէր նոր գործը նախապէս տպագրել թերթերում եւ յետոյ միայն զետեղել ժողովածուում: Ցապաղումը կապուած էր գրողի ներքին տաղանայների հետ, որն արտայայտուել է նոյն շրջանում գրուած «Որդի որոտման» վիպակում: Նկատի ունենալով իր տիրահոյակ «Քննադատին», նա համոզուած էր, որ սոյն տիպը իր երկի «լուսանցքում» նշան կը դնի, որպէսզի Հանի այստեղից մի մեղադրական ցիտատ ի պէտս խմատաւորման»:

Դժուար էր լինել տաղանդաւոր. Բակունցի ստեղծագործական փորձը մնայլ յիշողութիւններ ունէր, եւ նա հիմա առաւել քան տաղանաւոր էր՝ սպասուելիք նոր հարուածների համար: Եւ, ահա, թուլացնելու համար հնարաւոր սպառնալիքը, «Պրովինցիայի մայրամուտ»ում նա դիմում է երգիծական միջոցների, սիմվոլների ու գաղտնագրուած նշանների, որոնց բակունցագիտութիւնը ցանկալի մեկնաբանութիւն չի տուել: Պատմութեան ո՞ր շերտերն են, որ չեն դնահատուել անհրաժեշտ գիտականութեամբ, որոնք եւ մեզ ստիպում են սեղմ ձեւով վերարժէքաւորել երկը՝ հաշուի առնելով յօդուածի սահմանափակ հնարաւորութիւնը:

Նախ՝ երգիծանքի մասին: Միանգամից նշենք, որ Բակունցը, ողջունելով ամենայն նորը, որը նպաստում է Հայրենիքի հզօրացման, չէր կարող պայատական երգիչների ու վարչախմբի գաղափարախօսների նման խաչ քաշել ազգային, տոհմիկ արժէքների, կորուսեալ Հայրենիքի ցաւի, Հայ մարդու պատմական յիշողութեան ու քաղաքական տենչանքների վրայ: Նա չէր կարող երգիծել ու հերքել այն ամէն արժէքները, որոնք կազմում էին իր իսկ նախորդ ստեղծագործութեան ոգին: Ուղղակի՝ երգիծանքը նա դարձնում է «ծխածածկոյթ», որի ներքին շերտում քողարկում է Հայ մարդու (նաեւ՝ 20-30ական թուականների մեր Հայրենասէր մտաւորականութեան) դարերի երազը՝ ունենալ խաղաղ, ազատ ու կենսունակ երկիր: Անանուն մենակեացը տեսնում է անդորր կեանքի տեսիլներ, որոնք կրում են եւ անցեալի, եւ գալիքի պատրանքը: Նրա տենչանքներում շօշափելի ու մօտիկ են թւում Հայրենի գիւղերը՝ «խաղաղութեան մէջ, ծառեր՝ երգերի համար, ջրեր, որ ոռոգում են արտերը, եւ պարտէզներ...»: Հի՞ն է այս ամէնը, գաւա՞ռ է: Բայց չէ՞ որ այդ գաւառը մինչեւ հիմա էլ չարունակում է (նորագոյն գիւղաշխարհը, Արեւմտեան Հայաստանի տասնեակ գաւառները):

Անանունի երազի մէջ շուտով պայծառանում են միասնական հայրենիքի կեցութեան նշանները. «Նրա աչքի առաջ բացւում էր բլուրների, լեռների ու դաշտերի մի ընդարձակ տարածութիւն, մի ամբողջ երկիր...: Եզները ահա քաշում են արօրը, պարարտ սեւաճողը ձուլւում է իրար վրայ, երգում է մշակը՝ պարզ երգեր, յետոյ աղջիկները հաց են բերում, մշակ ու սերմնացան նստում են սեւ հողերի վրայ...»:

Ռեյսերի ու արօրի գեղագիտութեան արտաքին շերտում Հեղինակը գիտակցաբար խէթ է նայում հայրենիքի հնոտի տարրերին: Կուտակուող շարքի միջոցով (արօր, սայլ, օդա) գրողը հին շղարչի տակ գաղտնագրում է ցանկալի՝ մեզ համար «ուղեղի մորմոք, սրտի հիւանդութիւն» (Չարենց) դարձած հայրենիքի կերպարը, որը խորհրդային տարիներին բուն կեանքում անընդհատ աղաւաղում-այլասերում էին: Սակայն Բակունցի հերոսը, որը որոշ իմաստով (ազգային գաղափարաբանութիւն, հնաւանդ, սրբազան արժէքներ) Հեղինակի տարբերակն է, եւ իր էութեան մէջ անվիթար է պահում հայրենիքի ոգին: Մի «անհատը» խորհրդանշւում է հող, երկիր ու ազգային կեցութիւն: Այստեղ էլ աւելացնենք, որ հերոսը մէկ անհատ չէ, քանի որ անանուն լինելն ինքնին ընդհանրական բնոյթ ունի: Կերպարը սիմվոլիկ է, իսկ գեղարուեստում սիմվոլի իմաստային սահմանները յանգում են անսահմանին: Այսինքն՝ անանուն հերոսը խորհրդանշւում է հայ հայրենասէր բոլոր ուժերին՝ մշակ, գրող, մտաւորական...

Այնուհետեւ, գրողը իր հերոսի կերպար է մուծում (եւ դարձեալ վերոյիշեալ բնոյթի երգիծանքով «չպարուած») Արեւմտեան Հայաստանի թեման՝ մեր խլուած հողի հատուցման տենչը քողարկելով ու պահպանելով գոնէ գրական պատկերում: Ստեղծում է բացառիկ ուշադրաւ միջավայր. երգիծական թաղանթի տակ գրողը պատմութեամբ հիւսում է մի այլ պատում՝ Արարատի (Բարձր լեռան) պատումը՝ իբրեւ անվերջ հնչող ցաւագին դօղանջ: Հիշենք, որ Արարատի կերպարը մեր գրականութեան մէջ ու կեանքում միշտ գիտակցուել է՝ որպէս Հայաստանի գոյութեան ու յանձնարարութեան խորհրդանշան:

Ահա, դրանից զատ, Բակունցն իմաստային նոր երանգ է մուծում աւանդական կերպարի բովանդակութեան մէջ, այն էլ՝ հակազգային ու վայրենի բռնապետութեան շրջանում: Պատմութեամբ Արարատը սիմվոլացնում է մեր բռնազավթւած հայրենիքի ճակատագիրը՝ պահանջատիրութեան շեղատարումով. «Եւ համոզուած էր», որ ինքը բարձրանալու է այն լեռան գլուխը»:

Վերջապէս՝ անանունի անյայտացման մասին, որը կրկին երգիծանքով են ընկալել Բակունցի բոլոր քննադատները: Մի օր էլ հերոսը չքանում է, գտնւում են միայն վերարկուն, մաշիկները, հնաձեւ գլխարկը: «Այդ ամէնն այնպէս էր, երբ գիծում է Հեղինակը,» որ կարծես մէջը մարդ կար, գլխարկի

տակ՝ գլուխ, վերարկուի մէջ՝ իրան եւ կօշիկների մէջ՝ ոտքեր»։ Այս պատկերը ոչ թէ ծիծաղելի է, այլ՝ ողբերգական, եւ մեծ գրողը «երգիծական» զաղտնադրութեան միջոցով պատկերներում է իր աստիճանական ժամանակն ու քարքերը։

Եւ այդ «ծպտեալ» իմաստը սա է. եթէ մարդուց խլում են հող ու հայրենիք, գրկում են ազգային երանգներից ու յիշողութիւնից, կտրում են նրա հազարամեայ կեցութեան հիմքն ու ակունքները եւ անգամ յօշոտում է երազը, ուրեմն՝ նրան դարձրել են կենդանի դիակ։ Ապա՝ անանունը նաեւ իր օրերի խորհրդանշանն է. արտաքուստ նա յիշեցնում է մարդուն, բայց քանի որ նրան հոգեպէս ամայացրել են, ներքուստ նա փուչ է, պարպուած ու անգոյ։ Հերոսը լրիւ կը լինէր հայի մեր տեսակի յատկանիշների ամբողջութեամբ, սակայն քամիլ են նրա էութիւնը, գրկել ոգեղէն հազարամեայ հիւթերից, իսկ այդպիսի մարդը, ի հարկ է, ե՛ւ կայ, ե՛ւ չկայ։ Իսկ նման կենդանի-մեռեալ վիճակում մարդիկ վերածում են մանեկենների, անուն ունեցողը՝ անանունի։

Քրողի իղէալ կերպարների շարքում կայ մէկը՝ Սասնոյ ջարդերից փրկուած Հազրոնը, որը (Լառ-Մարգարի հետ) եզրափակում է Հայապահպանութեան ենթահամակարգը՝ նրան հաղորդելով Հայրենապահպանութեան բովանդակութիւն։ Ծարքային ու «աննշան» կերպարը խտացում է ազգային կեցութեան ուղիների հաստատման փիլիսոփայութեամբ։ Նրան բնորոշ է յարատեւելու, կենսական ուժերը վերաբորբոքելու, դէպի Հայրենեաց սկիզբները վերադառնալու, ստեղծելու, եղծուած աշխարհը յղկելու խորհուրդն ու ոգին։ Կերպարներին յատուկ այս որակները նոյնպէս տիպական են եւ խոհականօրէն բնորոշ են դարերի մեր ուղիներին։ Եւ հետաքրքրական է, որ Բակունցի հերոսը կոտորածների ու մահերի մղձաւանջում չի աղարտել իր հոգին, դառնացել է, բայց ատելութեամբ չի լցուել աշխարհի հանդէպ։

Նուազի սիմվոլիկ պատկերով, անսովոր վարպետութեամբ գրողը կենդանացնում է Սասնոյ եղերքի (Արեւմտեան Հայաստանի) բնութեան ու կեցութեան տեսիլքը։ Հովուական մեղեդին բացում է այդ տեսլացած աշխարհի դռները, եւ տարազիւ հոգիները նրանում զգում են ե՛ւ թախիծ, ե՛ւ մոլորեայի հեկեկոց, ե՛ւ արեւի լոյսի պարզեաւած ուրախութիւնը, ե՛ւ մշակի՝ երկրի վաղնջական տէրերի խաղաղ աշխատանքի պատրանքը։ Ահա այս պատրանքներն ի վերջոյ խտանում են հերոսի կաթօտներում, բորբոքում «վերադարձի եւ վերջին յոյսի» տենչանքները։

Դեռ մի կողմ թողնենք Ն. Զարեանի մի յօդուածում արտայայտուած տիպիկ թուրքական տեսակէտը, թէ «վերադարձի» եւ «յոյսի» պատկերում Բակունցը աչք է դրել մեր... դարաւոր հարեւանի հողերի վրայ։ Մի կողմ թողնենք եւ շեշ-

տենք, որ գրողի ոամիկ Հերոսը Հայրենիքի վերագտնումի զաղափարից անցնում է աւելի մեծ ոլորտներ՝ մարդկանց միասնական ու բնական եղբայրութեան հանգրուան: Սիրտը արիւնոտուած, բայց անքէն՝ Հայ մարդը երազում է Հանութիւն եղբայրութիւն եւ ուզում է իր նուագով («երգեմ անոնց խաղաղութեան գիւմ երգեր») փայլ Հաղորդել Հայրենի աշխարհին ու եղբայրացած ազգերի դաշնաւորութեանը: Ապա եւ՝ այդ Հերոսի վերջին տենչանքն է մահից յետոյ Հալուել-ձուլուել մայր բնութեանն ու Հայրենիքի կերպարին. «...Մըր Մարութայ բարձր սարի ամպ թող լիզա գիւմ սիւլտակ ոսկորներ...»:

Այսպէս է գրողը պատրանքի մէջ միաւորում երկրի ու նրա զաւակների միասնութեան զաղափարը՝ գրականութեան մէջ յաւերժացնելով մեր կորուսեալ եզերքների միասնական կերպարը: Մեծ գրողը արիւնոտ ժամանակներում գիւմում էր սխրանքի. սեփական կեանքի գնով խտացնելով Հայաստան աշխարհի միասնականութեան խորհուրդը, նա իր տենչանքներն ու պատգամները յղում էր Հայ գալիքին:

Երեւան

ՄԵՐԳԷՑ ԱԹԱԲԵԿԵԱՆ

Քանասիրական գիտութիւնների
Դոկտոր

Վկայութիւններ Սփիւտքէն...

«ՄԹԱՁՈՐ»Ը

Ակսել Բակունցի

Փոքրիկ պատմութեան հատոր մըն է այս, որ կը կրէ ատաղջին պատմութեան խորագիրը, «Մթնաձոր», գեղեցկօրէն ընտրուած, որովհետեւ, իրապէս, այս գիրքը կը ներկայացնէ ձոր մը, անդնդային խորութեամբ եւ մթութեամբ: Հայկական լեռնաշխարհն է այդ, Զանգեզուրը, զոր աշխարհագիրները կը նմանցնեն «լեռներու ալիքոճութեան» մը: Էժէ-Հար ժայռերը, կարաւան առ կարաւան, կը մտնեն գիւղէն ներս, ջուրերը կը փախչին սատանայի կամուրջներուն տակէն ու կը նետուին Հակայ բարձրութիւններէ վար: Ոտունկ անտառներ, ուր խնձորներ կ'ուտեն ու կը պտտին արջերը: Այնտեղ կ'ապրին նաեւ մարդիկ, Հայ գիւղացիներ, որոնք կտրուած են ժամանակէն:

Ակսել Բակունց, որ կու գայ այս աշխարհէն (Անգեղակոթ), ուզեր է վիպագրական իր ճարտարապետութիւնը պատշաճեցնել այն երեք տարրերուն, որոնք կը կազմեն Հայկական լեռնաշխարհը (Հողը, կենդանիները եւ գիւղացիները): Այս պատճառով եռանկիւնի մը կը նմանի իր վիպագրական այս գործը: Հաւասարակողմ եռանկիւն մըն է այդ, կրնաք առնել, իր գործին մէջէն միայն Հողային արտայայտութիւնը, եւ ամբողջ պիտի գտնէք զայն: Կամ միայն կենդանապատմութիւնը, եւ դարձեալ ամբողջ պիտի գտնէք գործը: Երեք երեսի վրայ շինուած այս վէպը գեղեցիկ արտայայտութիւնն է Թէնի տեսութեան: («Մենք», Փարիզ, 1932, Դ. եւ Ե. թիւ):

ՇԱԽԱՐԾ ՆԱՐԴՈՒՆԻ

«ՍԵՒ ՅԵԼԵՐԻ ՍԵՐՄՆԱՅԱՆԸ»

Բակունցը յստակ ու աշխուժ պատմող մըն է: Հայերէնին Հանդէպ յարգանք եւ գուրգուրանք կը տածէ: Ձի չարչրկեր լեզուն, չի աղաւաղեր լեզուի Հարազատ ոգին, ինչ որ դժբախտաբար խորհրդահայ ամէն գրողի յատուկ չէ:

Իր ոճը պատկերալից է եւ քնարական, լեռնային ակունքներու նման անպաճոյճ եւ թնթեւ, բուրումնաւէտ՝ ինչպէս մարմանդներու, անապատներու վայրի ծաղիկները:

Անկախ ուղղագրական մասնաշատկութիւններէն, անկախ նաեւ ժողովրդական բարբառի նմոյշներէն, Բակունցի գիրքը արեւելահայերէնի ջինջ եւ յաջող նմոյշ մըն է, Համեմուած տեղական լեզուի ինքնապատուկ աղ ու պղպեղով:

... «Անցելի սերմնացանը» իբրեւ գրական գործ կը շարունակէ մեր գրականութեան այն առողջ, այն հարազատ ջիւղը, որ ի միջի այլոց Զարդարեանի մը կամ Թումանեանի մը մօտ իր լաւագոյն արտայայտութիւնը ունեցաւ: Այդ աւանդութիւնը գրականութենէն ներս բերաւ գիւղի, դաշտի, լեռան սէրը, բնութեան մօտ ապրող հակներու հրապոյրը: Բակունց ալ կ'անցնի այդ ճամբայէն, ու եթէ երբեք փորձէ տալ նոր կեանքի շինարարական գրուածքներ, միշտ անոնց շուրջ դաշտային ծիր մը, բուրումնաւէտ հեռանկար մը կայ:

Հեղինակ մ'է, որ այնքան անկեղծօրէն զգացեր է իր երկիրը, անոր քարը, ձորը, մշուշը, չի կրնար անտարբեր թողուլ մեզ («Հայրենիք» ամսագիր, Պոսթըն, 1935 Յուլիս, էջ 160):

ՓԱՅԼԱԿ ՄԱՆԱՍԱՐ

Ակսել Բակունցի անունը եւ իր գրականութիւնը պաշտօնապէս մահուան եւ մոռացութեան են դատապարտուած Հայաստանում՝ մեր Հայրենիքի վրայ իշխող մի աննախընթաց եւ անօրինակ բռնակալութեան կողմից: Բայց Ակսել Բակունցն ու իր բախտակից տաղանդներն ապրում են արտասահմանի ազատ Հայութեան սրտում:

Եւ մի օր, երբ, Հայ ժողովուրդը կրկին տէր կը դառնայ իր ազատ եւ անկախ Հայրենիքին, Ակսել Բակունցի եւ իր բախտակիցների անուններն ու գրականութիւնը փառքով կը վերադառնան Հայաստան («Հայրենիք» ամսագիր, Պոսթըն, 1963 Մարտ, էջ 58):

ՎԱՐԴԳԷՍ ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

Վերազնահատման այս պակասաւոր փորձը, հիմնուած եօթը պատմութեան եւ յիշողութեանց վրայ, թերեւ խիստ մը դառնայ լայն ուշադրութեան առարկայ դարձնելու Բակունցի ամբողջական գրականութիւնը, զայն աւելի հանգամանօրէն ներկայացնելու համար:

Այսօր չիրիմ մը անգամ չունի Հայ ժողովուրդի այս տաղանդաւոր գաւակը:

Իր երկերու յարութեան ժամը կրկին պիտի հնչէ շուտով, մեր տարաբախտ երկրին մէջ, նոյն իր դահճներուն միջոցաւ, որ վաղաժամ փրկեցին գրիչը իր ձեռքերուն մէջ («Հայրենիք» ամսագիր, Պոսթըն, 1965 Օգոստոս, էջ 12):

ՎԱՀԱՆ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

Ն. Չարխուտեան

ԽՕՍՔ ԳԱՎԻՔԻ ՄԱՍԻՆ

Ներկայիս ունինք Հիւլէական, կորիզային, ջերմակորիզային, քիմիական, կենսաբանական դէնքեր. ունինք Հեռահաս, ճարպիկ, մարտավարական, միջցամաքամասային հրթիռներ. ունինք անջրպետանաւեր, լրտեսող եւ պասակեր, եւ ձայն սփռող արբանեակներ, համակարգիչներ. ունինք օդանաւ, հրասայլ, հեռահար ուժեր, սուզանաւ, զրահաւոր. ունինք ինքնաշարժ, հովի արագութեամբ սուրացող կառաչար. ունինք առկախեալ կամուրջ, ընդծովեայ փապուղի. ունինք երկնաքերներ, որոնց մէջ միջակ քաղաքի մը բնակիչները կրնան տեղ դնել. ունինք մեծ վաճառատուններու համալիրներ, արագ սպասարկող ճաշարաններ, եւայլն, եւայլն:

Անցեալին ունէինք, բայց հիմա չունինք եւ ապագային հաւանաբար պիտի չունենանք՝

Հոմերոս, Պիթակորաս, Պղատոն, Արիստոտել, Արքիմեդէս, Էսքիլէս, Վիրգիլիոս, Ուրապիոս, Տանթէ, Փեթրարք, Պոքաչիօ, Գալիլէօ, Կոպերնիկ, Գոթմպոս, Սերվանթէս, Գամօյէնս, Ռապլէ, Շեքսպիր, Տեքարթ, Փասքալ, Դանթ, Ռուսօ, Լավուազիէ, Նիութըն, Փասթէօր, Լամարթին, Պալլադ, Հիւկօ, Պօպէր, Ֆօպէր, Պայրըն, Տիքընս, Կէօթէ, Շիլլէր, Պուշկին, Տոսթոեւսկի, Թոյսթոյ, Նարեկացի, Սիմանթօ, Կոմիտաս, Վարուժան, Րաֆֆի, Վինչի, Միքէլ-Անժելօ, Ռաֆայէլ, Փուէն, Ռեմպրանթ, Տըլաքրուա, Վեյսպէզ, Ռոտէն, Պեթովէն, Վերտի, Շոփէն, Պիզէ, Ալպենիզ, եւայլն, եւայլն:

Ու կանգնած դէպի ապագայ տանող ճամբուն սկիզբը. նայելով դէպի վեր, դէպի անհունը եւ անխնային, կը կըրկնենք մեր միտքը չարչարող հարցումները.

- Ո՞վ ենք մենք, ո՞ւր ենք մենք, ուրկէ՞ կու գանք եւ ո՞ւր կ'երթանք:

Հարկաւ այս հարցումները կը յաճախեն միտքը միայն այն մարդոց, որոնք իմացականութիւն եւ բանականութիւն ունին, իսկ մարդոց մնացեալը, ըսենք՝ անոնց 99,9999 առ հարիւրը, նուազ հետաքրքրուած են այդ ամէնքով:

Մեծ իմացականութեան տէր, գիտնական եւ փիլիսոփայ Պլէզ Փասքալ, որ էր նաեւ ջերմեանի քրիստոնեայ, մարդուն այդ շտապած եւ անձկագին վիճակը կը բանաձեւէ հետեւեալ պարբերութեան մէջ.

«Տեսնելով մարդ արարածին կարճատեսութիւնը եւ թշուառութիւնը, եւ իր բնութեան զարմանալի հակասութիւնները, եւ չուրջ տեսնելով համը ու լուռ տիեզերք մը եւ մարդը՝ անզիտակից եւ անլոյս, լքուած աիեզերքին այս անկիւնը,

առանց գիտնալու, թէ ո՞վ զինք դրած է հոն, եւ ինք ի՞նչ կ'ընէ եւ ի՞նչ պիտի ըլլայ մահէն ետք, ես կ'աւարեկիմ ինչպէս մարդ մը, որ քունին մէջ փոխադրուած է ամայի եւ անհիւրընկալ կղզի մը, եւ երբ կ'արթննայ, չի գիտեր, թէ ո՛ւր է եւ ինչպէ՛ս դուրս պիտի գայ անկէ: Այն ասուն պիտի զարմանամ, եթէ մարդ չի յուսալքուիր այսքան թշուառ կացութենէ մը»:

Անցեալին մարդը նուաճեց նիւթը, հնարեց գործիքներ եւ մեքենաներ, բայց դարձաւ անոնց ստրուկը: Մարդը իրեն ենթարկեց նիւթը, բայց կորսնցուց հողին, մարդուն հզօր իմացականութիւնը, որ կը յաւակնէր երկրային դրախտի վերածել մեր արցունքներուն հովիտը, վերածուեցաւ անասնական բնազդի եւ խրեցաւ վայելքի եւ հաճոյքի տիղմին մէջ:

Ինչ զահաւիժում, ինչ անկում, ինչ ստորնացում այն արարածին համար, զոր Լամարթին կ'որակէր «զահաւիժած աստուած մը, որ կը յիշէ երկինքը»:

Երկու հազար տարի առաջ, կենդանիի մորթ հագած եւ վայրի մեղրով ու մարախով սնած Յովհաննէս Մկրտիչ մարգարէն, որ կը ձաղկէր ու կը խարազանէր ամբարիշտները, շնացողները, սրբապիղծները եւ ազգապիղծները՝ ըլլան անոնք թագաւորներ, թագուհիներ, իշխաններ եւ իշխանազուններ, Մաքեթունթ բերդի իր զարչահոտ զնգանին մէջէն մարդկութեան ապագան կը տեսնէր պայծառ եւ դրախտային:

– Ո՞վ Բաբբի, ես էի անապատի մէջ քարքառող ձայնը,– կը պոռար,– ջուրով կը մկրտէի մարդիկը, որպէսզի մաքուր սրտով մտիկ ընեն խօսքերդ: Երեցի՛ր եւ աշխարհ դրախտի պիտի վերածուի, որովհետեւ դո՛ւն հուրով կը մկրտես: Այն ասուն, աղբիւրներէն կաթ ու մեղր պիտի հոսի, դաշտերը, առանց հերկուելու առատ բերք պիտի տան, ծառերուն ճիւղերը պիտի կոտորուին պտուղներու ծանրութեան տակ: Փայլը եւ զառնուկը, վազըրը եւ եղնիկը պիտի խմեն նոյն առուակին ջուրէն:

*

* *

Այդ երազը կը տեսնէին եւ կ'ուզէին իրականացնել բոլոր անոնք, որոնք եղեմ մը ունէին իրենց հոգիին մէջ, Պղատունէն ի վեր:

Շատ Հաւանաբար փիլիսոփայութեան, մշակոյթի, արուեստի եւ գրականութեան ամէնէն բեղուն, գաղափարներով եւ տեսութիւններով ամէնէն Հարուստ դարը ԺԹ դարը եղաւ:

Վերոյիշեալ մարդերը բեղմնաւորող եւ յուսաւորող անունները յիշելու համար, օրաթերթի մը չորս էջերը հաղիւթէ բաւէին: Անոնք ալ, վերը յիշուած մարգարէին պէս, կը նախատեսէին աշխարհ մը, ուր պիտի տիրէր եղբայրութիւն,

ազատութիւն եւ արդարութիւն:

Բայց, աւանդ, անոնք Հաշուի չէին առած մարդ արարածին ընչաքաղցութիւնը, շահամոլութիւնը, փառասիրութիւնը եւ մեծամտութիւնը, մակարոյծներուն անյագութիւնը եւ վաշխառուններուն դրամապաշտութիւնը:

Անոնցմէ ոմանք «ութոփիստ» կը նկատուին, որովհետեւ յաջորդ դարը, քսաներորդը, չիրականացուց իրենց նախատեսութիւնները եւ հեռանկարները, եւ եղաւ պատմութեան ամէնէն բիրտ, ամէնէն վայրագ, ամէնէն անազորոյն, ամէնէն անմարդկային եւ ամէնէն արիւնարբոյ ժամանակաշրջանը:

Ֆրանսական յեղափոխութեան բովէն անցած, Ժան-Ժազ Ռուսոյի եւ Ռուպիսիէրի դադափարներով ներշնչուած եւ մարդկութեան բարիքին համար զործող պայծառ աչքերով մարդարէները եւ տեսաբանները, Սէն-Սիմոն, Փրուտոն, Ֆուրիէ, Լասալ, Պաքունին, Էնկելս, Մարքս եւ այլք, ոչնչապաշտներ (նիւիլիսթներ), անիշխանականներ, յեղափոխականներ եւ ահաբեկիչներ, որոնք չղթայազերծեցին գործադուլներու եւ քաղաքացիական ընդհարումներու շղթայ մը, մարդկութեան բարիքին եւ երջանկութեան համար ճիգ չխնայող իտէյապապաշտներուն արարքները հաւանաբար շատ աւելի զո՛հ խլեցին, քան այսպէս կոչուած Երկրորդ աշխարհամարտը:

Աւելին. պատմագէտները կը հաստատեն, որ անցեալ յիսուն դարերու արշաւանքները, ճակատամարտերը, ջարդերը եւ նախճիրները, ներառեալ Աթիլլայի, Ալարիքի, Ճենկիս Քանի, Թիմուրլենկի, Օսմանի եւ այլ բարբարոս ցեղախումբերու արշաւանքները նուազ զո՛հ խլած են, քան Ա. աշխարհամարտը: Եւ այդ լուսաւորութեան եւ քաղաքակրթութեան դարուն է, որ տեղի ունեցած են աշխարհի մեծագոյն երկու սպանդները՝ Հայերու ցեղասպանութիւնը եւ Հրեաներու ողջակիզումը:

Այո՛, նիւթական գետնի վրայ մարդկութեան վիճակը շատ աւելի լաւ է, քան էր մօտիկ եւ հեռաւոր անցեալին, բայց մարդկութիւնը ո՛չ միայն կորսնցուցած է իր Հոգին, այլեւ՝ իր միտքը եւ իմացականութիւնը, որ զինք կը զանազանէր անասունէն, եւ նիւթին գերակայութեան պատճառով միտքը վերածուած է տեսակ մը բնազդի, որ կը բաւականանայ առօրեայով եւ ստորնազոյն վայելքներով:

Այս էր վիճակը Հռոմէական կայսրութեան հարստութեան եւ փառքի գագաթնակէտին, երբ յղիացած եւ զոհեկացած ժողովուրդը կը պոռար եւ կը պահանջէր Հաց եւ ժամանց (Փանէմ էթ սիրսենսէս):

Ներկայ ժամանակներու Հինգ միլիառ մարդիկը կամ մարդակերպերը նոյնպէս կը պահանջեն ո՛չ թէ մտաւոր եւ Հոգեկան սնունդ, այլ՝ Հաց, ժամանց եւ սեռային հաճոյք:

Մարդը կը զանազանուի կենդանիներէն ո՛չ թէ իր ֆիզիքական կառոյցով, այլ՝ մտքով եւ Հոգիով: Մարդկութիւնը արդէն կորսնցուցած է իր Հոգին եւ, յոգնած արծիւի եթերային

ճախրանքներէն՝ կը Հետապնդէ երկրային սնունդներ եւ իջած է տրամաբանող բնազդի մակարդակին:

Այս կացութիւնը կրնայ աւելի վատթարանալ եւ ստիպել մարդը, որ աւելի մօտենայ անասունին, այնքան ատեն, որ կառավարութիւնները եւ իշխանութիւնները կը քաջալերեն անոր նիւթապաշտութիւնը եւ ընչաքաղցութիւնը: Այնքան ատեն, որ փոքրիկ պատատներու վրայ ցուցադրուող եւ Հորվուդ պատկերները կը վերաբերին դեղորայքներու, ինքնաշարժներու եւ ուտելիքներու եւ այնքան ատեն, որ մտքի արտադրութիւնները կ'անտեսուին եւ արուեստի դորժերը կը գնահատուին ո՛չ թէ իրենց ուրոյն արժէքին համար, այլ՝ ապահոված գումարին համար, չենք կարծեր, որ Հետազայ դարը մերինէն աւելի լաւ ըլլայ մարդկութեան համար: Ընկերաբանները մարդը որակած են ընկերային կենդանի մը, որ կը փնտռէ մօտիկութիւնը իր նմաններուն:

Դարեր առաջ, չին փիլիսոփայ Մենկ Քօ ըրած է Հետեւեալ Հաստատումը. «Տիեզերքին արմատը ազդն է, ազդին արմատը ընտանիքն է, ընտանիքին արմատը մարդը ինքն է»:

Ուրեմն՝ մեկնելով Հիմնականէն կ'ունենանք Հետեւեալ Հոլովոյթը. մարդկութեան հիւլէն մարդը ինքն է, քջիջը՝ ընտանիքը, ընտանիքներ միանալով կը կազմեն գերդաստան, տոհմ, ցեղախումբ, ժողովուրդ եւ ազգ:

Մակայն զանազան պատրուակներով՝ անհատի ընտրութեան ազատութիւն, երջանկութեան իրաւունք, կրօնական Հաւատալիքներու դիւրութիւն եւ նման ելեւոյթներուն պատճառով ընտանեկան քջիջը սկսած է երկփեղկուիլ, տարտղնուիլ եւ հիւլէանալ:

«Ընտանիքներ, ձեզ կ'ատեմ», կը յայտարարէր Անտրէ Ժիտ:

Որո՞նք են այս կացութեան պատասխանատուները: Հին օրերուն, Ֆրանսայի մէջ, Համայնավարները, ժողովուրդին ազատութեան իրր պատասխանատու, կը մատնանէին 200 մեծահարուստ ընտանիքները: Միացեալ Նահանգներու պարագային այդ թիւը պէտք է բարձրացնել 2000ի: Երբ երկիր մը նորանկախ է եւ ունի թոյլ կառավարութիւն, անոր անկեալ վիճակը կը վերագրուի մաֆիային:

Այս վերագրումներուն մէջ մեծ ճշմարտութիւն մը կայ: Վերոյիշեալ 200 կամ 2000 ընտանիքները պարզ անհատներ չեն միայն, այլ նաեւ ընկերութիւններ, կազմակերպութիւններ, դրամատուներ, զորս իշխանութիւնները ստիպուած են Հաշուի առնել: Մակայն յաճախ այդ Հաշուի առնելը կը դառնայ մեղսակցութիւն, երբ իշխանութիւնները անոնց շահերը կը գերադասեն ժողովուրդին եւ աշխատող դասակարգի շահերուն:

Այն ատեն, կրնանք Հաստատել, որ այս կացութեան պատասխանատուները մեծահարուստ ընտանիքներն են, մեծ ընկերութիւնները, դրամախորական Հաստատութիւնները, վաչ-

խառնուքը, դրամատուները ու նաեւ իշխանաւորները:

Վեց Հազար տարի տեւած պատմութիւնէն եւ յառաջդիմութիւնէն ետք, մարդկութիւնը վերադարձած է իր սկիզբներուն, այսինքն՝ Հաւաքականութիւն մը, ուր ընտանիքներ տակաւին ձեւ չէին առած եւ ընկերային դրութիւնը մայրատիրութիւն էր, ամուսնական դրութիւնը՝ բազմ-այրութիւն, այնպէս որ, ծնող մանուկներուն Հայրերը անծանօթ կը մնային: Նոյնն է պարագան մեր օրերուն, երբ տնտեսական պատճառներով ընտանիքները կ'երկփեղկուին ու կը մասնաճատուին, եւ կը տիրէ մէկ ծնողքի դրութիւն, զոր պիտի կոչենք «մայրատիրութիւն», զոնէ չքաւորներու դասակարգի պարագային:

Իրերու այս ընթացքով ԻԱ դարուն պիտի ունենանք երկու դասակարգ. անոնք՝ որոնք ունին, եւ անոնք՝ որոնք չունին, կամ այլ որոկումով՝ անոնք, որ գիտեն, եւ անոնք՝ որ չեն գիտեր: Այսինքն՝ ունեւոր եւ զարգացած ընտրանի մը եւ մարդակերպերու ամբոյս մը: Այն ատեն աշխարհ պիտի վերածուի Հսկայ Մեթրոփոլիսի մը: Եթէ Հարկաւ գալիքի գուշակ Նոսթրատամիւսի մարգարէութիւնը չիրականանայ: Նոսթրատամիւս իր «Հարիւրեակներ» գիրքին մէջ կը յայտնէր, որ 1999ի Տուլիսին, երկինքէն պիտի իջնէ Մարսափազդու Քաղաւորը:

Մեթրոփոլիս կը նշանակէ մեծ քաղաք, վիպասանի մը կողմէ երեւակայութեամբ դրութիւն մը, որ կրնայ դառնալ իրականութիւն:

Այս նիւթին ծանօթ ենք նոյնանուն ժապաւէնէ մը, գերմանական արտադրութիւն մը, որ լոյս տեսաւ 1929ին: Բեմագիրը՝ Թէա Ֆոն Հարպաու, դէպքը փոխադրած է ԻԱ դարուն եւ կը նկարագրէ Հսկայական Բաղաճ մը, որուն իշխանաւորները կը բնակին դրախտային պարտէզի մը մէջ, իսկ աշխատաւորները եւ անոնց բնտանիքները կը գործեն ու կ'ապրին գետնին տակ, ուր կը գտնուին կոյուղիները, գործարանները եւ արտադրութեան կեդրոնները:

Հակասութիւն մը, զոր կարելի է որակել զժողովային:

Վերջ ի վերջոյ, Մարիա (Մարիամ), որ Հերոսուհիին անունն է եւ ունի կրօնական եւ այլարանական առում, կը լուսաւորէ մարդակերպերուն միտքը, որոնք, անդրադառնալով իրենց արգահատելի կացութեան, կ'ըմբոստանան ընտրեալներու դասակարգին դէմ եւ կը հաստատեն դրութիւն մը, որուն լուրնըն է «Իւրաքանչիւրին իր արժանիքներուն Համեմատ, եւ իւրաքանչիւրին իր պէտքերուն Համեմատ», որ ընկերվարութեան սկզբունքն է:

Այս բոլորին մէջ, Ի՞նչ է Աստուծոյ դերը: Ինչո՞ւ Ան չի պատժեր այն ազգերը, որոնք կը ստրկացնեն կամ կը բնաջնջեն իրենցմէ փոքր ազգերը: Ասիկա գայթակղութեան այն քարն է, որուն դէմ ծառացած են արդարները, իմաստունները

և բանաստեղծները: «Ինչո՞ւ նոյն մահով կը սպաննես չարն ու բարին», կը քաջազանչէ բանաստեղծ մը: Ու, վերջապէս, չար ազգերը եւ չար մարդիկն են, որ կը բարգաւաճին եւ կը փառաբանուին այս աշխարհի մէջ:

Այս արդար եւ յաւիտենական Հարցումին պատասխան տալը մեզի չ'իյնար, եւ մենք չէ, որ պիտի կարենանք փոխել տիեզերքի դրութիւնը: Բայց որովհետեւ մտածող եւ սրամաքանող արարածներ ենք, կրնանք առաջարկել կարգ մը բացատրութիւններ:

Ուրեմն՝ երբ Հետազայ դարուն աշխարհը վերածուի Հսկայ Մեթրոփոլիսի մը, ուր ստրուկներու ամբոխ մը գիշեր - ցերեկ զործէ ի շահ 2000 ընտանիքներուն, այսինքն՝ զարգացած ու եսակեդրոն ընտրանիի մը, այն ատեն Հոս ու Հոն ծուարած մտքի ծառայողները, անոնք՝ որոնք տակաւին երկնային նշոյլ մը ունին իրենց աչքերուն մէջ, պիտի դիտեն Միզամածները, Համաստեղութիւնները եւ Միլր - Կաթիլները, եւ պիտի փրնտեն ներկայութիւն մը, որուն զաղրած են Հաւատալէ եւ անոր պիտի Հարցնեն.

- Ո՞վ ենք մենք, ո՞ւր ենք մենք, ուրկէ՞ կու գանք եւ ո՞ւր կ'երթանք:

Լոս Անճելըս

ՆՈՒՊԱՐ ԶԱՐԽՈՒՏԵԱՆ

Ը. Փիրումեան

ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ՝
ՓՈՐՁ ԸՆԹԵՐՅՈՒՄԻ

Յետ-Եղեռնեան շրջանի սփիւռքահայ Հանրաժանութ գրող ու քննադատ Յակոբ Օշականը առաջինն էր, որ փորձեց Յեղասպանութեան գրականութիւնը առանձնացնել որպէս առանձին գրական խմբաւորում (կատեգորիա), կամ խրայատուկ գրական մի սեռ, որին ճանաչելն ու Հասկանալը խրայատուկ կրթանք, մօտեցում եւ մեթոդաբանութիւն է պահանջում: Նա փնտռեց գտնելու ճամբան, օրինաչափութիւնների այն կշռոյթը, որով Հնարաւոր պիտի լինէր չափել ու բացատրել Մեծ Եղեռնի Հսկայ ազդեցութիւնը գրողի եւ իր գործի վրայ: Շատ յաճախ, թէ՛ իր ստեղծագործական եւ թէ՛ քննադատական գրականութեան մէջ, նա արծարծեց այս խրայատուկ ժանրի մէջ ստեղծագործելու դժուարութիւնները, ինչպէս նաեւ դժուարութիւնը այդ ժանրը գեղագիտական դատումի ենթարկելու: Օշականից յետոյ զանազան այլ Հայ գրողներ եւս քննարկեցին Աղէտի գրականութիւնը իբրեւ առանձին խմբաւորում դատելու Հարցը եւ աստիճանաբար ձեւ առաւ Յեղասպանութեան գրականութեան ժանրի գաղափարը: Այսօր, երբ Յեղասպանութեան գրականութեան մասին ենք խօսում, Հասկանում ենք ամբողջութիւնը գեղարուեստական գրականութեան, որ ստեղծուեց որպէս արդիւնք Հայոց Յեղասպանութիւն կոչուած պատմութեան մը նախընթացը չունեցող ազգային Հաւաքական աղէտի: Որքան էլ որ Հետզհետէ աւելի ընդունելութիւն է գտնում Յեղասպանութեան գրականութեան Հասկացութիւնը, այնուամենայնիւ, դեռեւս խնդրական են նրա սահմանները, դեռեւս զգալի է պակասը նրա ճշգրիտ սահմանումի:

Հայոց Եղեռնի գրականութեան ուսումնասիրութիւնը զանազան ուղղութեամբ է տարուել: Այս մարզում կատարած իմ մէկ ուսումնասիրութեան մէջ ես կենտրոնացել եմ Եղեռնը վերապրող սերնդի վրայ, ինչպէս՝ Զապել Ծսայեան (1878-1942), Սուրէն Պարթեւեան (1876-1921), Արամ Անտոնեան (1876-1961), Յակոբ Օշական (1883-1948), Վահան Թէքէեան (1878-1945), կամ այն սերունդը, որ այնքան Հզօր նկարագրեց Աղէտը ու ինքն էլ զոհ գնաց դրան, ինչպէս Սիւմանթոն (1878-1915): Փորձել իմ իջնել խորքը այն սոսկալի վէրքի, որ Եղեռնը բացեց Հայ ազգային-Հաւաքական Հոգեբանութեան

մէջ ու գտնել պատասխանը այն Հարցումների, որ գրութիւնից են բխում, որ գրողն է իր գրութեան մէջ գետնդրում: Փորձել են վերլուծել յաճախ կրկնուող թեմաները այս գրութիւնների, ինչո՞ւ է գրողը ինքնաքննադատութեան մղում կամ Աղէտը իբրեւ ներքին դրամա ընկալում, ինչո՞ւ չի ուզում կամ չի կարողանում տեսնել աներեւակայելի իրականութիւնը, ինչո՞ւ է բացակայ թուրքը, իբրեւ Հեղինակը այդ հսկայ տառապանքի, կամ եթէ ներկայ է՝ ինչպէ՞ս է բնութագրուած, գինեալ ինքնապաշտպանութիւնը ինչպէ՞ս է մեկնաբանւում, գովերգւում է, թէ՞ դատապարտւում եւ, վերջապէս, ինչպէ՞ս է ընկալւում Աստծու դերը կոտորածների մէջ ու ուրտեղի՞ց է գալիս Աստծու երկուութեան զաղափարը:

Յեղասպանութեան գրականութեան այս տիպականացումով, փորձել են բացայայտել Աղէտի ազդեցութիւնը գոհի ու վերապրողի եւ վերապրող սերունդների Հոգեբանութեան վրայ: Հաւատալով, որ Հայոց Յեղասպանութեան գրականութիւնը Համեմատական զօրաւոր եղբեր ունի Հրէական Ողջակիզման գրականութեան Հետ, փորձել են գուգահեռներ գծել, հակադրութիւններ փնտռել ու պեղել արմատները երկու ժողովուրդների Աղէտի ընկալման եղանակներին:

Այս կարճ ակնարկում, պիտի փորձեմ միանգամայն այլ տեսանկիւնից մօտենալ՝ մէկզի դնելով ընդհանրապէս որդեգրած ընթերցման մեթոդաբանութիւնը: Այս ակնարկում ես ինքս եմ ցանկանում իմ նախագուշտ որոշադրած Հարցումներս ուղղել գրութեան, քննադատին ու ընթերցողին. իսկ այդ Հարցումները բխում են ո՛չ թէ գրութիւնից, այլ՝ ցեղասպանութեան գրականութեան Հետ կապուած մի շարք մտահոգութիւններից: Այս Հարցումները, ես հաւատում եմ, որ պիտի օգնեն աւելի խոր ըմբռնելու ցեղասպանութեան գրականութիւնը ու աւելի մօտեցնեն ցեղասպանութեան իրողութեան լիակատար ըմբռնումին: Վերջին Հաստատումիս որպէս Հիմք առաջադրում եմ այն վարկածը, ըստ որի ցեղասպանութեան գրականութիւնը — մտածին, գեղարուեստական ստեղծագործութիւն — միջոց է ցեղասպանութեան իրողութիւնը ըմբռնելու:

Ինչո՞ւ կարդալ ցեղասպանութեան գրականութիւնը: Ի՞նչ ենք չափում այն կարդալով եւ ի՞նչ կը կորցնենք եթէ չկարդանք: Ինչպէ՞ս պիտի կարդանք ցեղասպանութեան գրականութիւնը եւ ի՞նչ պիտի փնտռենք նրա մէջ: Յեղասպանութեան գրականութիւնը ե՞րբ է դադարում մեզ Համար պարզ երեւակայական ստեղծագործութիւն լինելուց, ե՞րբ է ընթերցողի մտքում ջնջւում սահմանը գեղարուեստական գրականութեան ու դէպքերի իրապաշտ արձանագրութեան: Կարո՞ղ է ցեղասպանութեան գրականութիւնը օգնել մեզ՝ գտնելու ցեղասպանութեան անհերքելի ճշմարտութիւնը:

Ընթերցանութեան նիւթ ընտրելիս, բնական է, որ շատերը գիտակցաբար կամ անգիտակցաբար խուսափեն ցեղասպանութեան գրականութիւնից, որովհետեւ ծանր է, յուզիչ ու սրտաճմլիկ: Վերջապէս, երբ ատօրենայ գոյատեւման պայքարը ինքնին ճնշիչ է, Հոգի մաշող, ամբողջ կարողութիւնդ սպառող, ինչո՞ւ ընթերցանութեան ժամն էլ անցկացնել այս անգամ ուրիշ տառապանքի մէջ մխրճուելով: Ինչո՞ւ զլանալ Հաճելի, աւելի թեթեւ ընթերցանութիւնը: Այս Հարցումին զգացական Հակադարձութեամբ կարելի է պատասխանել, որ ազգային աղէտը վերապրած ժողովուրդների սերունդները պէտք է յիշեն այդ աղէտի դո՛հերին ու ներշնչման ու վճռականութեան որպէս աղբիւր չկտրուեն անցեալից: Ուրեմն, Հայն էլ նոյնպէս, պարտական է իր նաՀատակներին առնուազն գիտենալու եւ կարդալու նրանց տառապանքի, նրանց զոհադրժութեան մասին: Բայց զգացմունքը մէկդի թողնելով, ինչպէս Քաֆքան է ասել, մենք ընթերցանութեան Համար պիտի ընտրենք նիւթեր, որոնք մեզանից աւելին են պահանջում, քան ինչ որ մենք պատրաստ ենք տալու. «Մենք պիտի կարդանք գրքեր, որ դժբախտութեան պէս են ազդում մեզ վրայ, որ սպառում են մեզ՝ մի սիրած անձի մահուան պատճառած ցաւի պէս, ինքնապանութեան պէս: Գիրքը կացնի պէս պիտի լինի՝ մեր Հոգու ներսում գոյացած սառույցը փլուզելու Համար»⁽¹⁾:

Յակոբ Օշականի «Կայսերական յաղթերգութիւն»ն ու «Մնացորդաց»ը, Արամ Անտոնեանի «Այն սեւ օրերուն»ն ու «Մեծ ոճիրը», Զապէլ Եսայեանի «Աւերակներու մէջ»ը մեզ ազդում են այնպէս՝ ինչպէս Քաֆքան է բնութագրում: Յամենայնդէպս, կարո՞ղ է մի պարզ ընթերցում տալ ցեղասպանութեան խորն ու իմաստը գրականութեան մէջ: Այստեղ գրաքննադատը միջնորդի, ճամբան Հարթողի կարեւոր դերը կարող է ստանձնել: Մի՞թէ գրաքննադատի Հիմնական դերը ընթերցողին ցանկացած գրականութիւնը ծանօթացնելը չի, կամ ինչպէս Լաուրենս Լանգորն է ասել՝ «Ընթերցողին առաջնորդել դէպի քննարկման տակ գտնուող գրականութիւնը»⁽²⁾: Այս նախնական դերից անդին՝ գրաքննադատը պիտի կարողանայ օրինաչափեր ստեղծել, ուղղութիւն տալ ընթերցողին՝ գնահատել կարողանալու Համար ցեղասպանութեան գրականութիւնն ու պեղել կարողանալու Համար նրա խորքը, քանի որ ընդունուած դպրոցների առաջադրած ճամբաներն ու սկզբունքները միայն կէս-կատար արդիւնքի կարող

1.— Ալվիմ Ռոզմինֆելդ, *A Double Dying: Reflections on Holocaust Literature*, երկրորդ հրատ. (Բուսմինգդէյլ եւ Ինդիանափոլիս, Ինդիանա համալսարանի հրատարակ. 1988), էջ 18:

2.— Լաուրենս Լանգորն, *The Holocaust and the Literary Imagination* (Նիւ Հէյվըմ եւ Լոնդոն, Նյու համալսարանի հրատարակ., 1978), էջ XIII:

են Հասցենը ընթերցումը: Իրօք, ցեղասպանության դրականության վրայ կիրարկուող գրաքննադատական որևէ դպրոց, դա լինի ստրուքթուրալիստ, ֆորմալիստ, մարքսիստ, ֆեմինիստ, կամ Հոգեվերլուծական ու այլ, իր օրինաչափերի ու Հարցադրումների Համակարգով, Հազիւ թէ կարողանայ բացայայտել թուրքի նիւթած անմարդկային ոճի զոհ՝ Հայ ժողովրդի ահաւոր տառապանքը: Ցեղասպանության դրականության մէջ դասակարգային Հակամարտութիւններ ու ընկերային շահագործումներ փնտռելով, Հոգեբանական Թաքուն մղումներ ու սեռային անարդարութիւններ ընդգծելով, կամ թէ՛ նախադասութիւնների բարդ կառուցուածքներ ու Հարուստ մեթաֆորներ կազմալուծելով, Հազիւ թէ կարելի լինի Հասնել ցեղասպանության այն ահեղ իրականութեան, որ ի յայտ պիտի գայ գրաքննադատի օգնութեամբ: Ցասակ է պահանջը վերլուծումի նոր ու ցեղասպանութեան դրականութեան յարմար մեթոդի ու մօտեցման:

Հակառակ այն իրողութեան, որ ցեղասպանութեան դրականութիւնը ժխտում է ընդունուած դրական ձեւ ու մօտեցում, յամենայնդէպս, այն գոյութիւն ունի ձեւի ու լեզուի մէջ, ձեւի ու լեզուի կալուածին է պատկանում: Սակայն, շատ յաճախ, ձեւն ու լեզուն յեղաշրջում են, «ցեղափոխականացում», Թարունները ջնջում: Զօրաւոր ժխտում, ուրացում է նպատակադրում Շահան Շահնուրի (1903-1974) Մուրէնը, երբ «Լարեկ»ը անուանում է «ամենադէշ, զգուելի, ամենասխալ, վատագոյշը, եւ ամէնէն աւելի անբարոյական գիրքը», «ամենամեծ թշնամին Հայութեան», այն որ թունաւորեց ամբողջ ազգը³:

Վահէ Օշականն (1922-) էլ նոյն նպատակադրութեամբ, խախտում է աւանդութիւնը, անցնում է թարունների սահմանը եւ անտարբեր դարձած ամերիկահայ Հասարակութեան ու ընթերցողին յանկարծակի բերելու Համար սրբապղծութեան մի տեսարան է սարքում եկեղեցում: Երեք Հայ երիտասարդներ, ԱՍԱԼԱ ահաբեկչական խմբակցութեան անդամներ, եկեղեցի են մտնում այն ժամանակ, երբ քահանան կիրակնօրեայ պատարագն էր կատարում: Ձեռքի տրանդիստոր ձայնասփիւռից ամբարիշտ ամերիկեան երաժշտութիւն բարձր սփռելով, նրանք մօտենում են քնմին ու առաջին նստարանի վրայ ցատկելով, քարացած ներկաների ապշած Հայեացքների տակ «բեմադրում» են ծրագրուած անբարոյ գործողութիւնը⁴:

3.— Շահան Շահնուր, «Նահանգը առանց երգի», դ. տպագրութիւն (վեպը գրուած է 1928-31): (Բէյրութ, Սեւան հրատարակ, 1981) էջ 120:

4.— Այս տարօրինակ տեսարանը նկարագրուած է «Օծում» վիպակի մէջ, որ տեղ է գտել հեղինակի «Թակալդիւն շուրջ» հատորում (1988): Ահաբեկչի մեղքը արեւմտահայկան ու դանդաղ պատում-եանում է Բահանայի գգնատը իտոր առկտը: Իսկ միւս երկուսը, մի տղայ ու մի տղիկ, լսելով գրկախառնութեամբ համբուրում եմ իրար հետ: Բահանան վեպի անուրիշամբ շարունակում է պատարագը, իսկ մարդիկ աշտախար՝ չեն էլ շարժում:

Ընդունուած Հինը, աւանդականը ժխտելուց բացի այս գրողները, եւ նրանց պէս դեռ ուրիշներ, անսովոր արտայայտութիւններով, գրականութեան մէջ Հին օրինաչափերը չըջնելով, իրենց ընդվզումն են աղաղակում՝ Հայու ճակատագրի դէմ՝ իրենց բողոքը աշխարհին: Սա ինքնին մի իւրայատուկ Հակադարձ է Աղէտին, որ կարծես նոր ճամբայ ու արտայայտչական նոր ձեւ է դառնում ցեղասպանութեան գրականութեան մէջ:

Թուրքի վայրագութեան քստմենլի տեսարաններ, վկաների զարհուրելի նկարագրութիւններ առատ են ցեղասպանութեան գրականութեան մէջ: Ընթերցողը Հազիւ պիտի կարողանայ զսպել Հոգու փոթորիկը, զգացումների յորդանքը Արամ Անտոնեանի նկարագրած պզտիկ տղեկի մահապատժի գործադրումը կարդալիս: Տեղահանուած գաղթականների Մեսկենէի կայանից դէպի ազատութիւն փախուստի փորձ է կատարել փոքրիկը, ու ժանդարմները բռնել եւ յետ են բերել: Այժմ բոլորի աչքի առջև տանջամահ են անում նրան, որպէս դաս՝ փախչելու մասին մտածողին⁽⁵⁾:

Յակոբ Օշականի նկարագրած Թուրքի լպիւրշ վայրագութիւնը միայն կարող է կոչմարներ պատճառել: Մէկը զոհին զետին տապալած գլուխն է դանդաղօրէն, խաղալու պէս ու անշտապ մարմնից անջատում: Միւսը նրա կնոջն է բռնել ու պարտադրում է դիտել ամուսնու տանջանքն ու Հոգեկարքը: Այս աննկարագրելի նկարագրութիւնները կարողալով, ընթերցողը Հազիւ պիտի կարողանայ զսպել իրեն Յակոբ Օշականի Հետ միասին չպոռալու Համար՝ Ո՛չ: «Պատերազմին սանձարձակումը չէր, որ բրաւ Թուրքերը այդքան Թուրք...»⁽⁶⁾:

Այս բոլորով Հանդերձ այս գործերը առանձին դէպքերի նկարագրութիւններ կը մնան ու չեն կարող իրենց ամբողջական ազդեցութիւնը ընթերցողի Հոգու վրայ դրոշմել, եթէ նա ծանօթ չէ Աղէտի պատմութեան, նրա զարհուրելի խորութեան: Դեռ աւելին. Սիւսանթոյի «Մահուան տեսիլ»ը կարողացողը չի կարող ամբողջութեամբ ընկզմունել կոտորածների արիւնի ծովում, չի կարող ըմբռնել մեծութիւնը սարսափի, եթէ չգիտէ, թէ ինչ էր սպասում իրեն՝ Սիւսանթոյին՝ սարսափների այդքան ազդու պատմիչը ինքն էլ զոհ պիտի գնար իր նկարագրած սարսափին: Այստեղ է, որ գրաքննադատը դեր ունի ստանձնելիք: Այստեղ է, որ երեւան է գալիս Հրեայ գրաքննադատութեան Հակայ ներդրումը Ողջակիզման գրականութիւնը աշխարհին ծանօթացնելու գործում: Հայոց Ցեղասպանութեան գրականութեան ուսումնասիրութիւնը շատ յետ է մնացել, նրանով Հանդերձ, որ Հարուստ է եւ Հրէական Ողջակիզման

5.— Արամ Անտոնեան, «Այն սեւ օրերում» (Բոստոն, «Հայրենիք»-ի հրատարակ., 1919), «Բան չկա՛յ...» պատկերից:

6.— Յակոբ Օշական, «Մնացորդաց» Հատոր Բ. (Ա. Մաս) (Գահիրէ, Տպարան «Յուսսեփ», 1933), էջ 381:

գրականութեան չի զիջում Հայոց ցեղասպանութեան գրականութիւնը: Բայց այդ կարուածը ի պահանջեալ Հարկի չի ուսումնասիրուել ու չի հրամցուել աշխարհին: Այս անհրաժեշտ պարտականութեան գիտակցութիւնն ու մղումը արտացոլում է Ողջակիզման գրականութեան յարաջան ուսումնասիրութիւններում:

Էդուարդ Ալեքանդրը Խաակ Բաշեխի «Մոսկաթ ընտանիքը» վէպը վերլուծելիս, ընդգծում է այն իրողութիւնը, որ չնայած վէպի դէպքերը Ողջակիզումից առաջ են տեղի ունեցել, բայց վէպի հակայական ազդեցութիւնը աստիճանաբար կուտակում ու անելի դժուար է դառնում պարզ այն պատճառով, որ ընթերցողը սկսում է պատկերացնել, թէ ինչ ճակատագիր է սպասում հրեաներին վէպի աւարտից յետոյ⁷: Գրաքննադատի դերն է Աղէտի պատումը լրացնել՝ նրա պատճառանքները կառուցելով եւ այն ընթերցողի մտահորիզոնի մէջ տեղադրելով: Ռոզընֆելդը այս վարկածը կիրարկում է «Ան Ֆրանքի օրագիրը» գործին: Նրա կարծիքով գործը իր մեծագոյն ազդեցութիւնը կարող է թողնել, երբ ընթերցողը գիտէ արդէն, թէ ինչ ճակատագիր է սպասում Ան Ֆրանքին՝ Աշուիթի ճամբարներում: Միայն օրագիրը՝ առանց էրնըստ Շենբըլի «Ան Ֆրանք, արիւնքեան կերպար» գործին, նոյնը չէ: Պատմական պարունակի կառուցումով ցեղասպանութեան գրականութիւնը մօտենում է պատմագրական պատմին:

Գրաքննադատը փորձում է ընթերցողի տրամադրութեան տակ դնել Աղէտի «իրողութիւնը» որքան կարելի է պարզ ու յստակ: Եւ որովհետեւ այդ իրողութիւնը մարդկային կորուստ է ու տառապանք, որովհետեւ այդ իրողութիւնը մարդու ձեռքով նխքնաժողոված զոհաբերումն է մարդկայնութեան եւ որովհետեւ զեղարուեստական գրականութեան համար ընդունուած օրէնքներն ու օրինաչափերն էլ են զոհաբերուել Աղէտին, այլեւս անկարելի է այդ համակարգին ապաւինել՝ ցեղասպանութեան գրականութիւնը ըմբռնելու ու բացատրելու համար: Այս անելանելի վիճակին դէմ-յանդիման, Յակոբ Օշականը իր բողոքն էր ուղղում ընդդէմ իր նախորդների. «Մահամաղբութիւն ստեղծող սերունդը չէր կտակած մեզի պատգամներ այս կարգի անգետեղելի արարքներու դիմաց ու համար: Այս է պատճառը, որ մեր նոր Աղէտը մեր Հոգիին ալ կործանումը ընէ կարելի, իրողութիւն, որ անիմաստ է մեր պապերուն անսասան հաւատքին բաղդատուած: Ու երբ մեր պատմիչներուն մէջ ոճ է ու բարեխառնութիւն՝ այդ Աղէտը, մեր նոր գրողներուն մօտ թեմա է գրական ընդլայնումի, վասնզի մեր գրողները չեն ապրած զայն» (ընդգծումները Հեղինակին)

7.- Էդուարդ Ալեքանդրը, *The Resonance of Dust: Essays on Holocaust Literature and Jewish Fate*. (Քոլոմբոս, Օհայո համալսարանի հրատարակ., 1979), էջ 149:

են) ⁽⁸⁾: Օշականը այդ սերնդից ակնկալում էր յաջորդներին փոխանցել Աղէտը ըմբռնելու ու բացատրելու աւանդութիւն, որպէսզի վերապրումը Հնարաւոր դառնայ ու կեանքը շարունակի: Այս ակնկալիքը կարելի է բացատրել այն բանով, որ Օշականի կարծիքով 1915ի Աղէտը աննախընթաց չէր, այլ գազաթնակէտն էր պատմական նախորդ աղէտների: Բենիամին Քաչեանի Հետ ունեցած մի Հարցազրոյցի ընթացքում, Օշականը արտայայտուել է՝ «Երկու Հազար տարի (երբեմն 5-10 անգամ մէկ դարու մէջ) մեր ժողովուրդը ապրած է իր 1915ները» ⁽⁹⁾: Ըստ Օշականի, որպէս ազգային աղէտներով, կոտորածներով ու Հայաժանջներով լի պատմութեան տէր մի ժողովուրդ, Հայերը պիտի յորինէին միջոցը այդ աղէտները ընկալելու, բացատրելու ու Հակադդելու: Ըստ Օշականի, նման միջոցներ չեն յորինուած ու սերնդից սերունդ չեն փոխանցուած: Պիտի ասէի, որ Հայ ժողովուրդը անշուշտ յորինել է յարացոյցը աղէտների ազդումների (Հակադդումների), սակայն այս յարացոյցը 1915ի Յեղասպանութեան ահաւոր մեծութեան առջեւ կքեց, փլուցեց, անկարութեան դատապարտուեց: Օշականի մատնանշած «Պատգամները» գոյութիւն ունէին ու փոխանցուել էին դարեր շարունակ, բայց բաւական չէին՝ կարենալ ընկալելու Համար այն արհաւիրքը, որ Յեղասպանութիւն կոչուեց: Այդ արհաւիրքը փլուցեց Հոգիներն ու լեզուն պապանձուեց: Նորն Համոզումով, Ռոզընֆելդը գրում է Ողջակիզման մասին. «Իրականութիւնը այնպիսի մի արմատական խեղաթիւրման ենթարկուեց, որ անվաւեր դարձան, ոչնչացան ճանաչողական ունակութիւնն ու արտայայտչական կարողութիւնը: Արդիւնքում՝ բանականութիւնը զիջեց խելագարութեան, իսկ լեզուն՝ շատ անգամ լուռութեան: Այս սահմանումների չքացումով, գրականութիւնը — իբր արտադրութիւնը բանական մտքի ու գրացումների — իջաւ Հեծկլտոցի ու աղաղակի մակարդակի» ⁽¹⁰⁾:

8.— Այս հաստատումը կատարում է Օշականը Սուրէն Պարթեւեանին նուիրուած իր ուսումնասիրութեան մէկ ծանօթագրութեան մէջ, «Համապատկեր արեւմտահայ գրականութեան» *եօթերորդ հատորում* (էջ 353): Ուշադրութեան արժանի է այս տողերի համապարփակ վերլուծութիւնը Մարկ Նշանեանի *"The Style of Violence"* յօդուածում: Տես *"Armenian Review"*, 38-1 (Դարում, 1985), էջ 6: Սահմանադրութեան սերունդ, ի հարկէ, նշանակում է 1850ական թուականների արեւմտահայ մտաւորականութիւնը, որ Ազգային Սահմանադրութիւն կոչուած ժամանակի համար արդիական ու յառաջադէմ կանոնադրութիւնը յորինեց:

9.— «Մայրիներու շուրհն տակ» — Գրական գրույց 8. Օշականի հետ», Գրի առաւ՝ Բ. Թաշեան (Բնյրութ, 100ամեակի Հրատարակութիւն, թիւ 2), էջ 20:

10.— Ռոզընֆելդ, *A Double Dying*, էջ 28:

Նման փոխակերպման օրինակներ չառ են Հայոց Աղէտի գրականութեան մէջ: Հեղինակը անկար ու անօգնական ընդմիջում է պատումը ու վկայ դառում, թէ ինչպէս Աղէտի ազդումների յարացոյցը իր անկումն է ապրում ու փչում: Լեզուն դառնում է անբաւարար, մեթաֆորները, պատկերաւոր խօսքերն ու գրական խորհրդանշանները չեն օգնում նկարագրելու, ներկայացնելու իրականութիւնը: Հեղինակը անկարութեան է մատնուել. արուեստը խեղդամահ է եղել դեռ չծնուած: Արդիւնքը՝ լռութիւն կամ մասնատուած, անկապակից խօսքեր ու կախման կէտեր.

Կոտորած, կոտորած, կոտորած...
Քաղաքներուն մէջ եւ քաղաքներէն դուրս,
Եւ բարբարոսները արիւններով կը դառնան,

.....
Ու պառաներու անձայն կարաւաններ
Շտապով կը փախչին լայն ճամբաներէն...:
Գիշերին մէջէն արիւններուն ալիքները կը բարձրանան,
Ծառերուն հետ շատրուաններ ուրուազծելով,

.....
Մտիկ ըրէ՛ք, մտիկ ըրէ՛ք, մտիկ ըրէ՛ք
Փոթորիկին գոչը ծովուն ալիքներուն մէջ,
Կոտորած, կոտորած, կոտորած...
Մտիկ ըրէ՛ք, մտիկ ըրէ՛ք, մտիկ ըրէ՛ք
Մահաձայն ոռնումը զարհուրեալ շուններուն,
Հովիտներէն ու գերեզմաններէն ինծի հասնող,
Օ՛, պատուհանները փակեցէ՛ք ու աչքերնիդ ալ,
Կոտորած, կոտորած, կոտորած...⁽¹¹⁾:

Երկու տարի արդէն անցել էր 1894-1896ի ջարդերից ու Սիւմանթոն հագիւ էր կարողանում գտնել ուժ, լեզու ու բանականութիւն՝ խելագարեցնող տեսարանների մասին խօսելու եւ այն էլ թերեւս կցկտուր, հիւանդագին պատկերներով:

Ուրիշները այս անկարութիւնը արտայայտել են իրենց արձակում: Զապէլ Եսայեանը խոստովանում է. «Բայց ինչ որ տեսայ՝ վեր էր ամէն երեւակայութենէ. ինծի դժուար է ամբողջական զաղափար մը տալ, բառերը իրենց առօրեայ եւ ընթացիկ իմաստով անկարող են արտայայտելու ահաւոր, անպատմելի երեւոյթը, որ իմ աչքերս տեսան»⁽¹²⁾:

11.— «Կոտորած, կոտորած, կոտորած» վերնագրի տակ այս բանաստեղծութիւնը Սիւմանթոն գրել է 1898ին Լոնդոնում, ապա՝ այն «Մահուան տեսիլք» վերանուանելով հրատարակել է «Հոգեկալի» եւ յոյսի ջահեր» հաւաքածոյի մէջ:

12.— Զապէլ Եսայեան, «Աւերակներուն մէջ» (Բնյրութ, էտփան հրատարակ., 1957), էջ 39-40:

Նոյն խոստովանութիւնն է կատարում Սուրէն Պարթեւեանը. «Ձեռն կրնար գտնել բաւական ճիշդ, բաւական աղեխարշ, բաւական եղեռական բառեր, ըսելու, նկարագրելու Համար այսօրերու աչքերու առջեւ պարզուած խեղճութեան, լացնող, խենթեցնող տեսարանները»: Ու դեռ աւելի անգին՝ «Առաջին անգամն է, որ այսքան չարաչար կը ճանչնամ անկարողութիւնը գրչի ջաւազար ճիգերուն, անբաւականութիւնը բանին բոլոր Հնարքներուն, արձանացնելու Համար առջեւ պարզուող կեանքի պատկերները»⁽¹³⁾:

Նմանօրինակ պայմանների տակ կ'ըսած, Քայլիմ Քալիւանը կրկնում է անյուս. «Գրիչս Հնարաւորութիւն չունի աւերը նկարագրելու»⁽¹⁴⁾: ԱրրաՀամ Լեւինը Վարչաւայի գեթոյում իր անձկութեան է վկայում. «Դժուար է լեզուի Համար այս բառերը ընդունել. դժուար է ուղեղի Համար դրանց իմաստը ըմբռնել, դժուար է դրանք գրի առնել»⁽¹⁵⁾: Ինչպէս Սամուէլ Բեքեթն է գրում «Ոչինչ չկայ արտայայտելու, ուժ չկայ արտայայտելու... բայց պարտադրանքը արտայայտելու»⁽¹⁶⁾:

Աղէտի տառապանքը ասպրած, նրա ծանր, ճնշող ու ճզմող ազդեցութեան տակ գրելու կարողութիւնը կորցրած լինելով Հանդերձ, ինչպէս Բեքեթն է նշում, որպէս պարագոյս գոյութիւն ունի գրելու պահանջը, տեսածը նկարագրելու պարտաւորութիւնը: Այդ երեւոյթը մոգընֆելդը Ողջակիզման գրականութեան «Փենոմենոլոգիան» է կոչում⁽¹⁷⁾: Աւելի լայն իմաստով, դա երեւութաբանութիւնն է ցեղասպանութեան գրականութեան:

Ցեղասպանութեան գրականութեան Հեղինակը փորձում է պատկերել մարդկային բնութեան է՛ն անբացատրելի, է՛ն տղեղ ու սեւ կողմը: Մենք որպէս ընթերցող ցեղասպանութեան իրականութեան, մի սահմանափակ անկիւնն ենք միայն կարողանում պատկերացնել: Ճիշտ է ընկալել Լաուրենս Լանգբրը, երբ ասել է. թէ՛ «Մեր պատկերացումը կարող է երբեք ամբողջական չլինել, այնուամենայնիւ անժխտելի է դերը այս գրութիւններից ելած ստուերային պատկերների՝ լեզուի ճամբով խաւարից փրկելու զարհուրելի բեկորները այդ իրականութեան»⁽¹⁸⁾:

13.— Սուրէն Պարթեւեան, «Նիլիկեան արհաւիրքը» (Պոլիս, Նշան Պապիկեան հրատ., 1909): Առաջին մէջբերումը՝ էջ 44 («Վերապրողներուն համար օգնութեան կոչեր»): Նրկորդ մէջբերումը՝ էջ 69 («Իսահիմնելն ու գոհները»):

14.— Ռոզըմֆելդ, *A Double Dying*, էջ 7:

15.— Լաուրենս Լանգբր, *Art from the Ashes; A Holocaust Anthology* (Նիւ Նարթ, Աֆֆրդ համալսարանի հրատ., 1995) էջ 3:

16.— Ռոզըմֆելդ, *A Double Dying*, էջ 8:

17.— Նոյն տեղում:

18.— Լաուրենս Լանգբր, *Art from the Ashes*; էջ 3:

Լեզուն իբրեւ արուեստի արաայայտչական միջոց գործածելով՝ ցեղասպանութեան գրականութեան Հեղինակը Աղէտից արուեստ է ստեղծում, յաւերժութեան է յանձնում իր խել մահաբոյր փորձառութիւնը. այդպիսով՝ որոշ աստիճանի սփոփանք (catharcy) ու թեթեւութիւն զգալով, Հեղինակը կարելի է դարձնում իր վերապրումը Աղէտից: Կարելի է ասել, ուրեմն, որ որոշ Հեղինակներ յաջողել են մահուան յաղթել, ի յայտ բերել ու Հաստատել մարդու վերապրելու, կեանքը նորից նոր սկսելու ունակութիւնը: Այլ պարագաներում, սակայն, Հեղինակի ճիգը ի դերել է, արդիւնքը՝ լուծեան յաղթանակն է լեզուի վրայ, ու վախճանը՝ վերապրում: Որոշ գրաքննադատներ ու Աղէտի գրականութիւն ստեղծել փորձող Հեղինակներ գրականութիւն եւ աղէտ իմաստներն անգամ տեսնում են իբրեւ իրար Հակասող իրարամերժ յղացքներ ու Աղէտից գրականութիւն ստեղծելու փորձը նոյնիսկ՝ անբարոյ: «Աշուիթից յետոյ բանաստեղծութիւն Հնարաւոր չէ», յայտարարում է Փօլ Սելանը: Իսկ ըստ Միքայէլ Վիլոգրոդի «Արուեստը մեղմացնում է տառապանքի խայթը, ուրեմն ողջակիզումից արուեստ չպիտի ստեղծել... որեւէ ճիգ, ողջակիզումը գեղարուեստականացնելու, կը նսնմացնի ողջակիզումը, ուրեմն ստեղծուածը անպայման վատորակ կը լինի»⁽¹⁹⁾: Էլի Վիդելի կարծիքով Ողջակիզման գրականութիւնը անարգանք է Դէպքին ուղղուած. «Աշուիթից ժխտում է վէպը... վէպելու փորձն անգամ Հայհոյութիւն է»⁽²⁰⁾: Ողջակիզումը վէպի շրջանակի մէջ տեղաւորելով կարծես Հեղինակը ուրանում է նրա իրողութիւնը ու անարգում բոլոր նրանց, որ տանջուեցին ու մեռան:

Յակոբ Օշականը չժխտեց Հայոց ցեղասպանութիւնից արուեստ ստեղծելը: Սակայն, ամենայն վստահութեամբ յայտարարեց. «... Սրբապղծութիւն մը չէ Արեւմտահայ գրականութիւն յղացքին Համար իբր վերջին եղբ ատաջարկել 1915-ը... ուր մեր գրականութիւնը զոհուեցաւ մեր ժողովուրդին Հետ»: Նա անդրադարձաւ, որ «գրականութեան մը աճումին Համար անհրաժեշտ տարերքը՝ կազմակերպեալ ընկերութիւն, իմացական դարձեալ կազմակերպեալ բարեխառնութիւն, Հաւատաւոր կրթանք, մտատիպար, տաղնապներ, զաղափարաբանութիւններ ու սերունդ— 1850էն մինչեւ չարաշուք թուականը կը գործէին մեր մէջ, անշուշտ մեր ուժերուն տարողութեամբը: Սփիւռքը թէեւ կը կարծէ շարունակել սրբազան աւանդութիւնը, կը պատկանի ուրիշ, չբախտ Համար Հակամարտ բարեխառնութեան մը»⁽²¹⁾: Օշականը մերժեց ուրիշների

19.— Նոյն տեղում, էջ 14:

20.— Նոյն տեղում:

21.— Յակոբ Օշական, «Ափիւնք եւ իրաւ բանաստեղծութիւնը» (Երուսաղէմ, Սուրբ Յակոբ հրատ., 1945), էջ 2-3 ծանօթագրութիւն:

փորձը եւ իր ամբողջ կեանքի ընթացքում ճիգ թափեց գտնելու պատշաճ մօտեցումը ցեղասպանութեան գրականութիւն գրելու եւ դատելու: Նրա անաւարտ վէպը՝ «Մնացորդաց»ը, ապացոյց է, որ նա այդպէս էլ չկարողացաւ ցեղասպանութիւնը դեղարուեստականացնել:

Սուրէն Պարթեւեանը նոյնպէս ապարդիւն ճգնեց գտնելու կորումն ու ներշնչումը՝ ստեղծագործելու համար «եղեռական մեծ քերթուածը... նուիրական եւ յախտեան «Մատենան Հայ Արիւնին», որ պիտի դեղարուեստականացնէր ու յաւերժացնէր Հեղինակի ազդումը Աղէտին»²²:

Ժամանակակից բանաստեղծ ու առաջաւոր գրաքննադատ Գրիգոր Պըլտեանը Սեդանին արձագանգելով գրում է, «Աղէտը փակեց պատմութիւնը քերթուածին», որ, ի հարկէ ըստ իր իսկ բացատրութեան, հաստատում է Յ. Օշականի վարկածը, այն է, թէ հնարաւոր չէ նախա-1915եան աւանդութեամբ, Հոգիով ու արժեչափերով գրականութիւն ստեղծել»²³:

Հակառակ արտայայտուած բոլոր ժխտումներին, վերը յիշուած եւ ունէ Հեղինակ չղաղարեց ցեղասպանութեան մասին գրելուց: Աղէտից յետոյ ու Աղէտով հանդերձ գրականութիւն ստեղծելը դարձաւ ցաւազին ու տառապալից երկունքը Հայ Սփիւռքի գրականութեան: Սփիւռքի մի նոր յղացք, նոր հասկացողութիւն ծնունդ, որ Հէնց Աղէտից էր սկիզբ առնում, Աղէտով էր պայմանաւորում գրական միջավայրը, բայց նախա-1915եան աւանդութիւնից միանգամայն տարբեր ազդակներ էր պարտադրում: «Սփիւռքը Աղէտն է երկարաձգուած» բնութագրում է Յակոբ Օշականը²⁴: Աղէտը վախճանն էր տասնամեակների յոյսերի ու ձգտումների, Սփիւռքը Աղէտն էր, որ յուսաբեկութիւնը մասնատումն ու պատրանաթափութիւնը իրրեւ առօրեայ կեանքի ճամբայ էր պարտադրում: Գրական այս նոր միջավայրը, Հայոց Յեղասպանութեան չբացատրուած ողբերգութիւնն ու չուծուած առեղծուածը որոշ Հեղինակներին ներշնչեցին ցեղասպանութիւնը բնութագրել ժխտումի ու բացասումի ճամբով: Փօլ Սեւանը իր Հոգեվիճակն ու միջավայրի պարտադրանքը արտայայտեց Հին ազգային արժէքներն ու նոյնիսկ Սուրբ Գրքը մերժելով, նրանց դէմ ծաղրական ակնարկումներ յղելով ու դրանց առաջադրած աւանդական յղացքները գլխիվայր չրջելով: ԵաՀան ԵաՀնուրը «Նահանջը առանց երգի» վէպում ու «Թերթիս կիրակնօրեայ Համարը» հատորում նոյն այդ ճամբան է բռնել, նոյն կրքով Սփիւռքի ահազանգը Հնչեցրել: Ու յատկանշօրէն իր վէպը

22.— Սուրէն Պարթեւեան, «Արիւնին մատենան» (Գափրէ, Տպարան Մ. Շիրինեան, 1915) էջ 54-55, «Անոնց մահերը» պատկերից:

23.— Գրիգոր Պըլտեան, «Վայրեր» (Փարիզ, 1983), էջ 149:

24.— Յակոբ Օշական, «Վկայութիւն մը» (Հալէպ, Նայիրի տպարան, 1946), էջ 93:

ենթախորագրեց որպէս «Պատկերազարդ պատմութիւն Հայ-
լոց»։ Եաշնուրի զայնթակդեցուցիչ Հակադրումը սկսում է Հէնց
առաջին նախադասութիւնից, վէպի Հերոսի՝ Պետրոսի կամ
Փիեռի բնութագրումով. «Հասունցած տղայ մըն էր սակայն,
սպացոյց որ չկրցաւ բող ու Աստուած բառերուն սահմանում
մը տալ»։ Յետոյ՝ մի կենդանի ու պատկերաւոր նկարագրու-
թիւն Պետրոսի եւ իր Փրանսացի սիրուհի սիրաբանութեան։

Իր տարրեր գործերում Եաշնուրը ներկայացնում է Յե-
ղասպանութիւնից ազատուած ու Փարիզ ապաստանած Հայ
երեսասարդութեան օտարումն ու ձուլումը։ Ու եթէ դժուարին
գոյապայքարում ձախողում է այդ սերունդը, եթէ կու է գնում
օտարի զրաւչութեան ու փողոցային կեանքի մոլութիւններին
կամ խենթանոցներում է փակւում, միշտ յանցաւորը նրա պա-
պերն են, Հայ նախնիները։ Սուրէնը նախատինքի սխնին է
կապում ազգը. «Հայը ամուլ է, անծին, անպտուղ։ Հայը դա-
տարկ է. փուճ, ունայն, սնտոխ։ Ապրելու իրաւունք չունի ան,
քանի որ չէ ծնած... Ներքիններ են մեր բոլոր պապերը, անոնք
ոչինչ կրցեր են քանդակել միայն վրայ, անոնք ոչինչ կրցեր են
քանդակել միտով։ Մեր մէջ մեծ պակաս մը կայ, զոր պէտք էր
լեցնել դիտնային... Մեր նախնիքներուն իրարու յաջորդող սե-
րունդները չեն կրցեր մեզ փրկել, չեն կրցեր մեզ այն մեծ սէրը
տալ։ Պոռոտախօսութիւնները կը ցնդին բոլորն ալ. ճշմարիտ
Հայրենասիրութիւնը կարօտ է — մանաւանդ մեր պարագային
— անցեալի մը, մեծութեան օրինակներու»⁽²⁵⁾։ Վէպի ամբողջ
երկարութեան, չկայ թուրքին ուղղուած ոչ մի պարսաւանք ու
քննադատութիւն. թուրքը, որ իր նիւթած ոմիրով Հայ ժողո-
վրդի կործանումը պատճառեց ու այդ դժբախտ իրավիճակին
մատնեց նրա մնացորդացին։ Նախատինքը միշտ նախնիներին
է, անցեալի արժէքներին ու զաղափարախօսութիւններին,
որոնք չկարողացան դիմանալ նախճիրին։ Անցեալը ուրանալ
ու նախորդներին քննադատելը միայն Եաշնուրի իւրայատկու-
թիւնը չէր։ Դա ընդհանրական գիծ էր «Մենք» չարժումին մաս
կազմող գրողների գործերում։ Արդէն 1931ին Փարիզում
կազմուած, մեծ մասամբ Եղեռնի որբերից բաղկացած այս
խմբակցութիւնը, անցեալին, Հին Հակադրուելով, նորին, գրա-
կանութեան արդիականացման էր ձգտում։ Ցակոր Օշականը,
որ «Մենք»-ի յարձակումների թիրախներից էր, այս երեւոյթը
բացատրում է որպէս արդիւնք այս որբ սերնդի «Փարիզի քեր-
թողներուն» ապրած կեանքին «Հողին ու մութին, զրկանքին ու
լքումին»⁽²⁶⁾, բայց չի ներում նրանց ընթացքը։

Ինչպէս Մարկ Նշանեանն է մատնանշում, Եաշնուրը իր
վէպում մի այլ միջոց էլ է գործածում, ուղղել, ռեթուշ անել,
ինչպէս Հնացած խամրած նկարը սրբագրելով (ռեթուշ

25.— Եաշնուր, «Նախագիտը առանց երգի», էջ 100-102։

26.— Յակոր Օշական, «Ափիւո՛ք եւ իրաւ քանաւանդութիւնը», էջ 65։

անելով) փրկել կորուստից, փճացումից: Զարեհ Որբունու (1902-1980) նման («Սովորական օր մը» վէպում, 1956), Շահ-նուրն էլ է փորձում Հին նկարը ռեթուշ անելու պէս վէրքը սրբազրել, կեանքը վերանորոգել: Երկուսի վէպերն էլ փնտրու-տուք են յետ-Ցեղասպանութեան գրականութեան նոր ճամբա-ներին:

Գրիգոր Պրլտեանի գրականությունը նույնպէս նոր ճամ-բաներով է ընթանում, եւ բանալին ժխտումն է, ընդվզումն ու բացասությունը: Նա պաշտ է լեզուն, բառերը, բայց նոյն ժա-մանակ ըմբոստանում նրանց դէմ: Նախա-Յղեռնեան յղացը-ներն ու իմաստները չըջում է բացասական նախածանցով, ինչպէս քերթուած-Հակաքերթուած, լեզու-Հակալեզու, խնամո-Հակախնամատ: «Վայրեր» բանաստեղծութիւնների Հաւաքածոյի մէջ, ուր յաճախ գործածուած են այս նախածանցները, Պրլտեանը Հակախթի մասին է խօսում: Եթէ «Աղէտը փակեց պատմութիւնը քերթուածի», ուրեմն յետ-Ցեղասպանութիւն միջավայրում Հնարաւոր է միայն Հակաքերթուածը: Յատկա-նշական է, որ անցքը իմաստից անխնամ չէ, այլ՝ Հակա-իմաստ, լեզուից պապանձում կամ լուծութիւն չէ, այլ՝ Հակա-լեզու: Հեղինակը նպատակ չունի լեզուի ու իմաստի ոլորտից դուրս գալու, բայց բացասում է այն. «Բայց ենք լեզուին մէջ Հակալեզուին»²⁷: Իր մի գրաքննադատական գործում, Նիկո-ղոս Սարաֆեանի գրական վերլուծումը կատարելիս, Պրլտեանը փորձում է «վախճան» իմաստը կամ Հասկացողութիւնը պեղել՝ «վախճանի ընկալումի աւանդականութիւնը», որ Ցեղասպանութեան վախճանարանութիւնն է (eschatology), «վախճանը, որ աղէտն է ստեղծեր»: Վախճանի Հետ յարաբե-րելով Պրլտեանը փորձում է նոր ճամբաներով վերապրումը կարելի դարձնել գրականութեան մէջ:

Ինչպէս Հրեայ, այնպէս էլ Հայ գրողի Համար Ցեղասպա-նութեան մասին գրելը կոշումից կամ յանձնառութիւնից աւելին է, կարծես մի տեսակ ճակատագիր ու ախտ, Հիւանդու-թիւն: Հրեայ գրողը Հարց է տալիս. «Ինչպէ՞ս գրել Ողջակիզ-ման մասին, բայց ինչպէ՞ս չգրել նրա մասին»: Խուսափել ան-կարելի է. եւ գրելը Հիւանդութեան պէս կլանում գրողի Հոգին: Մնում է արուեստը թէկուզ անբաւարար կամ մասնատուած, որ ապա իր կախարդանքն է տարածում ընթերցողի վրայ: Ուրեմն, պարզ կը լինի պատասխանը, եթէ Հարցումը չըջնք դէպի ընթերցողը եւ նոյն ոգով կրկնենք Հարցը. «Ինչպէ՞ս կարդալ Ցեղասպանութեան գրականութիւնը, բայց ինչպէ՞ս չկարդալ այն»:

Ցեղասպանութեան գրականութեան կալուածից դուրս գոյութիւն ունի ցեղասպանութեան պատմագրութիւնը, եւ յստակ է, որ պատմաբանի բերած պատմական տուեալները

27. — Գրիգոր Պրլտեան, «Վայրեր», էջ 121:

աւելի քիչ են ազդուած նրա երեւակայական մտածողութիւնից, քան ցեղասպանութեան զեղարուեստականացած պատումը, վկայագրութիւնը, յուշը, վէպը: Այդուհանդերձ, պատմաբաններն էլ զերծ չեն զեղարուեստական երեւակայութիւնից ու պատկերաւոր արտայայտութեան կարողութիւնից: Արդարեւ, Հայոց դասական գրականութեան մէջ պատմագրութեան ու զեղարուեստական ստեղծագործութեան սահմանները այնքան էլ յստակ չեն եղել ու խախտուել են յաճախ: Հայ դասական պատմագրութիւնը արդարօրէն զեղարուեստական ստեղծագործութիւն է համարուել: Իսկ Հակոբակ դիտանկիւնից նայելով կարող ենք վկայել, որ Յեղասպանութեան գրականութեան մէջ գոյութիւն ունի գործը պատմական փաստի կամ պատմական իրողութեան մօտեցնող տարր: Այն՝ ինչ որ պարզ է՝ «չնդում» գոյութիւն ունի երկուսի մէջ էլ, զեղարուեստականից՝ պատմագրութիւն ու պատմագրութիւնից զեղարուեստականացում: Հարցը այն է, թէ ինչպէս Ձէյմզ Եանզն գրում՝ «Ինչ չափով է պատմաբանը վիպագրում եւ վիպագիրը պատմագրում»⁽²⁸⁾: Կասկածից դուրս է, որ պատմական աղէտը վերապրող սերունդների մտահորիզոնի վրայ անջնջելի կերպով դրոշմուած Աղէտի տպաւորութիւնը ձեւաւորում է Աղէտը զեղարուեստականացնող արուեստագէտի զօրաւոր վրձնախաղով աւելի, քան պատմաբանի բերած փաստարկութիւնով:

Այս հարցը շօշափելով նպատակս պատմագրութեան եւ զեղարուեստական գրականութեան մէջ նախապատուութիւն որոշելը չի եւ ոչ էլ պատմագրութիւնը ենթակայական պատկերացման Հետ Հաւասարեցնելը: Ուզում եմ ընդգծել Յեղասպանութեան գրականութեան ներշնչող արժէքը՝ Յեղասպանութեան տարողութեան ու իմաստի Հասկացութիւնը լրացնող: Ճիշտ այնպէս՝ ինչպէս կարեւոր է Յեղասպանութեան պատմութիւնը՝ Յեղասպանութեան գրականութիւնը եւ մանաւանդ խորհրդանշական, բարդ բանաստեղծութիւնը ըմբռնելու համար, այնպէս էլ Յեղասպանութեան գրականութիւնը բացայայտում է իրականութիւնը, որ պատմական փաստի արմատներում է ծուարած ու աներեւակայելի իրականութիւնը մարդկային երեւակայութեան մակարդակին իջեցնում: Ուրեմն երկու ժանրերն էլ իրար լրացնող անփոխարինելի միջոցներ են՝ Աղէտի ամբողջական իմաստը ըմբռնելու համար:

Այսօր, երբ յետադարձ ակնարկ ենք նետում Հայոց Յեղասպանութեան վրայ, ութսուն տարիների Հեռաւորութիւնը որոշ չափով բխցրել է մեր զգացական ըմբռնողութիւնը, ազաւաղել է մեր դատողութիւնը: Որպէսզի

28.— Ձէյմզ Ի. Եանզ, *Writing and Rewriting the Holocaust: Narrative and the Consequences of Interpretation*, (Բոստոն Եւ Ինդիանապոլիս, Ինդիանա համալսարանի հրատ., 1988), էջ 6:

կարողանանք Հայոց Յեղասպանութեան իմաստը ընկալել որպէս վախճան ու որպէս սկիզբը Հայ ժողովրդի ու Հայ արուեստի, որպէսզի կարողանանք Հայոց Յեղասպանութիւնը դարձնել անկիւնաքարը սփիւռքահայ ազգային գիտակցութեան եւ Հիմքը ազգային պահանջատիրութեան, պիտի կարդանք Հայոց Յեղասպանութեան գրականութիւնը, պիտի գրենք նրա մասին: Հայը պարտական է ո՛չ միայն իր նահատակներին, այլեւ՝ Հէնց իրեն՝ Աղէտի կապանքներից ազատելու իր հոգեբանական, զգացական եւ ստեղծագործական կազմածը: Նրա խօսքը կարող է ջեղասպանութեան մասին վերջին խօսքը չլինել, ուրիշներն էլ են անցել ու դեռ կ'անցնեն այդ տառապանքից: Այնուամենայնիւ, որպէս Հայ ու որպէս այս քաղաքակիրթ աշխարհի քաղաքացի, նրա բողոքի աղաղակը ջեղասպանութիւն կոչուած անմարդկային ոճիւրի գէժ պիտի շարունակի արձագանգել մարդկային ու մարդկութիւնը փրկելու անվերջանալի պայքարի ոլորտում:

Հաս ՍճՅԵՂՐՍ

ՌՈՒԲԻՆԱ ՓԻՐՈՒՄԵԱՆ

4. Մարգարեան

ՕՇԱԿԱՆ ԹԱՏԵՐԱԳՐԻ ԻՄԱՑԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՀԱՅԵԱՅՔԸ

Օշական իր «Համապատկեր»-ին մէջ⁴⁰⁾, ինքնավերլուծական յօդուածով, մեզի կը ներկայանայ իրրեւ քաջածանօթ մը ո՛չ միայն Հայ, այլեւ՝ իրեն ժամանակակից Համաշխարհային թատերական ուղղութիւններուն: Կը նշէ թատերական իրապաշտ շարժման գլխաւոր անուններէն՝ Իպսէն, Զուտերման, Հաուսթման: Ֆրանսացի թատերագիրներէն կը թուէ՝ Պորտո, Ռիշ, Հէրվիո, Պաթայ, Բերմեքերա (այս անունով գրող չգտայ պրակտիկներու ընթացքին), Պրո, Ռոմէն Գուլիուս իրրեւ բնմի վարպետներ: Ռուս գրողներէն կը յիշէ Չեխովը:

Իր թուած անուններէն, անշուշտ Իպսէն եւ Չեխով տիրական դէմքեր են մինչեւ այսօր: Իսկ իր ակնարկած Ֆրանսացի գրողները այսօր թատերական իրապաշտ շարժման մէջ կը մնան յուսանցքի վրայ:

Օշական, 20րդ դարու առաջին քսանամեակին, ծանօթ էր այս անուններուն եւ անոնց մասնակցութեան՝ թատերական իրապաշտ շարժման: Իր ժամանակակիցներու յիշած ցանկէն դուրս կը մնան Օկոսթ Սթրինտալըրկ եւ ձորճ Պըրնարտ Շօ, որոնք յարգելի տեղ կը գրաւէին այդ շարժման մէջ: Օշական իր «Համապատկեր»-ով, որ գրուած ըլլալու է 40ական թուականներուն, կ'անդրադառնայ միմիայն իրապաշտ թատրոնին: Ձի յիշեր՝ քսանական եւ երեսնական թուականներուն՝ Փիրանտէլլոյի նորարարութիւնը կամ Պրեխթի թատերական ուրոյն շարժումները: Այս պարագան աւելի կը Հիմնաւորէ Օշականի բացարձակ իւրացումը իրապաշտ մօտեցման:

Կը թուի, թէ Օշական ծանօթացած է իր ժամանակակից թատերագիրներու գործերուն՝ ընթերցելով Ֆրանսերէն երկերը, որովհետեւ ըստ Բարդէն Զարութիւնեանի մեծածաւալ մատենագրութեան⁴¹⁾, Օշականի յիշած թատերագիրներու ցանկէն, 1912-1922 թուականներուն, միայն Իպսէն եւ Հերվիո ներկայացուած էին Պոլսոյ մէջ:

Օշական ծանօթ եղած է նաեւ Համաշխարհային գրականութեան մէջ ոճային եւ ժանրային ուղղութիւններուն: Այսպէս, «Աքլորամարտը»ը թատերախաղին մէջ, Եղիսէ Զարման տիպարին բերնով կը թուէ՝ «տիկէթանթ, ռեայիստ, ռոմանթիք, նաթիւրիսթ, նաթիւրալիսթ, էմիրէտիսթ, բարոքսիսթ,

40. — Տես՝ Թիւ 1 ծանօթագրութիւնը:

41. — Տես՝ Թիւ 6 ծանօթագրութիւնը:

բարսէիսթ, սէնպոլիսթ, ֆիւթիլիսթ, քիւպիսթ» գրական շարժումներու օտար անունները: Գրական այս շարժումներուն ծանօթ ըլլալով, ան իր առաջին գործերուն՝ ընկերային թատերախաղերուն համար (1921-1934) ընտրած է իրապաշտ ուղին: 1934էն ետք, իր քնարախաղերուն համար կ'որդեգրէ 19րդ դարու Գորդոնապաշտական եւ Ոգեպաշտական մօտեցումները:

ՅԱՆԿԱՆԻ ԹԱՏԵՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԻ ՀԱՆԳԱՆԱԿՆԵՐԸ

Օշական կը դառնի «Հիմնաւորած, որդեգրած, լուծած ըլլալ» Հետեւեալ սկզբունքները իր թատերախաղերով.

Ա.- Թատերական գործողութիւնը

Ինքզինքին ակնարկելով, Օշական կ'ըսէ, «Գործողութիւն հարցը կը յաւակնի լուծած ըլլալ, իր թատրոնին համար անշուշտ, զայն փոխադրելով անձերէն ներս, ներս մինչեւ խորերը անտեսանելի անդունդներուն, որոնք կը կազմեն մեր ամէն մէկուն հոգին»:

Օշական այդ դաւանանքը ամէնէն շատ որդեգրած է իր ընկերային թատերախաղերէն՝ «Մինչեւ ո՞ւր»-ին մէջ: Իրականութեան մէջ, այս դաւանանքը շեշտակի արդիւնք է վիպորի իր տենդին: Օշական, որ հոգեվիճակներու մէջ մխրճուող վարպետ մըն է, նոյն մօտեցումը վիպական իր առաւելութիւնները ունենալու կողքին, յաճախ խոչընդոտ կը հանդիսանայ թատերական պատումի յաջող հղումոյթին:

Թատերախաղ մը, հիմնականին մէջ, մէկ գործողութիւն է, կառուցուած իրարմէ բխող, իրար լրացնող, իրարու առաջնորդող մասնակի գործողութեանց շղթայումով⁴²: Գործողութիւնը «անձերէն ներս» փոխադրելու իր տենդին մէջ, արդէն որդեգրած կ'ըլլայ իր միւս յատկանիշը, համոզումը, որ՝ «տեսիլ»-ին զարգացումն է: Ան, իր «տեսիլ»-ներու զարգացումով, այնքան կը խորանայ երկրորդական տիպարներու հոգեվիճակներուն մէջ, այնքան կը պեղէ հոգիները, որ իր «տեսիլ»-ին համեմատական ծանրութիւնը կը խախտէ թատերախաղի ընդհանուր կառոյցին հաւասարակշիւութիւնը եւ դուրս կը մնայ պատմութեան ընդհանուր առանցքի հղումոյթէն: Կարելի է իր տեսարաններէն («տեսիլ» իր բառով) մէկը կամ միւսը առնել, կարգաւ եւ նոյնիսկ ներկայացնել, առանց ուրիշ տեսարանի մը հետ օրգանական կապ ունենալուն: Այլ խօսքով՝ իր հոգեվերլուծական տենդին իբրեւ արդիւնք, տեսարանները երբեմն կը դառնան առանձին թատերակներ: Այս պարագան շեշտուած ձեւով կը յայտնուի «Մինչեւ ո՞ւր» եւ «Երկնքի ճամբով»

42.— Տես՝ թիւ 29 ծանօթագրութիւնը:

Թատերախաղերուն մէջ, ուր պահ մը կը մոռցուի բուն առանցքը խաղին եւ Հանդիսատեսը կը մխրճուի երկրորդական եւ երրորդական տիպարներու Հոգեվիճակներուն մէջ: Բուն խաղը, որուն համար ճամբայ ելած է ինք, կը դառնայ երկրորդական նշանակութիւն ունեցող պատմութիւն մը: Վէպին թերեւս աւելի պատշաճին նման մօտեցումներ, քան Թատերախաղին: Ճիշդ այստեղ արդէն Համաձայնութիւն կը կայանայ Օչականի այն արտայայտութեան հետ, ուր կ'ըսէ՝ որ իր Թատերախաղերը՝ «պէտք է կարդացուին: Պէտք է ներկայացուին»: Հետաքրքրական է այս երկու նախադասութիւններուն շարակարգը, նախապատուութիւնը ինքը կու տայ կարդացուելուն:

Տեսարանի մը իրավիճակը լայնօրէն, արտակարգօրէն լայն ներկայացնելով, բնագրին մէջ Համեմատական խախտում մը կը յառաջանայ Թատերագրին մօտ, որ աւարտելու հեքի մը կը մղէ զայն: Օչական իր Թատերախաղերուն սկիզբը, իր տաղանդին բերումովը, երբ լայնօրէն կ'անդրադառնայ Հոգեվիճակներուն՝ «գործողութիւնը ներքին վիճակի վերածնելու՝ ըմբռնումին, Թատերախաղի վերջաւորութիւններուն, արտակարգ արագութեամբ մը կ'ամբողջացնէ իր նիւթը: Գազաթնակէտը դրսեւորելու եւ վերջնական լուծումը տալու տենդ մը կայ: Ուշացումէ վախ մը կամ թերեւս ալ Հարուածի մը զօրութիւնը զգացնելու կերպ մը: Պատուցային ընդհանուր Հաւասարակշռութիւնը, որ առաջնահերթ կարեւորութիւն պէտք էր ստանար, Հոգեվիճակներու խախտանքօրէն լայն զարգացման տեղի տալով, կը դառնայ յետնապահ:

Պէտք է ընդունիլ, որ իր Հոգեվերլուծական տեսարանները յուզականութիւն մը ունին, բայց Թատրոնի առանցքային Հոլովոյթի ընթացքին համար, չեն բերեր իր կողմէ ակընկալուած ազդեցութիւնը:

Բ.- Թատերագրական «օրէնքներ»

Կրկին ինքզինքին ակնարկելով՝ Օչական կ'ըսէ. «Օչականի Թատրոնին երկրորդ ինքնաշատուկ նկարագիրը եղծումն է Թատերական ընկալեալ օրէնքներէն շատ շատին»:

Թատերագրական «ընկալեալ օրէնքներ»ը, որոնց կ'ակնարկէ Օչական, Արխատտեղի Գործողութեան Միութեան Հիմնական բուն օրէնքն է, որուն վրայ 17րդ դարուն աւելցուեցան մեկնաբանական ժամանակ, վայր եւ Հերոս միութեան կաղապարումները, որոնք «Պանոն» պիտի անուանենք յետ այսու: Մեկնաբանական Վանդաններու յաւելումէն ետք, Թատերախաղերու նոր ձեւաւորում մը յառաջացաւ: Ըստ այս մօտեցման, Թատերախաղ մը պէտք էր սկիզբ, միջին եւ վերջին մասերէ բաղկանար^(43,44):

43.— Տես՝ Թիւ 30 ծանօթագրութիւնը:

44.— Տես՝ Թիւ 31 ծանօթագրութիւնը:

Արխատտեղեան «ընկալեալ օրէնքներուն» ակնարկելով, Օչական կ'ըսէ. «Արդէն մէկդի դրուած էին Շեքսպիրի կողմէ տասնեօթներորդ դարուն» եւ կը շարունակէ (1, էջ 43). «Շեքսպիր կրցաւ արխատտեղեան օրէնքները Հիմնովին շրջել եւ դառնալ մեծ թատերագիր մը»: ձիշդ չէ՝ այս Հաստատումը: Շեքսպիր, թէեւ անտեսեց տասնեօթներորդ դարու ժամանակի եւ վայրի «միութեան», ինչպէս նաեւ՝ սկիզբ-միջին-վերջ մասերու բաժանման կանոնները, սակայն միշտ Հարազատ մնաց Արխատտեղի Գործողութեան Միութիւնի բուն Օրէնքին⁴⁵: Շեքսպիրի մեծութիւնը չի կայանար միայն այդ կանոններուն անտեսումովը: Կան թեմաները, լեզուն եւ պատումը, գործողութեան միութիւնը, որոնց վարպետն է ան եւ օրինակելին: Առաւել, Շեքսպիրի օժանդակ տեսարանները կը մնան օժանդակ եւ լրացուցիչ ընդհանուրին, կ'արձագանգեն, սակայն չեն տիրապետեր բուն նիւթի առանցքին: Իրապաշտ շարժման ռազմիրայ իպսէնն ալ այդ կանոններէն ռմանք անտեսեց, ռմանք բարեփոխեց, բայց չղպաւ բուն Գործողութեան Միութիւնի Օրէնքին: Բնապաշտ գրող Միթրինտպըրկ, իր «Երազ թատերախաղը»ով (1902), անտեսեց ժամանակի եւ վայրի պահանջները: Անցողակի ըսենք նաեւ, որ Հայ թատերգական գրականութեան մէջ Սունդուկեան, Շանթ եւ Շիրվազանդէ նման անտեսումներ կատարած էին արդէն:

Պէտք է ըսել, որ Օչական ամբողջովին չէ անտեսած գործողութեան միութեան Հիմնական օրէնքը, բայց խախտած է զայն: Իր խորացումներով, Հոգիները լայնօրէն, վիպականօրէն պեղելով, ան նիւթին միութեան թելը տկարացուցած է՝ յաճախ գոհելով թատերախաղին առանցքային ուժականութիւնը:

Օչական մէկ Հերոսի կանոնն ալ տկարացուցած է: Շեշտենք՝ ժամանակ, վայր եւ Հերոս կանոններէն ամէնէն մօտը՝ նիւթին, Հերոսի կանոնն է: Անոր խախտումով Գործողութեան Միութեան Օրէնքը կը վտանգուի: Մէկ Հերոսը, Օչականի մօտ, կը տարածուի եւ կ'ընդգրկէ երկրորդական տիպարներ: Տեսակ մը եթէ կ'ուզէք՝ բազմահերոսներ, որը կը նօսրացնէ թատերախաղը՝ ուղղակիօրէն ազդելով նիւթին միութեան վրայ:

Յստակացում մը տեղին է այստեղ:

Բազմահերոսութիւնը եւ Հաւաքական Հերոսը նոյն բաները չեն:

Եւրոպական թատերական գրականութեան մէջ իր չիշած թատերագիր Հաուսթիան Հաւաքական Հերոսը կու տայ իր «Հիւսողները» թատերախաղին մէջ: Բայց այդ Հաւաքական Հերոսը, ամբողջ ընկերային դասն է, Մէկ Հերոս է, բազմահերոս չէ: Օչական բազմահերոսը կը յառաջացնէ իր երկրոր-

45 -- Տես՝ թիւ 30 ծանօթագրութիւնը:

դական տիպարներուն ոմանց զարգացումով: Գրական կառուցային այս ձևը աւելի հարազատ է վէպին, քան Թատերախաղին եւ կու գայ մարդկային հոգիի ծալքերը պեղելու Օչականի բացառիկ կարողութենէն:

Գ.- Թատերականը եւ թատերակայնութիւնը

Թատերախաղը այն պիտակն է, որ կը ցոլացնէ մարդկային հոգիին հոլովոյթը եւ մտածելակերպը՝ ՏԵՄԱՆԵԼԻ (բեմ, շարժապատկեր, պատկերասփիւռ) եւ ԼՍԵԼԻ (ձայնասփիւռ) ձեւով: Հոգեվիճակը եւ մտածելակերպը տեսանելի կը դառնան կա՛մ խօսքով, կա՛մ ֆիզիքական շարժումներով: Լուսթիւնն ալ պէտք է հասկնալ իբրեւ ֆիզիքական արտայայտութիւն:

Որեւէ Թատերախաղ պատմութիւն մը կը պատմէ (իրական կամ երեակայական) կամ ալ միտք մը կ'արտայայտէ: Թատերախաղը այդ պատմութեան կամ մտքին՝ զարգացման հոլովոյթին ամպհովանին է՝ սկզբնաւորութենէն մինչեւ աւարտը: Այդ հոլովոյթը յուզականօրէն հետաքրքիր դարձնելու համար, նիւթի զարգացման նպաստող ոճային ձեւեր յաճախ կ'օգտագործուին գրողներու կողմէ:

Օչական, իր Թատերախաղերուն մէջ, չի հաւատարին թրիքներու, ոճային լարումներու եւ անակնկալներու ընկալեալ ձեւերուն: Ո՞ր համոզում ունի՝ «Իրականին» հասնելու իր բառերով միայն: Իր համոզումով, այդտեղ արդէն բաական հանք կայ պեղելու, այլեւ ի՞նչ հարկ աւելորդ «խաղերու», երբ կայ հոգեկանը դրսեւորելու պահանջը: Մէկ տեղ միայն, այն ալ «Մինչեւ ո՞ւր»ին մէջ, առաջին արարի վերջաւորութեան, վարպետօրէն, Թատերական դարձուածքի (cours de théâtre) հետքերով տեսարան մը կը ներկայացնէ՝ չեչտակի անակնկալի մատնելով հանդիսատեսը: Թատերախաղին ծանօթ չեղողներուն տանք այդ պատկերը.՝ Միկա Արան, գլխաւոր տիպարը, կինը եւ ամերիկացիներ Հաւաքուած, ամերիկուհիին հետ Միկա Արանի յարաբերութեան մասին կը խօսին: Յարաբերութեան մանրամասնութիւններուն ծանօթ չէ հանդիսատեսը: Եւ՝ «նոյն ըռպէին կը բացուի կոնակին վրայ փողոցին դուռը: Մտնողն է Գլարա-Չարլզ-Ֆոսթըրը: Գիրկը՝ միամեայ մանուկ մը, որ կը քնանայ»: Ահա Թատերազրական վարպետ դարձուածք մը:

Պէտք է ըսել, որ Օչականի ընտրած տրամայի նիւթերը զգայացո՛ւնց, զօրաւո՛ր, միտքը պեղող եւ, ինչպէս Թէքէեան կ'ըսէ, «ընկերային ճահիճը յուղող» նիւթեր են: Այս թակ պատճառով նոյնինքն նիւթէ՛ն կը բխին կարդացողին կամ դիտողին հետաքրքրութիւնը, լարումը եւ կապուածութիւնը Թատերախաղին: Միւս ինթրիքներու բացակայութեան կարելութիւնը այսպէսով մասամբ կը մեղմացնէ Օչական:

Այ՛ս է իր Թատերական արուեստի երրորդ հիմքը:

Դ.- Թատերագրական լեզուն եւ ոճը

Օշականի Թատերական լեզուն պէտք է մօտենալ երեք յատկանիշերէ.- Բառերուն ընտրութենէն, նախադասութիւններուն շարահիւսութենէն եւ մտքերու յաջորդականութենէն:

Ըսինք, թէ Օշական լեզուական երկու ձեւեր գործածած է իր Թատերախաղերուն համար: Ընկերայիններուն համար՝ արձակը, իսկ պատմականներուն՝ չափածոն: Բացառութիւն է՝ «Երբ մեռնիլ պիտենք»ը, որ պատմական նիւթ է, սակայն գրուած է արձակով:

Չափածոները, Թատերական տեսանկիւնէն դիտուած, դժուարութիւն կը յառաջացնեն: Բոլոր տիպարները կը խօսին Թատերագրին գրական լեզուով եւ զանազանութիւնը, զոր տիպարներու կրթական կամ մտաւորական մակարդակէն պէտք էր դրսեւորուէր, կ'անհետանայ եւ կը նոյնանայ մէկ ոճի ներքեւ: Չափածոյին դժուարութիւնը միշտ այդ եղած է: Իպսէնի նման Թատերագիր մը, որ իր առաջին գործերը չափածոյ գրած էր, այդ գործերուն ակնարկելով, զանոնք «ձախողութիւն» կ'որակէ⁴⁶: Օշականի պարագային, թէեւ կաշկանդում մը կը պարտադրուի չափածոյի գործածութենէն, բայց եւ այնպէս պատմական նիւթերուն կը յարմարի նման մօտեցում մը, քանի որ գրաբարը փոխարինելու մօտաւոր ձեւ մը կը պարզէ: Օշականի արծարծած պատմական նիւթերը մեր ժամանակէն տասէն-տասնհինգ դար առաջ կատարուած են.- Վարդանանք, Գիրերու գիւտ, Սասունցի Դաւիթ, Ստեփաննոս Սիւնցի, եւ չափածոն, դարերու այդ տարածքը կը կամրջէ Հարազատութեամբ մը: Առաւել, իր բանաստեղծական լեզուն քնարական է: Նախադասութիւնները՝ կարճ, դիպուկ եւ հնչեղ, ուր կը զգացուի դարերուն դրոշմը: Պէտք է ըսել նաեւ, որ չափածոն բեմին յարմար Հնչեղութիւն մը ունի:

Չափածոներուն ակնարկելով՝ պէտք է ընդգծել, որ բանաստեղծ Օշականը ներկայ է իր գեղեցիկ Հայերէնով, առանց այլապէս լեզուական բարդութիւններու, որոնք իրենց ներկայութիւնը կը պարտադրեն արձակագիր Օշականին: Իր բոլոր չափածոները գրուած են քառապանկ տողերով: Քառապանկը իրադրծած է՝ 1,1,1,1 կամ 1,1,2 կամ 2,1,1 կամ 2,2 զանազանութեան ոտքերով:

Ընկերային Թատերախաղերուն մէջ, Օշական իր արծարծած նիւթերուն խօսնակն է: Առաջին հինգ Թատերախաղերը (նախապէս յիշուած ցանկին մէջ) ժամանակակից առօրեայ նիւթեր ըլլալով, ան ժողովուրդի խօսակցական պարզ լեզուն կը գործածէ, համեմուած Պոլսոյ տեղական թրքախառն բարբառով: Վաճէ Օշական իր խմբագրած՝ «Երեք Թատերախաղեր» գրքին վերջաւորութեան ցանկ մը կը ներկայացնէ

46.— Տես՝ Թիւ 32 ծանօթագրութիւնը:

Օչակտնի գործածած թրքերէն բառերուն եւ ասացուածքներուն, տալով անոնց Հայերէն թարգմանութիւնները: Պոյսոյ բարբառը որդեգրելուն Հետ՝ թատերախաղին մէջ կը սպրդին «Հոնինը» (այնտեղ եղողը), «որերին» (որ մէկը) արտայայտչական ձեւերը, որոնք իրապաշտ ըլլալով Հանդերձ, բեմէն Հնչուելու տնախորժ գծուարութիւն կը յառաջացնեն թէ՛ Հնչական, թէ՛ իմաստային առումներով: Իր բարբառային գործածութեան մէջ ան խիզախութիւնը ունի, եւ այն ալ ա՛յդ օրերուն, բեմէն Հնչեցնելու ժողովուրդին բերնին մէջ յաճախակի գործածուող՝ «բող», «լիրբ» եւ «սինլքոր» բառերը:

Ընկերային թատերախաղերուն մէջ, Օչակտնի մտքերու շարադրական կառոյցը իր ուրոյն ձեւը ունի, որ յաճախ ծանրութիւն մը կը ստեղծէ բեմական տեսանկիւնէն դիտուած: Բայերու եղանակներու անհամերաշխ գունատրում մը գոյութիւն ունի: Այս պարագան աւելի յստակ է իր առաջին թատերախաղերուն մէջ:

«Մինչեւ ու՞ր»-ին մէջ, մտաւորական տիպարներու ներկայութեան բերումով, Օչակտն, Համեմատաբար, բառապաշարի բարձր մակարդակ կը գործածէ: Գեղեցիկ զրական վիպական լեզու մը: Նախադասութիւններու կառոյցն ալ աւելի Համերաշխ է:

Տիպարներու երկխօսութեան Համար, Օչակտն օգտագործած է թատերական Հնչիւնական ամէնէն ազդեցիկ ձեւը՝ կարճ նախադասութիւնները: Գրեթէ իր բոլոր խաղերուն մէջ կ'օգտագործէ այս ձեւը, որ մեծապէս կը նպաստէ իր թատրոնի աշխուժութեան եւ Հանդիսատեսի Հետաքրքրութիւնը լարուած կը պահէ խաղին վրայ:

Նախադասութիւններու շարահիւսակն կառոյցներուն մէջ նախընտրութիւններ ունի Օչակտն: Բայը, գոյականը, սեռի խնդիրը, մակբայը, ածականը գիրար կը Հրմշտկեն նախադասութեան մէջ՝ Հնչական տարօրինակութիւններ ստեղծելով: Բայը եւ ժխտականը յաճախ կը յաջողին առաջնահերթութեան կարգը Հասնիլ: Օրինակի Համար, կ'ըսէ. «Գիտէ մեզմէ աւելին», «Ձունիմ ժամանակ պառաւութիւններով զբաղելու», «Ես չեմ մտիկ ըրած նման նուագ մը», «Այրերուն նոյնն են ախորժակները», «Ձէ գրուած ինծի ուրիշներուն գիրը», «Պիտի չանցնիս անոնց շատ առջեւէն», «Ձէ ատանկ վախցընել», «Մի այդպէս խիստ խօսիր», «Անոր ալ պիտի չբանամ գուռ»:

Մեծ թիւով կէտադրութեան բացակայութիւններ նկատելի են՝ «Երեք թատերախաղ» Հրատարակութեան մէջ⁴⁷: Յայտնի չէ, արդեօք ձեռագիրն անընթեռնելի արտագրութեանէն կը բխին, թէ բնագիրը այդպէս է:

47.— Տես՝ թիւ 1 ծանօթագրութիւնը:

Ե.- Տեսանելիմ եւ անտեսանելիմ

Վրպագիր Օշականի ներկայութիւնը, պիտի ըսէինք տիրապետութիւնը, թատերագիր Օշականի երկերուն մէջ յատկապէս եւ յստակօրէն կը դրսեւորուի տիպարներու եւ կացութիւններու նկարագրականին մէջ: Շատ մը մանրամասնութիւններ կու տայ, որոնք վէպի հերոսը հասկնալուն կրնան նպաստել, բայց բնին վրայ խաղարկութեան նոյն նպաստը չեն բերեր: Ընդհանրապէս բնին վրայ, տիպարին խօսքէն եւ կացութենէն պէտք է ծնի խաղարկութիւնը:

Յօրինակ, «Մինչեւ ուր»-ի Կասիայի մուտքը բեմ հետեւեալ ձեւով կը նկարագրէ. «Երեսունէն վար, քաղցր, զոհաբերուող, հալումաչ ու անիրական»: «Քաղցր» եւ յատկապէս «զոհաբերուող» վիճակները մենք պէտք է Կասիայի տողերէն տեսնենք: Այլապէս չեն խաղցուիր: Միւս տիպարը՝ Միկա Արան, այսպէս կը նկարագրէ. «Բարձր, տժգոյն, լիբր ճակատ, որ կիրքի պաշտօն կը ծամածուի դէմքի ղնդերներուն չափ ու աւելի»: Նկարագրութիւն մը թատերագրին կողմէ, որ իր կարծեցեալ ուժգնութիւնը կամ բեմական գործածութիւնը չունի: Տեղեր ալ կան, ուր անորոշութիւն մը կը տիրէ, այսպէս՝ «Ինչմքի հաստատ նրբութեամբ մը որ չի բացատրուիր» կ'ըսէ: Նման անորոշ պատկերներ բաւական թիւով ներկայ են, որ վիպողէն կու գան:

Անշուշտ կարելի է դրական ձեւով առարկել, որ նման նկարագրութիւնները կը նպաստեն գերակատարին՝ իր տիպարը հասկնալու եւ ներկայացնելու համար, կամ ղեկավարին՝ թատերախաղը մեկնաբանելու համար: Բայց գերակատարները եւ ղեկավարները խօսքէն եւ կացութենէն կը մեկնին դրսեւորելու հոգեվիճակը տիպարին: Հանրածանօթ գերասաններ կան, որոնք, առաջին խկ ըտպէէն, կը ջնջեն թատերագրին նկարագրութիւնները՝ մեկնաբանութեան ազատութիւնը վերապահելով տիպարի խօսքին: Քիչ չէ նաեւ թեւր բանիմաց ղեկավարներու, որոնք հարազատ մնալով հանդերձ թատերախաղի նիւթէն բխած գաղափարին, ունին իրենց մեկնաբանական աշխարհահայեացքը եւ կ'անտեսեն թատերագրին քրտինքով երկնած տեսարաններուն մանրակրկիտ նկարագրութիւնները:

Զ.- Թատրերգական կառոյց

Օշական իր թատերախաղերուն կառոյցներու բաժանումներուն համար գործածած է՝ «Արար», «Արարուած», «Պատկեր», «Տեսիլ» եւ «Տեսարան» բառերը:

«Արար»ը դասական հասկացողութեամբ կը գործածէ, որ կը պարփակէ բոլոր այն գործողութիւնները, որոնք տեղի կ'ունենան մէկ ժամանակաշրջանի եւ մէկ վայրի մէջ: «Տեսիլ» հասկացողութիւնը, իր պարագային, «արար»ին ստորաբաժանումն է եւ կը բնորոշէ տիպարներուն ներկայութեան թիւը

բեմին վրայ: Այսինքն՝ երբ տիպարներուն ներկայութեան թիւը բեմին վրայ փոխուի՝ մէկը ներս մտնելով կամ դուրս ելլելով, տեսանելի վիճակը «տեսիլ» կը սեպուի:

Օշականի առաջին երեք թատերախաղերը՝ «Նոր-պսակը», «Կնքահայրը», «Ալլուրամարտը» կառուցուած են՝ «արար»ներու բաժանումով միայն, առանց «տեսիլ» կամ «տեսարան» ստորաբաժաններու: «Տեսիլ»ը առաջին անգամ կը տեսնենք մէկ արարնոց «Ալլուրամարտը»ին մէջ: Անկէ ետք, շարունակաբար կը հանդիպինք նոյն բառին՝ «Փառք Աստուծոյ», «Երկնքի ճամբով» եւ «Մինչեւ ու՞ր» թատերախաղերուն մէջ:

«Երկնքի ճամբով» թատերախաղին մէջ, առաջին, երկրորդ եւ երրորդ «արար»ային բաժանումներէն ետք, կը հանդիպինք չորրորդ եւ հինգերորդ «արարուած»ներ բառերուն: Թէեւ տեղի ունեցող գործողութիւնները նոյն վայրին մէջ են, սակայն ժամանակի փոքրիկ տարբերութիւն մը կայ, եւ առայդ, «արար»ի արժանի չէ գտած կամ թերեւս կարճ տեսարաններ են ըսելով զանոնք «արարուած» բառով սահմանած է: Նոյն խաղին մէջ, «տեսարան» բառը կը գործածէ՝ «տեսիլ»ի փոխարէն: Հետաքրքրական երեւոյթ մը կը պարզուի «Երբ մեռնիլ գիտենք» թատերախաղին մէջ: Գրութեան ճակատին զրուած է՝ «Երեք արար», իսկ բնագրին մէջ «արար» բառը փոխարինուած է՝ «տեսարան» բառով: Այսպէս՝ «առաջին տեսարան», «երկրորդ տեսարան» եւ «երրորդ տեսարան»: Ինչպէս նաեւ «Կնքահայրը»ը թատերախաղին սկիզբը, «արարուած» կը նշուի, սակայն բաժանումները բնագրին մէջ, «արար» կոչած է: «Երկնքի ճամբով»ին եւ «Երբ մեռնիլ գիտենք»ին մէջ գործածուած «տեսարան»ը նոյն իմաստը չունի: Նման պարագայ մըն ալ կը պարզուի «Ստեփաննոս Սիւնեցի» թատերախաղին մէջ, որուն սկզբնաւորութեան կ'ըսէ՝ «Վեց պատկեր», իսկ բովանդակութեան երբ կը նայինք, «պատկեր» չկայ, սակայն վեց «տեսարան»ներ կան: Այսպէս ուրեմն, «Երկնքի ճամբով»ին մէջ, «տեսարան» բառը գործածուած է «տեսիլ»ի փոխարէն, «Երբ մեռնիլ գիտենք»ին մէջ՝ «արար»ի փոխարէն, իսկ «Ստեփաննոս Սիւնեցի»ին մէջ՝ «պատկեր»ի փոխարէն:

Օշական, թատերախաղի տիպարները ներկայացնելուն մէջ ալ տարբեր ձեւեր կը գործածէ: Երբեմն տիպարներուն անունները թատերախաղին սկիզբը կը դնէ՝ տալով տիպարներուն տարիքը, արհեստը, իրարու հետ կապը եւ ֆիզիքական մանրամասն նկարագրութիւնը (քիթը, աչքերուն ձեւը, գոյնը, ճակատը, մորթը, մօրուքը, պիսը, մազը, եւայլն): Երբեմն ալ տիպարներուն թուագրումը կ'ընէ կարեւորութեան եւ ոչ թէ մուտքի կամ խօսքի կարգով, ինչպէս սովորութիւն է ներկայիս: Երբեմն ալ, ինչպէս սովոր է իր վէպերուն մէջ, տիպարները խաղին ընթացքին կը ներկայացնէ, ամէն մէկուն մուտքին

Ժամանակ, տալով նկարագրական լայն մանրամասնութիւններ: Երբեմն այ, օրինակ, «Ստեփանոս Սիւնեցի»ին մէջ, բոլորովին զանց կ'առնէ տիպարներուն նկարագրականները, իրարու հետ ազգականական կամ ամուսնական կապերը եւ ընթերցողին կը թողու, որ թատերախաղերու տողերուն ընդմէջէն գտնէ եւ լուծէ յարաբերական կապերը:

ՀԱՄԱՄԱՐԴԿԱՅԻՆԸ ՕՇԱԿԱՆԻ ՔԱՏԵՐԱԽԱՂԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

Ըսինք՝ Օշականի բոլոր նիւթերը Հայկական միջավայրէն առնուած են: Բացառութիւն չկայ: Բայց Օշականի մօտ կայ նաեւ ընդհանրացումը նիւթերուն, տիպարներուն եւ մտածումներուն: Համայնականը եւ Համամարդկայինը կը դրսեւորուին երկու ձեւով՝ նիւթին էութեամբ եւ մտածումին ընդհանրացումով:

Առնենք առաջինը: Օշական ընկերային Հետեւեալ թատերախաղերով՝ «Նոր-պսակը», «Կնքահայրը», «Ալքլորամարտը», «(Ալքլորամարտը)» եւ մասամբ նաեւ «Երկնքի ճամբով», արդէն Համամարդկային նիւթեր կ'արծարծէ: Այս թատերախաղերուն մէջ կան այն բոլոր զգացումները եւ վարուելակերպերը, որոնք ազգային ըլլալով Հանդերձ, Համայն մարդկութեան կը պատկանին: Նախանձը, սէքն ու ատելութիւնը, քծնութիւնը, կիրքն ու սեռային ախորժակները Հայուն մենաշնորհը չեն միայն:

Երկրորդ ձեւը, զոր ան ընտրած է Համամարդկային ձգտումի ճանապարհին՝ տիպարներու անհատական հոգեմիժնակներն ու մտածումները միջանկեալ նախադասութիւններով ընդհանրացնելն է: Այսպէս՝ լեզուական սքանչելի յատկութիւնով մը, որ կը բխի մեծ գրողի իր տաղանդէն, ան, անկախ թատերախաղի նիւթէն, կացութիւնը եւ հոգեմիժնակը կ'ընդհանրացնէ եւ կու տայ այսպիսի բացառիկ արտայայտութիւններ՝ մարդը յուզող տագնապաներու մասին.

«Դժբախտութիւնը կը սեւցնէ մեր դատումները»:

«Տառապանքը Հասկնալու Համար, պէտք չկայ Հիննալու»:

«Ամէն բանի վախճանը կայ եւ ամէնէն շատ ու շուտ՝ երջանկութեան»:

«Պզտիկ հոգիներու գործն է Հաշիւ կարգադրել, մանաւանդ սնանկներու տետրակէն»:

«Մենք մեղքի ենք»:

«Ցիշատակները նման են գինիի, քանի Հիննան՝ կ'անուշանան, փաստ կը դառնան»:

«Սիրելը առաքինութիւն մըն է ու փաստ մը»:

«Սիրտն ալ իր օրը, իր ժամը ունի»:

«Լացն ու սէրը նոյն բաներն են»:

«Սիրտը խօսելու ժամանակի չի սպասեր»:

«Սէրն ալ, ինչպէս ամէն բան սա մեր աշխարհին, ունի իր տարիքը»:

«Վախը կեանքին յիմարացած պաշտամունքն է: Կը վախնան անոնք՝ որոնք կ'ապրին»:

«Փառքը մեր մեղքն է»:

«Մարդոց պատրանքները աւելի ամուր կտաւէ շինուած են ընդհանրապէս, քան իրենց մարմինները»:

«Բաներ կան, որ կը զգացունեն, բայց չեն բացատրուիր»:

«Զպզոտիկնալը չի նշանակեր մեծնալ»:

ԿԻՆԸ ՕՇԱԿԱՆԻ ԹԱՏԵՐԱԽԱՂԵՐՈՒՆ Մէջ

Թատերադական գրականութեան մէջ կին տիպարը միշտ ներկայ եղած է տարբեր ձեւաւորումներով, յաճախ իրրեւ սիրուհի եւ գեղեցկուհի, եւ երբեմն ալ՝ ընկերութեան մէջ ներկայութիւն, խօսք եւ շարժում առթող էակ: Յոյն մեծ թատերագիր Նուրիպիտէս, Քրիստոսէն Հինգ զար առաջ մեղի կու տար Մէտիա մը: Զօրաւոր կին տիպարը իր տեղը գտաւ Հետագային շատ մը գործերու մէջ: Իսպէնն էր, սակայն, որ ընկերային հարցերու յեղաշրջումի յառաջապահ դեր տուաւ կնոջ՝ Նորա Հէլմէրին, «Պուպրիկներու տունը»ին (1879) մէջ եւ Հետապալըրին՝ Նոյնանուն (1890) թատերախաղով:

Սլականի մօտ ալ կը գտնենք զօրաւոր անհատականութիւններ ունեցող կանայք, որ ներկայութիւն են ընկերութեան մէջ, ըսելի՛ք ունին, գործադրող էակներ են, կուրօրէն չեն ենթարկուիր տղամարդու գերակայութեան: Բացասական չեն:

Սակայն կարեւոր կէտ մը պէտք է շեշտել, որ՝ իգականութիւնը քոքէթիվեամբ չէ, որ կը գրսետորուի Սլականի թատերախաղերուն մէջ, այլ՝ անհատական գոյութեամբ՝ որոշում առնելով եւ գործադրելով: Իր ամէնէն բարի կամ չար տիպարներուն քով նոյնն է պարագան: Չկան խորամանկ, ինքրիկան կիներ: Կան ներքին՝ հոգեկան նրբութիւններով բեղմնաւորած, բացայայտօրէն պարզ կիներ:

Սլականի բոլոր թատերախաղերը ունին կին տիպարներ, բացի «Աքլորամարտը»էն, որուն տիպարները բոլորն ալ տղամարդիկ են:

Առնենք քանի մը օրինակներ իր կին տիպարներէն.

«Նոր-սլակը»ին մէջ, Տիկին Մարգարեան, իր աշխարհիկ իրաւունքներուն գիտակից է եւ զանոնք կը Հետապնդէ: Ձի՛ գիջիր, ուրիշի վրայ չի յենուր, կը պայքարի իր արդար իրաւունքին համար: Ձի ծածկեր իր սեռային տենչանքները: Փիլթով՝ տիրական, իշխող կինն է: Եղբօրը տկարութիւնները մատնանշող եւ հրահրող: Այդ տան մէջ, տղամարդուն վերա-

պաշտօնի անհրաժեշտ «էրբէք»ութիւնը, այս կի՛նն է, որ կը կատարէ:

«Կնքահայրը»ը թատերախաղին մէջ Արմինէն նոր օրերու աղջիկն է, իր իրաւունքներուն գիտակից, խիզախ, պրպըտող, չընկրկող էակը: Ազատօրէն եւ համարձակօրէն իր սէրը կը յայտնէ տղամարդուն: Այստեղ ալ՝ տղամարդու սիրոյ արտայայտութեան նախաձեռնակը ըլլալու դերը շրջուած է եւ կի՛նն է, որ կ'ընէ այդ, կի՛նն է, որ նախ իր սիրտը կը բանայ այդ մարդուն: Ուրիշ տիպար մը, Սուրբիկ՝ միջնորդի դեր կատարելով եւ ամուսնական յարաբերութիւններ կարգադրելով իր օրապահը ապահովող կի՛ն մըն է: Սակայն թատերախաղի վերջաւորութեան, իր զօրաւոր անհատականութիւնը կը դրսեւորուի, երբ տաղնապի ամէնէն խիստ պաշտօն, հաւասարակը յոյժութիւնը չի կորսնցնել եւ արագ ու փրկարար որոշում կ'առնէ:

«Ալլորամարտը»ին մէջ Արմինէն՝ նուիրեալ, քաջարի, վտանգը արհամարհող աղջիկ մը, որ յանձն կ'առնէ գիտակցօրէն անձնական նուաստացումով եւ զոհաբերութեամբ փրկել հերոս մը:

«Երկնքի ճամբով»ին մէջ կը տեսնենք Քնարը, որ իր եւ իր հարազատներուն կեանքերը փրկելու համար, իր մարմինը կը «ծախէ»: Նոյն թատերախաղին մէջ կը տեսնենք ուրիշ հայ կանայք, որոնք քրիստոնէութեան հաւատքին անխախտօրէն կառչած են եւ իրենց ուրացող ամուսիններուն չեն ներեր: Գիտակցօրէն մահը կեանքէն գերադասող հերոսուհիներ:

«Մինչեւ ու՛ր»ին մէջ կը հանդիպինք ինքնավստահ Տիկին Շահանդուխտին: Զաւկին իրաւունքը պաշտպանող եւ անվախ, առանց տատանանքի տղամարդը նախատող անձ մը: Կասիան՝ բացարձակ նուիրեալը ամուսնուն: Ամէնէն դժնդակ պահերուն, տեղի չտուող ու չընկրկող էակը:

Օչական իր իսկ տիպարներու բերնով, այր կամ կին, բազմաթիւ անգամներ եւ տարբեր թատերախաղերու մէջ, կին, մայր, հակացողութիւններու ընդհանրական, ընտրողիչ, սքանչելի արտայայտութիւններ կ'ընէ: Կանացի առաքինութիւնները, նրբազգացութիւնները, անհատականութիւնները, ուժականութիւնները տարբեր երանգաւորումներով կը դրսեւորէ իր թատերախաղերուն մէջ: Ահա իր կարծիքներէն մաս մը.

«Կիւր չի ստեղծեր, բայց կ'ընէ աւելին: Կը կրէ»:

«Միայն ուրացուած կի՛նն է անկանգնելին»:

«Կիները երբ կը մեղքնան, հետո չեն սիրելէ»:

«Անպատիւ կնիկը ամէնուն լեզուն է»:

«Մէկ է կիներուն հոգին, նոյնիսկ երբ շատ վերն են անոնք ընկերային սանդուխին»:

«Աւջիկները երբ ուզել գիտեն, Աստուծոյ պէս ուժով կը դառնան»:

«ՄԱՀԸ» ՕՇԱԿԱՆԻ ՔԱՏԵՐԱԽԱՂԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

Մահուան արարքը առատորէն գործածուած է թատերա-
գիրներուն մօտ՝ Հին յունական թատերախաղերէն մինչեւ
Շեքսպիր, Բպսէն եւ այսօր:

Օշականի թատերախաղերուն մէջ ալ զօրաւոր, հետա-
քրքրական մտերմութիւն մը կայ մահուան հետ: Հարց է,
արդեօք մահը իբրեւ բացարձակ գաղափա՞ր գինք կը կլանէ եւ
կը հալածէ, թէ Օշական մահը իբրեւ երեւոյթ կը գործածէ՝
թատերական կառոյցին նպաստելու համար: Թերեւս երկուքն
ալ, որովհետեւ պայմանաւորութիւն, յարակցութիւն մը կայ
երկուքին միջեւ:

Օշական կը տարուի մահուան զգայացունց ներկայու-
թեամբ: Իր հրատարակուած տասնհինգ թատերախաղերէն,
հետեւեալ եօթը «մահուան» արարքով կը վերջացնէ.՝ «Նոր-
պասկը»ը, «Կնքահայրը»ը, «Աքլորամարտը»ը, «Երկնքի
ճամբով»ը, «Երբ մեռնիլ գիտենք»ը, «Աստուած կ'իջնէ»ն եւ
«Մինչեւ ու՞ր»ը:

Մահուան դէպքը այսքան կրկնելով, Օշական մահուան
վախճանական կարեւորութիւնը, յախտեանականութիւնը եւ
ճշմարտութիւնը կը շեշտէ: Սակայն մահուան պարագաները
բազմիցս գործածելով, յատկապէս թատերախաղերու վերջա-
ւորութեան, դէպքերուն աւարտը միաձեւութեան սահմաննե-
րուն մէջ կը նետէ: Այն տպաւորութիւնը կ'ունենանք, որ գի-
տէնք արդէն, թէ ինչպէ՞ս պիտի վերջանայ թատերախաղը:
Թատերական՝ զարմանքի եւ դարձուածքի սպասումները
կ'ոչնչանան եւ թատերախաղը կը մնայ պարզ եւ ակնկալուած
ճամբուն վրայ: Ուրիշ կէտ մըն ալ կը քիչ մահ-ուան գոր-
ծածութենէն, որ կարծէք բարոյական դատապարտութեան
վճիռի մը արձակումն է՝ «չարը պէտք է պատժուի» տրամադ-
րութիւն մը կը գոյանայ, կա՛մ չար տխարին մահով եւ կամ իր
սիրելիին մահով:

«Նոր-պասկը»ին եւ «Աքլորամարտը»ին մէջ, ծնողքը
կը «պատժուին» իրենց դստեր մահով:

«Մինչեւ ու՞ր»ին մէջ Միկա Աբան կը «պատժուի» իր
մահով:

«Կնքահայրը» թատերակին մէջ, Պալֆան նոյնպէս կը
«պատժուի» իր արարքներուն համար:

Մահուան խորհուրդին մասին, Օշականի գաղափարները
քիւրեղացած, հետեւեալ ձեւով կը ներկայանան.՝

«Տրտում էք, տիկին, մահէն ալ անդին»:

«Բաներ կան, որ անցեալ չեն ըլլար: Անոնցմէ է մահը»:

«Մահուան մէջ այսքան իջնելէ վերջ: Ինչ արժէ կեանքը,
մահաւանդ իր փոքրութեանց պարունակին»:

«Մեռելները չեն անարգել»:

Օչական Մահուան նկատմամբ իր փիլիսոփայությունը խտացուցած է Հետեւեալ նախադասութեան մէջ. «Մահն է անշուշտ այդ ուսուցիչը»:

Իսկ ազգային տեսանկիւնէն, ան մահը կը նկատէ գերագոյն առաքինութիւնը, ինչպէս պիտի ըսել տար իր Վարդան Մամիկոնեանին. «Ով կը մեռնի իր պապերուն հողին վրայ, զայն օտարէն փրկելու ինքնամոռացման, գինովութեան մէջ կատարած կ'ըլլայ գերագոյն պատգամը գերագոյն առաքինութեան»:

Մահուան մղձաւանջային ծանրութեան ներքեւ կը բաժնի Օչական կը հաւատայ, որ մարդ արարածը իր ողջութեան, մահէն աւելի գէշ իրականութիւններ կրնայ ունենայ եւ այդ՝ մարդու յիշատակն է: Եւ կ'ըսէ. «Աղտոտ յիշատակ մը մահէն աւելի գէշ է»: Իր մօտ նաեւ, հոգեբանօրէն, մահը յաղթահարելու, մահուան դէմ պայքարելու տենդը կը բանաձեւուի Հետեւեալ մտքով «Այնքան մահէն ալ զօրաւոր է»: Արտայայտչական բանաձեւումէն անդին, «մահէն աւելի զօրաւոր» զաղափարը, կը դրսեւորուի նաեւ անմահներու ներկայութեամբ՝ Մ. Մաշտոց, Վ. Մամիկոնեան, Գ. Լուսաւորիչ տիպարներով: Անոնք, որ մահը արհամարհած են իրենց Գործո՛վ, Սկզբունքներո՛վ, Իտէպներո՛վ: «Որն օրերուն» թատերախաղը ամէնէն պայծառ օրինակն է, որ ամբողջովին անմահութեամբ պարտւում է:

Նիւ Եորք

ՀՐԱՆԴ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

(Ըսւր. 2 եւ վերջը յաջորդով)

Խ. Տէր-Գրիգորեան

ԵՐԿՈՒ ՓԱՍՏԱԹՈՒՂԹ-
ԶԱՊԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆԻՑ

Շահեկան գտնելով ստորեւ հրատարակութեան ենք յանձնում Զապէլ Եսայեանին վերաբերող երկու փաստաթղթեր, որոնք պաշտօնապէս են Հայաստանի Հանրապետութեան պատուիրակութեան արխիւում:

Այս երկու փաստաթղթերը մէկ կողմից լոյս են սփռում անուանի գրադիտուհու կեանքի ու գործի որոշ կողմերի վրայ, իսկ միւս կողմից վկայում են մշակութային այն աշխոյժ կեանքի մասին, որ ապրում էր Փրանսահայութիւնը 20րդ դարի քսանական թուականներին: Մի մշակութային աշխոյժ կեանք, որին մերձաւոր չափով նման երեւոյթների գծուար է Հանդիպել այսօր՝ սփիւռքեան ներկայ պայմաններում:

Մի թատերգութեան Հայերէնի թարգմանութեան ներկայացման իրաւունքի մենաշնորհը այդքան ինքնավստահօրէն մի Հայ բեմադրիչի տրամադրումը եւ այդ թատերգութեան խաղարկութիւնից յատկապէս նիւթական շահի ակնկալումը՝ պարզորոշ ցոյց են տալիս, որ Մեծ Սպանդից ճողորմած գաղթական Հայութեան խեղճները եւրոպական կենտրոններում 1923 թուականին արդէն կազմակերպել էին իրենց մշակութային կեանքը: Գրողն ու թարգմանիչը ստեղծագործում էր, Հայ բեմը այնքան աշխոյժ էր, որ գործող թատերականների մէջ գոյութիւն ունէր ակնյայտ մրցակցութիւն: Հակառակ պարագային ստորեւ հրատարակուող թիւ 2 փաստաթղթում կողմերը չէին պայմանաւորուի «ներկայացման իրաւունքը վերապահել միմիայն Պր. Լեւոն Յարութիւնեանին, որ ազատ է ներկայացնել այդ խաղը իր առանձին խումբով կամ միացած ուրիշ խումբի»: Կամ երբ մարդ պայմանագրութեան մէջ կարդում է, որ թարգմանիչը պիտի «մէկ տարուան ընթացքին առնուազն երեք անգամ» ստանայ ներկայացման ամբողջ մուտքի Հինգ առ հարիւրը, չի կարող այլ ապաւորութիւն ստանալ, եթէ ոչ այն, որ պայմանագրութիւնը ստորագրող բեմադրիչը լիովին վստահ էր, որ այդ միեւնոյն թատերգութիւնը երեք անգամից աւելի կարող էր բեմադրուել մէկ տարուայ ընթացքին ու յաջողութիւն արձանագրել:

Այս երկու փաստաթղթերից պարզւում է նաեւ մի այլ իրողութիւն: Այն՝ որ Զապէլ Եսայեանը բացի ինքնուրոյնաբար ստեղծագործելուց զբաղուել է նաեւ թարգմանութեամբ եւ

Օչական Մաշուան նկատմամբ իր փիլիսոփայութիւնը խտացուցած է Հետեւեալ նախադասութեան մէջ. «Մահն է անշուշտ այդ ուսուցիչը»:

Իսկ ազգային տեսանկիւնէն, ան մահը կը նկատէ գերազոյն առաքինութիւնը, ինչպէս պիտի ըսել տար իր վարդան Մամիկոնեանին. «Ով կը մեռնի իր պապերուն հողին վրայ, զայն օտարէն փրկելու ինքնամոռացման, գինովութեան մէջ, կատարած կ'ըլլայ գերագոյն պատգամը գերագոյն առաքինութեան»:

Մաշուան մղձաւանջային ծանրութեան ներքեւ կը բաժնի Օչական կը հաւատայ, որ մարդ արարածը իր ողջութեան, մահէն աւելի գէշ իրականութիւններ կրնայ ունենալ եւ այդ՝ մարդու յիշատակն է: Եւ կ'ըսէ. «Աղտոտ յիշատակ մը մահէն աւելի գէշ է»: Իր մօտ նաեւ, հոգեբանօրէն, մահը յաղթահարելու, մաշուան դէմ պայքարելու տենդը կը քանաձեռուի Հետեւեալ մտքով «Սէրը մահէն ալ զօրաւոր է»: Արտայայտչական քանաձեռումէն անդին, «մահէն աւելի զօրաւոր» գաղափարը, կը դրսեւորուի նաեւ անմահներու ներկայութեամբ՝ Մ. Մաշտոց, Վ. Մամիկոնեան, Գ. Լուսաւորիչ տիպարներով: Անոնք, որ մահը արհամարհած են իրենց Գործով, Սկզբունքներով, Իտէալներով: «Օրն օրերուն» Թատերախաղը ամէնէն պայծառ օրինակն է, որ ամբողջովին անմահութեամբ պարուրուած է:

Նիւ Եօրթ

ՀՐԱՆ Դ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

(Շար. 2 եւ վերջը յաջորդով)

Խ. Տէր-Գրիգորեան

ԵՐԿՈՒ ՓԱՍՏԱԹՈՒՂԹ
ԶԱՊԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆԻՑ

Շահեկան գտնելով ստորեւ հրատարակութեան ենք յանձնում Զապէլ Եսայեանին վերաբերող երկու փաստաթղթեր, որոնք պահուած են Հայաստանի Հանրապետութեան պատուիրակութեան արխիւում:

Այս երկու փաստաթղթերը մէկ կողմից լոյս են սփռում անուանի գրադիտուհու կեանքի ու գործի որոշ կողմերի վրայ, իսկ միւս կողմից վկայում են մշակութային այն աշխոյժ կեանքի մասին, որ ապրում էր Փրանսահայութիւնը 20րդ դարի քսանական թուականներին: Մի մշակութային աշխոյժ կեանք, որին մերձաւոր չափով նման երեւոյթների դժուար է հանդիպել այսօր՝ սփիւռքեան ներկայ պայմաններում:

Մի թատերգութեան հայերէնի թարգմանութեան ներկայացման իրաւունքի մենաշնորհը այդքան ինքնավստահօրէն մի հայ բեմադրիչի տրամադրումը եւ այդ թատերգութեան խաղարկութիւնից յատկապէս նիւթական շահի ակնկալումը՝ պարզորոշ ցոյց են տալիս, որ Մեծ Սպանդից ճողոպրած դադթական հայութեան խլեակները եւրոպական կենտրոններում 1923 թուականին արդէն կազմակերպել էին իրենց մշակութային կեանքը: Գրողն աւ թարգմանիչը ստեղծագործում էր, հայ բեմը այնքան աշխոյժ էր, որ գործող թատերախմբերի մէջ գոյութիւն ունէր ակնյայտ մրցակցութիւն: Հակառակ պարագային ստորեւ հրատարակուող թիւ 2 փաստաթղթում կողմերը չէին պայմանաւորուի «ներկայացման իրաւունքը վերապահել միմիայն Պր. Լեւոն Զարութիւնեանին, որ ազատ է ներկայացնել այդ խաղը իր առանձին խումբով կամ միացած ուրիշ խումբի»: Կամ երբ մարդ պայմանագրութեան մէջ կարդում է, որ թարգմանիչը պիտի «մէկ տարուան ընթացքին առեւտրէ երեք անգամ» ստանայ ներկայացման ամբողջ մուտքի հինգ առ հարիւրը, չի կարող այլ տպաւորութիւն ստանալ, եթէ ոչ այն, որ պայմանագրութիւնը ստորագրող բեմադրիչը լիովին վստահ էր, որ այդ միեւնոյն թատերգութիւնը երեք անգամից աւելի կարող էր բեմադրուել մէկ տարուայ ընթացքին ու յաջողութիւն արձանագրել:

Այս երկու փաստաթղթերից պարզւում է նաեւ մի այլ իրողութիւն: Այն՝ որ Զապէլ Եսայեանը բացի ինքնուրոյնաբար ստեղծագործելուց զբաղուել է նաեւ թարգմանութեամբ եւ

այդ ժիրի մէջ Հայերէնի է թարգմանել Թէոտոր դը Բանվիլի «Եզովպոս» թատերգութիւնը, ինչ որ անտեսուած է, օրինակ, «Հայաստանի Գրողների Միութեան» կողմից Հրապարակուած մի պաշտօնական Հրատարակութեան մէջ, ուր ոչ մի ակնարկ չկայ նրա թարգմանական գործունէութեան մասին եւ Զապէլ Եսայեանի երկերի շարքում, Հակառակ այդ գրքում ընդունուած սկզբունքի, քաջակայում է նրա թարգմանութիւնների ցանկը (տե՛ս Հայկ Խաչատրեան, «Գրական տեղեկատու» (1934-1986), Երեւան, «Մովետական գրող», 1986, էջ 160-161):

Փաստաթղթերը Հրատարակում ենք առանց սրբագրական միջամտութիւնների՝ պահելով ուղղագրութիւնը, սպրդած վրիպակներն ու կէտադրութիւնը: Ակնայայտ վրիպակների առջեւ ուղղանկիւն փակագծերի մէջ կատարում ենք Համապատասխան յիշեցումը:

Բնագիրը՝ ընթերցողի Համար աւելի մատչելի դարձնելու նպատակով, անհրաժեշտ պարագային կցել ենք Համառօտ ծանօթագրութիւններ:

Թեհրան

ԽԱԺԱԿ ՏԷՐ-ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

1.- ԶԱՊԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ՄԻՍԱԿ ՂԱԶԱՐԵԱՆԻՆ*

9 Rue Dulac

Paris

Միրելի Պարոն Մխակ⁽¹⁾

Ներքևակ կը գտնէք երկու պայմանագիր որոնք պէտք է ստորագրուին Պարոն Լեւոն Յարութի⁽²⁾ կողմէ. անոնցմէ մէկը Ձեր քով պիտի մնայ (ըստ օրինի եթէ երկու պայմանագրողները նոյն ազգութեան կը պատկանին, իրենց պայմանագրութեան մէկ օրինակը *déposé* կ'ընեն⁽³⁾ օտար երկրի մէջ, իրենց Հիւպատոսարանը) եւ միւսը պիտի առնէ Պարոն Լեւոն Յարութի. երրորդ օրինակը իմ քովս է արդէն:

Կը խնդրեմ որ շուտով յանձնէք նաեւ Պեյճիքայի Հիւպատոսարանի Համար յանձնարարական նամակը: Ճամբորդութեանս նպատակը պէտք է ըլլայ Հետեւեալը: *Voyage d'étude littéraire.*

Կանխապէս Ձեզ յայտնելով շնորհակալութիւններս, կը խնդրեմ որ ընդունիք լաւագոյն զգացումներս:

Ձերդ

ԶԱՊԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆ

*.— Նամակը գրուած է լայն սեւ եզրագիծ ունեցող փոքր չափի երկու քերթերի մէկ երեսին՝ Զապէլ Նայեանի ձեռագրով:

1.— Մխակ Ղազարեան՝ Հայաստանի Հանրապետութեան Պատուիրակութեան Ա. ֆարտուղարը, որ այդ բուականին վարում էր նաեւ Հայաստանի Փարիզի հիւպատոսարանի գործերը:

2.— Լեւոն Յարութիւնեան՝ ծանօթ է Լեւոն Յարութի անունով: Դերասան էր: Ծնունդ է 1894 թ. Վանում: Կրթութիւնը ստացել է ծննդավայրում ու Պոլսոյ Կեդրոնական վարժարանում: Ուսումը դադարեցրելով շարունակել է Փարիզի կոնսերվատորիայում, որը ավարտել է 1921 թուականին: 1922ից սկսեալ խաղացել է Փարիզի Օդէոն թատրոնում: Ելույթներ է ունեցել Եւրոպայի մի շարք ֆաղաֆներում: 1927-1931 թ. Սեսիլ Սորելի խմբի հետ եղել է Ամերիկայում եւ Գաւառայում: «Խաղացել է նաեւ Անդրանիկ թատերախմբում, շրջագայել է մի շարք կենտրոններ»: Ստանձնել է մի շարք դերեր Հովիվուտում պատրաստուող մի քանի ֆիլմերում: «1931 թ. վերադարձել է Ֆրանսա, մասնակցել է ֆրանսահայ խմբերի ներկայացումներին»: 1933-1936 թ. դերեր է ստանձնել Փարիզի Աթէյիէ թատրոնում: 1936ին ներգաղթել է Հայաստան, ուր իր նպաստն է քերել հայ բեմին: Մահացել է 1957 թուականին: (Գառնիկ Ստեփանեան, «Կենսագրական քառարան, հատոր Բ., Երեւան, 1981, էջ 166-167):

3.— Բնագրում «կ'ընեն» բառից յետոյ հեղինակի ձեռքով գրուած է «իրենց» բառը:

digitised by A.R.A.R.@

ԶԱՊԷԼ
ԵՍՍՅԵԱՆ

2.- ԶԱՊԷԼ ԵՍՍՅԵԱՆԻ ԵՒ ԼԵՒՈՆ ՅԱՐՈՒԹԻ ՄԻՋԵՒ ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ*

ՊԱՅՄԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ներկայիս կը պայմանաւորուինք, մէկ կողմէն՝ Տիկին Զապէլ Եսայեան, գրագիտուհի, եւ միւս կողմէն՝ Պր. Լեւոն Յարութիւնեան, գերատան, Թէոդոր տը Պանվիլի⁽¹⁾ «Եղորոս» թատերադրութեան թարմանութեան Համար Հետեւեալ փոխադարձ պայմաններով:

1.- Պր. Լեւոն Յարութիւնեան յանձնէ (sic) կ'առնէ վերոյիշեալ թատերախաղի Համար Տիկին Զապէլ Եսայեանի վճարել ամէն մէկ ներկայացման իւր թարգմանիչի իրաւունք, ներկայացման ամբողջ մուտքի 6%ը, ո'ր երկրին մէջ եւ ինչ նպատակաւ ներկայացուի անիկա, պայմանաւ որ ներկայացւած երկրին մէջ Հեղինակի իրաւունք չպահանջուի:

2.- Տիկին Զապէլ Եսայեան յանձն կ'առնէ մինչեւ մէկ տարի (1922 Մարտէն մինչեւ 1923 Մարտ) «Եղորոս»ի թարգմանութեան իրաւունքը վերապահել միայն Պր. Լեւոն Յարութիւնեանին, որ ազատ է ներկայացնել այդ խաղը իր առանձին խումբով կամ միացած ուրիշ խումբի՝ իր Հայեցողութեան Համեմատ:

3.- 1923 Մարտ 1-էն յետոյ Տիկին Եսայեան կը վերապահէ «Եզդորոս»ի Թարգմանութեան Հրատարակութեան իրաւունքը եւ առհասարակ այդ խաղը տրամադրելու ազատութիւնը:

4.- Եթէ Տիկին Եսայեան նշանակուած մէկ տարուան ընթացքին ստանայ առնուազն երեք⁽²⁾ անգամ «Եզդորոս»ի ներկայացման Թարգմանիչի իրաւունքը, վերոյիշեալ պայմանով Տիկին Եսայեան կը պայմանաւորուի այժմէն վերանորոգել սոյն պայմանագրութիւնը 1923 Մարտէն յետոյ:

Այս պայմանագրութիւնը երեք օրինակ է: Ա.ը կը գտնուի Տիկին Եսայեանի մօտ, Բ.ը դը Պր. Լեւոն Յարութիւնեանի մօտ եւ Գ.ը դը յանձնուած է Հ.Հ. Պատուիրակութեան Հիւպատոսարանական բաժնին:

5.- Եթէ Թարգմանիչը չստանայ ներկայացումէն անմիջապէս յետոյ իր իրաւունքը, Թարգմանիչը իրեն կը վերապահէ ներկայ պայմանագրութիւնը չեղեալ համարել, եւ ալզիկել «Եզդորոս»ի ներկայացումը Պր. Լեւոն Յարութիւնեանի կողմէն:

Գրուած է Փարիզ, 1922 Փետրուար 28ին:

Ստորագրութիւնք
 ԶԱՊԷԼ ԵՄԱՅԵԱՆ
 ԼԵՒՈՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

*Պայմանագրութիւնը գրուած է ֆրանսական պետութեան մօտապահական պաշտօնաթղթի երկու երեսին՝ գեղեցիկ ձեռագրով, որը ըստ երեւոյթին չի պատկանում ոչ Զապել Եսայեանին եւ ոչ Լեւոն Յարութին:

1.- Թէոդոր դը Բանվիլ (Théodore de Banville) ֆրանսացի գրող, որ ապրել է 19րդ դարում (1823-1891): Հեղինակն է Odes funambulesque եւ Gringoire երկերի:

2.- «Երեբֆ»ի փոխարէն բնագրում նախապէս գրուած է եղել «չորս», որը ջնջուել է եւ նրա վերելում գրուել՝ «Երեբֆ»:

Վ. Մատթեոսեան

**ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐԵԱՆ ԵՒ ՎԱՀԱՆ
ՆԱԲԱՍԱՐԴԵԱՆ**

1930ական թուականներու սկիզբը, Կոստան Զարեան Սփիւռքի ամէնէն փնտռուած գրիչներէն մէկն էր: «Հայրենիք» ամսագրի մէջ լոյս տեսած «Անցորդը եւ իր ճամբան» իր Համբար շինած էր եւ այդ օրերուն, ահա, աշխատակցութեան հրաւէր կը ստանար ուրիշ կարեւոր թերթէ մը՝ Եգիպտոսի «Յուսաբեր»էն: Ծուրջ քսան տարիներու վրայ երկարած նամակները մասամբ կ'ուրուագծեն «Յուսաբեր»ի խմբագիր Վահան Նաւասարդեանի (1886-1956) եւ Կոստան Զարեանի կապին պատմութիւնը: Եգիպտահայ օրաթերթին մէջ Զարեանի ստորագրած գրութիւններէն երկուքը յատկապէս նշանաւոր եղած են, մէկը՝ իր առթած գայթակղութեամբ, միւսը՝ իր գրական արժանիքով: Առաջինը՝ «Նաւատոմար թիւ 20» խորագրով, լոյս տեսած է 26 Մարտ 1932ին: Հոն, Զարեան գրած էր հետեւեալը.

«Երբեմն Հայ կեանքի նեղլիկ եւ մութ փողոցներէց նոյն վայնասունն է բարձրանում: Նոյն ծամածոտուած դէմքերը, նոյն Հարայհուրայր, նոյն ոխով լեցուած արտայայտութիւնները եւ բաժանուած ակումների միջից ժայթքող մաղձը:

«Արհամարհելով ոտքերիդ տակ գալարուող շնիկների կատաղութիւնը, մարդ ուզում է Հասկանալ ներքին այն պատճառը, որ մղում է ուրիշներին այնքան դռնհկանալու եւ ստոր կերպով փոքրանալու:

«(...) Ձեռ գտնում ո'չ մի կենդանի գաղափար, կեանքի տեսիլքը նորոգող ո'չ մի յանդուգն կերպաւորում, ցեղի թաքնաթաղուր գանձից դուրս պոկուած ո'չ մի նոր նիզակ, որով կարելի պիտի լինէր մարտնչել մեր գլխին կախուած անողոք ճակատագրի դէմ:

«Այլ —
«Նեղձ եւ դողդացող մսերի տակ թաքնուած մի հոգեկան ողբերգական անյաջողութիւն: Այլ՝ քառակուսի ծնօտներով եւ ոչխարի աչքերով դիակներ հոտոտող փոքրամտութիւն: Այլ՝ տգիտութեան կատաղի ոստը՝ փլած տների անկիւններում մինակեաց ճառագայթող լոյսերի դէմ:

(...) Այո', դեռ կենդանի են տգէտ, փոքրամիտ այն սարկաւազները, որոնք յանուն գրաքարի մաքրութեան եւ Հարըստութեան ինքնասպանութեան էին մղում Հայ գրականութեան

մեծագույն բանաստեղծ Արուսեանը: Նրանք, որ գրում էին եղիա Տէմիրճիպաշեանի դէմ, նրանք, որ ծիծաղում էին, ասում եւ գրպարտում Տիրան Զրաքեանը:

«Նոյն ոգին է եւ նոյն մտայնութիւնը»⁽¹⁾:

Ակնարկները անորոշ չէին: Ուղղուած էին Փարիզի «Յառաջ»-ի Հովանիին տակ զարգացող երիտասարդ գրողներուն, միացած՝ «Մենք» պարբերականի շուրջ, որուն Ա. Թիւին մէջ (Ապրիլ 1931) վազգէն Շուշանեան բուն յարձակում գործած էր «Տատրագոմի Հարսը»-ի դէմ: Քանի մը օր ետք, «Յառաջ»-ի խմբագիր Շաւարշ Միսաքեանը շատ ծանր շեշտով եռաբաժին խմբագրական մը գրած է, ձաղկելով Զարեանը, որ «Յուսարբեր»-ի փորձագրութեան մէջ սերունդներու պայքարը նմանցուցած էր թրքական «Հախսէյ-պախսէյ» սովորութեան՝ Ալիի եւ Մեշեթիի խուժան ժառանգորդներու վայնասուններուն, եւ խօսքը կ'ընէր արեւելահայ-արեւմտահայ խտրականութեան մը⁽²⁾, մինչ «Հայրենիք» ամսագրի մէջ «Բանկօօսլը եւ մամուլի ոսկորները» վէպը կ'անդրադառնար 1910-20ական թուականներու պոլսահայ կենսաքի միջակութեան⁽³⁾: Իր առարկութիւններուն կողքին, Շ. Միսաքեան կը գրէր. –

«Մենք չենք սակարկեր մեր յարգանքի տուրքը՝ իր գրական-գեղարուեստական վաստակին Հանդէպ: Թէեւ ինքզինքը կրկնել սկսած է արդէն: Մակընթացութիւնը չի շարունակուիր այն թափով որ կը նախատեսուէր:

«Բայց, «ժամանակն է հաշուի նստելու» այդ անդիմադիծ մարդուն, ինքնիրմով ուռած այդ քոչային հետ, որ խկապէս չափը կ'անցընէ, գրականութեան դիմակին տակ:

«Մեղքը մերը չէ, եթէ այս առթիւ, կը ստիպուինք մեր ընկերական վրդովումը յայտնել նաեւ մեր երկու աւագ պաշտօնակիցներուն, «Հայրենիք»-ի եւ «Յուսարբեր»-ի խմբագիրներուն, որոնք թոյլ տուած են որ Կոստան Զարեան թիֆլիզի «Շէյթան փազարի»-ն կարծէ ինքզինքը:

«(…) Լռելը պիտի դառնար չափազանց քրիստոնէական հեզութիւն, որուն դէմ կ'ընդվզի մեր յեղափոխական տառապանքը:

«Եթէ ողջերը լռէին, մեռելները պիտի աղաղակէին, – Կոստան, անորակելի սրիկայ մըն ես դուն»:

«(…) Կովործուծ մը նստած է այդ սեւամաղձ մարդու սրտին վրայ, եւ անհրաժեշտ է թօթուել այս անգամ, որպէսզի

1. – Կոստան Զարեան, Նաւատմար քիւ 20, «Յուսարբեր», 26 Մարտ 1932, 1:

2. – Տե՛ս Շաւարշ Միսաքեան, Գրականութեան դիմակով, «Յառաջ», 13 Ապրիլ 1932 եւ Քսէրփուններ, «Յառաջ», 14 Ապրիլ 1932:

3. – Կոստան Զարեան, Բանկօօսլը եւ մամուլի ոսկորները, Անթրիկաս, 1987, 169–170 (հմտ. «Հայրենիք»), Մարտ 1932, 27–28): Տե՛ս Շաւարշ Միսաքեան, Կենդանաբանական, «Յառաջ», 16 Ապրիլ 1932:

փրկուի եթէ ոչ մարդը, գոնէ՝ գրագէտը: Եթէ ոչ «Հասարակական» խօսքը, գոնէ՝ գրականութիւնը:

«(...) Ասիական քինախնդրութենէն զատ, Կոստան Զարեան կ'ուզէ առաքեալ, յառաջապահ երեւալ այնտեղ ուր Հասարակ աշխարհ մըն է: Կամ վշտակից եւ ուղեկից՝ ճամբու մը վրայ ուր միշտ ալ հսամու, ինքնագոհ մարդու քրքիջներ եւ փքուտոյց Հնդկահաւի ոստոստումներ ունեցած է, իր ամբողջ կեանքին մէջ»⁴:

Ընդվզումներ եղան Շ. Մխաթեանի այս ծանր խօսքերուն դէմ: Այսպէս, 24 Ապրիլին, Աւետիս Ահարոնեան գրած է «Հայրենիք»-ի խմբագիր Ռ. Դարբինեանին.

«Յորապէս վիրատուած եմ Հայ գրականութեան Համար ընկ. Շաւարշի վերջին անորակելի գրութիւնից «Յառաջ»-ի մէջ ընդդէմ Կ. Զարեանի: Այս ինչ չափերի Հասար. արդի մեր գրական բարբերի այլանդակումը»⁵:

Իսկ 17 Մայիսին կրկնած է.

«Շաւարշի գրածը Կ. Զարեանի դէմ աւելի քան ցաւալի է: Նախորդ նամակումս ասել եմ իմ զգացմունքը: Լռութեանս պատճառը Հասկացաք... Դո՛ւք ինչու լռեցիք, չՀասկացայ, մանաւանդ որ «Հայրենիք»-ի անունը խառնուած էր»⁶:

Սակայն, «Հայրենիք»-ը լռած չէր: 7 Մայիսի խմբագրականով, ի միջի այլոց գրած էր հետեւեալը.

«Նախ՝ երկու խօսք «Յուսարբեր»-ի մէջ երեւցած յօդուածի մասին, որ ընդհանուր կերպով յայտնուած կարծիք մըն է մեր գրական ներկայ բարբերու եւ որոշ մտայնութեանց վերաբերեալ: Հոն յիշուած չէ որեւէ անուն: Հոն եղած ակնարկները այնքան անորոշ եւ ընդհանուր են որ կրնան վերադրուիլ մեր իրականութեան մէջ գոյութիւն ունեցող շատ տարբեր Հոսանքներու եւ տարրերու:

«Ուստի յօդուածագրի հանդէպ Յառաջ արդար չէ եղած, երբ անոր գրութեան մէջ յայտնած քննադատական մտքերը ընդունած է իբր իրեն՝ Յառաջին դէմ ուղղուած յարձակում մը: Այդ մտքերը շատ աւելի դիւրութեամբ կարող էին ուղղուած ըլլալ Յառաջին քոլորովին հեռու եւ անոր հակառակորդ քաղաքական Հոսանքներու»⁷:

Փեղարուեստական ազատութեան մասին խօսելէ եւ «Յառաջ»-ի խմբագիրը մեղադրելէ ետք «Հաւատաքննութեան ատեանի բարբեր» մտցնելուն մէջ, «Հայրենիք» մատնանշած է.

4.— Շաւարշ Մխաթեան, Գրականութեան դիմակին տակ, «Երանաշ», 13 Ապրիլ 1932, 1:

5.— Մեր աշխատակիցներու նամակները, «Հայրենիք», Մարտ 1963, 21:

6.— Աճդ:

7.— Անարդար յարձակում մը, «Հայրենիք», 7 Մայիս 1932, 4:

«Մենք վստահ ենք, որ Կ. Զարեան՝ իբրեւ նուրբ գեղար-
ւեստագէտ մը՝ իր վէպը գրելու ատեն երբեք նպատակ չէ
ունեցած անձնական հաշիւներ մաքրել իր չսիրած կամ չհա-
մակրած մարդոց հետ: Ատիկա գոեհիկ մեղանշում մը պիտի
ըլլար մաքուր եւ իրական գեղարուեստին դէմ, որ կրնայ կեր-
տըլի միայն առարկայական գետնի մը վրայ, ուր հեղինակը
միանգամայն ազատ է անձնական կիրքերէ ու շարութիւններէ:
Հետեւաբար, «Յառաջ», որ ինքն ալ չի ժխտել, թէ Կ. Զարեան
տաղանդաւոր գեղարուեստագէտ մըն է եւ տուած է հրաշալի
գործեր՝ պէտք չէ վերաւորէր զայն՝ վերագրելով անոր վրէժ-
խնդրութեան միտումներ իր վերջին վէպին մէջ»⁸:

*Գարբինեան հաւանաբար փորձած էր գոհացնել իր աշ-
խատակիցը ու յստակացնել իր գիրքը անձնական հաշուեյար-
գարներու դէմ, զորս սակայն Զարեան գիտակցաբար գործած
է «Բանկօօսպը...»-ի մէջ: Միւս կողմէ, «Յուսարբեր» եւս արտա-
յայտուած է խնդրին շուրջ, թէ եւ աւելի քողարկուած ակնարկ-
ներով: Այսպէս, 30 Ապրիլի իր խմբագրականին մէջ՝ «Մառա-
խուղ»ը, ուր մէջբերած է «Բանկօօսպը...»էն երկու հատուած,
պաշտպանելով Զարեանը: Աւելի ուշ՝ 4 Յունիսին, «Գրագէտը»
խորագրուած խմբագրականով անդրադարձած է գրագէտի
ազատութեան եւ զայն հաւատաքննութեան չենթարկելու ան-
հրաժեշտութեան մասին»⁹:*

*Եզդպատահայ օրաթերթին մէջ լոյս տեսած Զարեանի
երկրորդ նշանակալից կտորը «Հայաստան» բանաստեղծու-
թիւնն է, զոր կու տանք ստորեւ.–*

Ա՛հ, ես գիտեմ, քեզ երգած եմ ամէն ձեւով, օ, Հայրենիք,
Մեր Հին լեզուի հանքից հանուած հրրաշուշան, վառ քառերով,
Մեր սրտերի գուրգուրալի խօսքով կերտուած պատկերներով
եւ վեր սլացող ածականի մոլեգնաթափ սարսլուանքով:

Քեզ երգած են զեզուն սիրոյ աղբիւրներից ժայթքող լոյսով,
Մեր մտերի մէջ ամբարուած տառապանքի կսկիծներով,
Մեր իղձերի քառասմբակ վազքով շտապ եւ անհամբեր,
Մեր վշտերի խորքից ցցուած յուսավառուած հառաչանքով:

Իսկ ես հիմա ի՞նչպէս ասեմ տաղը այն մեծ, խօսքը այն բոց,
Որ մարմնիս մէջ մխրճուած եաթաղանի պէս սուրասուր,
Վէրք է պեղում, շարչարում է հրդեհ քշող արիւնիս հետ,
Դառն լեզուիս ծայրը կիզում, սրտիս խորքում լուս հեկեկում:

8... նոյն տեղը:

9... Մառախուղ, «Յուսարբեր», 30 Ապրիլ 1932, 1. Գրագէտը, «Յուսա-
րբեր», 4 Յունիս 1932, 1:

Ձէ՛, բառերով բարձրաթռիչք, սքանչավառ, մեծահնչիւն
կարելի չէ արտայայտել այն որ հոգու թափ է խելառ,
Սիրոյ գաղտնի ճառագայթում, տիեզերատենչ կեանքի նշան,
Մեր օրերի սահմանները անցնող կլորակ եւ մոգութիւն:

Ես չեմ ուզում, ժ, Հայրենիք, քո խորհուրդի քողը պատուել
Եւ, բառերի թունդ գինիով սքանչացած խմել, Հարբել,
Ես ուզում եմ ականջ դնել Հեռուից թնդող զարկին արտիդ
Եւ, մենութեան իմ անկիւնից, Հաղորդուել քո երազիդ¹⁰:

**Այս նամականիէն մեզի Հասած էջերուն մէջ նաեւ չօչափ-
ւած է Եղեռնը գրելու հարցը.**— «Ապրիլեան Եղեռնը ո՞վ պիտի
գրի, սիրելի Ջարեան. Դուք մինչեւ այսօր ձայն չհանեցիք. եթէ
լինի այնպէս, որ Դուք առանց ձայն հանելու մեկնէք, ապրող
սերնդից այդ ձայնը ո՞վ պիտի հանի. ո՞վ մեզ պիտի տալ Ապ-
րիլեան «Նաւ»ը մեր Գողգոթայի կատարին: Երէկ աւարտեցի
ընթերցումը մի Հոյակապ գրքի՝ շարունակ Ձեզ յիշելով ու Ձեր
մասին մտածելով: (...) Կ'ուղարկեմ աղօթելով աստուածներին,
որ խռովքի մատնեն Ձեր անհանդարտ ու ատեղծագործ հոգին
եւ Ձեր գրիչը լծեն Ապրիլեան Եղեռնը յաւերժացնելու տառա-
պանքին, բայց երախտաշատ գործին»:

**Շատ տարիներ առաջ, «Անցորդը...»-ի սկիզբը Ջարեան
արդէն տուած էր իր բացատրութիւնը.**—

«Մեր կորուստը այնքան շատ է, որ գրել անկարելի է:
Մոռնալու մեծ ցանկութիւն ունենք ամէնքս: Երէկը արիւն է եւ
բոց, այսօրը՝ անորոշ է եւ վաղը՝ անյայտ:

«Նրանք որ վերադարձել են, լռում են: Լռում են, որպէս-
զի կարողանան ապրել: Բայց նրանց դէմքին վրայ դժոխքին
կնիքը կայ: Ոսում են՝ անձայն, ծիծաղում են՝ առանց ուրա-
խութեան, շարժում են մեքենաբար:

«(...) Մենք վարժ էինք նախնական հոգեբանութեան
գրքի մէջ կարդալ: Այժմ, այլեւս ոչ մի բան չի հասկացում:
Փոխուած է ամբողջ մի ժողովրդի արտայայտութիւնը: Երբ
բաց ծովը ալեկոծուած է, փփից ոչինչ չի նշմարում: Սոսկալին
այն է, որ ամէն մարդ ծածկում է, ուղում է մոռնալ, ապրել
այնպէս, ինչպէս պիտի ապրէր. եթէ եղեռնը տեղի ունեցած
չլինէր»¹¹:

**Մեզի անյայտ է Նաւասարդեանին տրուած պատաս-
խանք: Բայց անոր մասին զաղափար մը կարելի է կազմել
Ջարեանի օրագրային էջերէն քաղուած Հետեւեալ գրառու-
մով.**—

10.— Կոստան Ջարեան, Հայաստան, «Յուսարբեր», 1 Ապրիլ 1950, 1:

11.— Կոստան Ջարեան, Երկեր, Ամբիլիաս, 1975, 33-34: Այս հարցիմ
մասին, տե՛ս Մարկ. Նշանեան, Եղեռնի լուսփունջ Կոստան Ջարե-
անի արձակիմ մէջ, «Բազմավէպ», 1-4, 1995, 370-374:

«Վերադառնալով ողբերգութեան հարցին, պէտք է նշել, որ որբերի կեանքը, լեցուն ֆիզիկական չարչարանքներով, չէր կարող ողբերգութեան նիւթ դառնալ, որովհետեւ նրանց հետ (չարչարողներուն հետ) հոգեկան պայքար չկայ: Այս է նաեւ պատճառը, որ հայ ժողովրդի «կոտորածները» եւայլն, չէին կարող իսկական ողբերգութեան նիւթ դառնալ: Հաւաքական եւ մեքենական ջարդերը իմաստ, ներքին հոգեկան իմաստ չունեն:

«Մարտիրոսը չի չարչարում, այդ Քրիստոսն է, որ նրա մէջ չարչարում է»¹²:

Ջարեան, Հետեւաբար, Աղէտի գեղարուեստական մշակումը անհնարին կը նկատէ՝ «իմաստ»ի բացակայութեան պատճառով: «Հաւաքական եւ մեքենական ջարդերը» իմաստէ պարպուած են, որովհետեւ կրկնութիւնը զիրենք վերածած էր ծէսի մը, թարմացումի ուժը ջնջած էին:

Ահա թէ ինչու, ինչպէս Վահէ Օշական դիտել տուած է, «Նաւը լերան վրայ»ի տիեզերական կառոյցին մէջ Յեղասպանութեան թեման կորսնցուցած է իր յատուկ իմաստը եւ վերածուած՝ բնութեան մէկ տուեալի¹³:

Ջարեան «Հայաստան» բանաստեղծութեան բնագիրը դրկած էր Վ. Նաւասարդեանի որդիին՝ Բեգլար Նաւասարդեանին (1917-1966), իր նամակին մէջ առաջարկելով իր բանաստեղծութիւններու հատորին հրատարակութիւնը: Ասկէ առաջ ու ասկէ ետք, Ջարեան բազմաթիւ փորձեր ըրած է արտասահմանի մէջ՝ «Նաւը լերան վրայ»ի հրատարակութեան ենտք, իր գործերէն մէկը կամ միւսը հրատարակելու, թէ՛ բնագրով եւ թէ՛ օտար լեզուով կատարուած թարգմանութեամբ: Այդ բոլոր փորձերը, տարբեր պատճառներով (ոմանք՝ ստոյգ, ուրիշներ՝ անստոյգ), անյաջողութեան մատնուած են: Բ. Նաւասարդեան, որ 1949-1962 թուականներուն աշխոյժ նամակագրութիւն պահած է Ջարեանի հետ, 3 Ապրիլ 1960ին գրած է Հետեւեալը.-

«Հինգ օր է, որ ձեր առաջարկը զանազան ձեւերով դառնում է մտքիս մէջ: Ձեր բանաստեղծութիւնները այստեղ հրատարակութեան տալու խնդիրը վէճից դուրս է՝ անպայմանօրէն կը կատարուի: Մնում է միայն ճշդել, թէ գործը որի՞ն արժէ յանձնել: Մէկ մտածեցի, որ խօսեմ այստեղի «Համազգային»ի վարչութեան: Յետոյ սկսեց տարակուսանքը: Ուզում եմ, որ մեր լաւագոյնը անենք, մի ընտիր հրատարակութիւն:

12.- Մէքքերումը տե՛ս Եուրի Խաչատրեան, Օտտոբրիմօ Ռեսպիգիմ եւ Լոստամ Ջարեանը, «Նորք», 4, 1997, 108 (հեղինակը չէ նշած իր աղբիւրը, գոր չեմք կրցած նշել):

13.- Vahé Oshagan, *The Theme of the Armenian Genocide in Diaspora Prose*, "Armenian Review", Spring 1985, 59:

ամէն տեսակէտով՝ թուղթ, տպագրութիւն, կազմ, սրբագրութիւն, կտորներէ ճաշակաւոր դասաւորում եւ այլ մանրամասնութիւններ: Այսպիսի աշխատանքի համար ձեռնհաս մարդ պէտք է: Իւրատեսակի արհեստաւոր: «Համագրային»ը այդպիսի մարդ չունի: Յետոյ, մտածեցի, որ «Յուսարբեր» թերթը, ինքը հրատարակի: Այս կ'ունենայ այն առաւելութիւնը, որ ամբողջ խմբագրութիւնը գործի կը լծուի: Սակայն, ի վերջոյ, մի ուրիշ միտք անցաւ գլխովս, որի մասին դեռեւս անհրաժեշտ մարդկանց հետ չեմ խօսել. գործը տալ «Յուսարբեր» Մշակութային Ընկերակցութեան, որ «Յուսարբեր»ի Տունը պիտի կառուցի:

«Մշակութային» լինելով, թերեւս լաւ լինի, որ վրան առնի: Ինչպէս էլ որ կարգադրուի խնդիրը՝ երկու բան որոշ են. առաջին՝ անպայման կը հրատարակենք, երկրորդ՝ ես ուղղակիօրէն պիտի կապուեմ գործին եւ հսկեմ նրա ամէն մի մանրամասնութեան վրայ: Եւ այս պիտի անեմ հոգեկան մեծագոյն ճիշտութեամբ»¹⁴:

17 Ապրիլին, Բ. Նաւասարդեան յտակացուցած է, թէ՛

«Ամենից հաւանականը այն է, որ ինքը՝ «Յուսարբեր» թերթը՝ կը ստանձնի այս գործը, որովհետեւ իր տրամադրութեան տակ է տպելու, սրբագրելու եւ հրատարակելու՝ ու նաեւ ցրուելու՝ բարդ մեքենան: (...) Ես անձնապէս պիտի լծուեմ գործին եւ դրանով իսկ ապահովեմ հայրիկի եւ Բ. Թաշեանի՝ անգնահատելի իբր մաքուր ու խստապահանջ եւ հեղինակի կամքը յարգող սրբագրող՝ մասնակցութիւնը:

«(...) Ինչպէս գրած էի, ես մեր «Յուսարբեր» թերթի վարչութեան պիտի առաջարկեմ, որ հրատարակելով ձեր բանաստեղծութիւնները, մենք միայն ծախքերը զոցենք եկամուտից՝ եւ շահը ամբողջ ձգենք հեղինակին, հրատարակած լինելու բարոյական վաստակը բաւարար նկատելով մեզ համար: Թերեւս ընդունեն, թերեւս էլ ասեն, որ մի փոքր տոկոս «Յուսարբեր»ին մնայ, որովհետեւ թերթի նիւթական վիճակն էլ հեռու է փայլուն լինելուց: Այս մասին ես կը գրեմ ձեզ աւելի մանրամասն, երբ հարցը պաշտօնապէս իրենց ներկայացնեմ: Դրա համար ձեզնից խնդրած էի որոշ տեղեկութիւններ: Ասում էք, որ հատորը կը լինի 300-350 էջ: Իսկ ձեր Մարտ 23ի նամակի մէջ խօսած էիք ԵՐԿՈՒ հատորների մասին: Ուրեմն, արդեօք այս անգամ գրութիւնները խտացնում էք մէկ հատորի մէջ»¹⁵:

Ապրիլ-Յունիս ամիսներուն Յունաստան մեկնած Բեգլար Նաւասարդեանը՝ Աթէնքէն, 6 Յունիսին դիտել տուած է Ջարեանին, թէ՛ «Զարմանքով կարդացի, որ ենթադրում էք,

14. -- Դրականութեամբ եւ Արուեստի Թանգարան (ԳԱԹ), Կոստան Զարեանի ֆոնդ (ԿԶՖ), քիւ 73,:

15. -- Ամդ:

թէ իմ այստեղ գալով ամբողջ ինդիբը կարող է ջուրը ընկնել: Ինչու՞ այդ մտածումը: Ես ամենաուշը Յունիսի վերջերին կը վերադառնամ Գաշիւրէ: Ձեր հատորի հրատարակութեան գործով արդէն ոգեւորած եմ շատ մարդ: Եւ այս կամ այն ձեւով, հայրիկն ու ես ժամանակ ու ճիգ պիտի հատկացնենք (sic), որ պէսզի մի լաւ բան դուրս գայ այդ հրատարակութիւնը: Շատ ինդրում եմ այդ մասին ոչ մէկ տարակուսանք չունենաք»⁽¹⁶⁾:

Այսուհանդերձ, այդ հատորը լոյս տեսած չէ՝ մեզի անյայտ պատճառներով:

Ստորեւ կու տանք Կոստան Զարեան – Վահան Նաւասարդեան նամականիի թղթածրարը, որքան որ այսօր պահպանուած է Երեւանի Գրականութեան եւ Արուեստի Թանգարանի (ԳԱԹ) Կոստան Զարեանի ֆոնտին մէջ:

Ինչպէս կարելի է նկատել նամակներու ընթերցումէն, եղած են մեզի չհասած նամակներ, եւ Հնարաւոր է, որ չիլաճներ ալ ըլլան: Կ'ենթադրենք, որ Վահան Նաւասարդեանի (եւ իր որդիին՝ Բեգլարի) ստացած նամակները պէտք է գտնուին Գաշիւրէի մէջ:

Ա⁽¹⁷⁾.

21-1-32
Via Gran Sasso, 31
Milano

Միւրելի Պարոն Նաւասարդեան,

Շնորհակալ եմ ձեր թերթի մէջ աշխատակցելու ձեր արած առաջարկութեան համար: Թէ վենետիկում առաջ եւ թէ մանաւանդ այստեղ Միլանում, ուր այժմ ապրում եմ, շատ քիչ անգամ եմ կարողացել Յուսարբը տեսնել: Գիտեմ որ մեր լաւագոյն խմբագրուած թերթերից մէկն է, ուր լոյս են տեսնում գրական արժէք ունեցող լուրջ յօդուածներ, բայց՝ կրկնում եմ, աւելի լսել եմ ձեր օրաթերթի մասին քան կարողացել:

Կարելի չէ՞ր արդեօք թերթը ինձ յղել: Այդպիսով քիչ կը շնչէի ձեր մթնոլորտը ուր նաեւ Ռուբէնի եւ Լիպարիտի նման բարեկամներ ունեմ⁽¹⁸⁾:

Ինչ վերաբերում է իմ համեստ աշխատակցութեան, ահա ինչ. կեանքի ամէնօրեայ պայքարը ինձ ստիպում է

16. – Անդ:

17. – ԳԱԹ, ԿԶՅ, քիւ 1: Մեմենագիր պատեմ: Վերականգնած եմք կէտադրական նշանները:

18. – Կ'ակնարկէ Ռուբէն Տէր Միմասեանիմ եւ Լիպարիտ Նազարեան-ցիմ: Տե՛ս Վարդան Մատթէոսեան, Կոստան Զարեան եւ Լիպարիտ Նազարեանց, «Հորիզոն-Գրական Յանդուած», Սեպտեմբեր 1994:

Ժամանակին մեծ մասը նուիրել զանազան օտար թերթերին եւ շատ քիչ ժամանակը Հայ գրականութեան: Ժամանակին աշխատակցում էի Հակոբենիք օրաթերթին⁽¹⁹⁾. ստիպուած եղայ դադարեցնել, որովհետեւ վճարումը շատ քիչ էր եւ ընտանիքիս պէտքերին չէի կարող հասնել:

Ուստի, այդ ամէնը աչքի առաջ ունենալով, բարի եղէք ինձ ասել ի՞նչ տեսակի յօդուածներ էք ուզում, քանի՞ Հատ եւ ի՞նչ պայմաններով:

Ամենայն դէպս թերթը ղրկեցէք եւ եթէ պէտք է վճարել ճանապարհահատարձակ՝ կ'վճարեմ:

Մնամ սիրով
Կ. ԶԱՐԵԱՆ

Բ⁽²⁰⁾.

Le Caire, le 1 Մարտ 1932

Սիրելի պ. Կ. Զարեան,

Ստացել եմ Ձեր Փետր. 15 երկտողը: Անկեղծօրէն ուրախ եմ, որ «Յուսարեք»-ի մէջ պիտի ունենամ Ձեր շունչը: Հակայական դեր վերապահուած է Ձեր գրչին, եթէ երբեք նա կարողանայ պահել այն մեծ զգացումը, այն հզօր լոյսն ու առնական թափը, որ ունի: Դատում ու գրում եմ՝ իբրեւ ուշադիր ընթերցող: Եթէ Ձեր վերջին նամակի մէջ չօշակած Հարցերի մասին առիթ ունենաք անելի երկարօրէն արտայայտուելու՝ Հաճոյքով պիտի զետեղեմ թերթի մէջ:

Մէկ-երկու օրից Ձեզ պիտի ուղարկեմ մեր «Մատենա-չար»-ի վերջին հրատարակութիւնը՝ Ռեմարքի «Մենք»ը⁽²¹⁾:

Ներգրակ— մէկ սթերլին:

Լիպարիտին] ուղղուած Ձեր նամակը յանձնեցի իրեն⁽²²⁾:

«Հայրենիք»-ի վերջին թիւը (Փետր.) տակաւին չառի ու չկարողացի:

Գլուխս խառն է մեր չէնքի փոխադրութեան տաղտուկով:

Յարգանք
ՎԱՀԱՆ ՆԱԴԱՍՏԱՐԴԵԱՆ

19.— Զարեան աշխատակցած է «Հայրենիք» օրաթերթին 1926-1930 թուականներուն:

20.— Այս եւ Նաւասարդեանի գրած բոլոր նամակներուն համար, տե՛ս ԳԱԹ, ԿԶՅ, թիւ 74: Առաջին երկու նամակները գրուած են «Յուսարեք»-ի պաշտօնաթուղթի վրայ, եւ բոլորն ալ ձեռագիր են:

21.— Է. Մ. Ռեմարք, Մենք, Թարգմ. Լիպարիտ Նազարեանցի, Գահիրէ, 1932:

22.— Նամակը պահպանուած չէ:

Գ.

Le Caire, 16 Յունիս 1932

Սիրելի պ. Կ. Զարեան,

Իմ մեծ յօդուածը, որի մասին գրել էի Ձեզ, չտպուեց. Փարիզից նոյնութեամբ ետ առի այդ յօդուածը. ինձ առաջարկուեց արտայայտուել «Յուսարեր»ի մէջ, մի բան, որ ես անկարող եմ անել, ինչպէս արդէն գրել եմ Ձեզ: Ի Հարկէ, սխալ է ասել, թէ ես արտայայտուած չեմ. ուշիմ ընթերցողը գիտէ, որ «Յուս.»ի երկու խմբագրականները (թ. 25, Ապր. 30, «Մատախուղ», եւ թ. 54, Յունիս 4, «Գրագէտը») այլ իմաստ եւ ներշնչում չունէին: Բայց Հիմնական Հաշուեյարդարը մնաց — «յալում տեղւոյ եւ առիթի»⁽²³⁾: Ու նոյնը արաւ, վերջապէս, «Հայրենիք»ը, որի խմբագրականը կարդացի: Չափազանց ուրախ պիտի լինեմ, սիրելի պ. Զարեան, որ ինձ նման Ձեր դառնութիւնը խեղդելով, վերսկսէք Ձեր Թանկ աշխատակցութիւնը «Յուսարեր»ին: Անսահման ուրախ եմ որ Հզօր «Բանկօսպը»⁽²⁴⁾ շարունակուի է ամսագրի մէջ:

Շատ բարեւմերով
Վ. ՆԱԻՍՍԱՐԴԵԱՆ

Դ.

18/X 49

Սիրելի Զարեան,

Միշտ ներքին մի դողով եմ անգրադառնում այն մտքին, որ ժամանակը նաեւ մեր կեանքից տարիներն առնում ու մեկնում է անդարձ, մինչ Դուք պէտք է որ ապրէք: Ճիշդ պիտի չլինէ՞ր արդեօք եթէ ասէի, որ Ձեր մեծ տաղանդի Հզօր Թափով յճուած էք միայն մէկ գործի, — մեկնել անմեկնելին, պարզել խորին խորհուրդը այն մեծ առեղծուածի, որ կոչւում է Հայաստան: Եւրոպական միտքը, որքան ես եմ ծանօթ, Հայրենի մասին չի ասում աւելին՝ քան ասում էք Դուք. սխալ ձեւակերպեցի. նա դեռ չի ասել այն, ինչ արդէն ասել էք Դուք: Հոգեկան գերազոյն վայելք էր ինձ Համար ընթերցումը նաեւ Ձեր վերջին գրքի՝ «Նաւը լեռան վրայ»⁽²⁵⁾: Մայրէ ի ծայր կար-

23.— Թօղուածը հրատարակուած չէ:

24.— Կոստան Զարեան, Բանկօսպը եւ մամուլի ռսկորները, «Հայրենիք» ամսագիր, Նոյեմբեր 1931-Դեկտեմբեր 1933: Անաւարտ վէպը շատ աւելի ուշ հրատարակուած է գիրքով (Անթիլիաս, 1987):

25.— Կոստան Զարեան, Նաւը լեռան վրայ, Պոսթքն, 1943:

դասցի երկու անգամ, Հիմնական տիպերի ու մտքերի համար կազմեցի մէկ ամբողջ տեսութիւն, երրորդ անգամ, ըստ այդ տեսութիւնի, թերթեցի գիրքը, մինչեւ իսկ մի յիսուն էջ բան գրեցի, բայց նորէն հազարումի մանր-մունր գործեր ելան եւ ամէն բան տակնուվրայ արին: Նոյն դպարումը գտայ նաեւ այս վերջին գործի մէջ՝ «Նաւը լերան վրայ»։ Կարգել Հոգեկան առեղծուածը այն լերկ քարերի, որ Հայաստան, Հայութիւն (եւ պիտի ասէի՝ Հայկականութիւն կամ Հայկականութիւն) անունների տակ մեզ ծանօթ են այսօր: Այս առեղծուածի տասը ձեւի պատասխանները՝ մէկը միւսից չքեղ՝ Դուք գտաք մինչեւ այսօր ու չգոհացաք. պիտի գտնէք մի տասը պատասխաններ եւս ու դարձեալ պիտի չգոհանաք⁽²⁶⁾, եւ այսպէս դպարուելով՝ աստղերին ու հեղինների երամներին խօսելով՝ պիտի մեկնէք այս աշխարհից...

Այս դպարումների մէկ ճիշն էր նաեւ «Հայրենադարձը»⁽²⁷⁾, որ կարդացի խորին յուզումով:

Բայց դառնամ բուն ասելիքիս:

Ապրիլեան Եղեռնը ո՞վ պիտի գրի, սիրելի Ջարեան. Դուք մինչեւ այսօր ձայն չհանեցիք. եթէ լինի այնպէս, որ Դուք առանց ձայն հանելու մեկնէք, ապրող սերնդից այդ ձայնը ո՞վ պիտի հանի. ո՞վ մեզ պիտի տայ Ապրիլեան «Նաւ»ը մեր Գող-գութայի կատարին: Երէկ աւարտեցի բնթերցումը մի Հոյակապ գրքի՝ շարունակ Ձեզ յիշելով ու Ձեր մասին մտածելով: Գիրքը մենք հանեցինք, տպագրուեց Վենետիկ, պատկանում է անգղազական Հայ մարդկանցից Վահան Մինախորեանի գրչին (երկու տարի առաջ մեռած Բելգիայ) (sic). գրքի խորագիրն է «1915 թուականը» (Արհաւիրքներ), ծաւայն է 470 էջ⁽²⁸⁾: Այս գրքից հատուածներ լոյս տեսած են «Վէմ»ում: Այսօր-վաղը վաճառումի համար կը ստանանք այս գիրքը եւ եւս մի օրինակ անմիջապէս կ'ուղարկեմ Ձեզ: Կ'ուղարկեմ աղօթելով աստուծոններին, որ խոտվքի մատնեն Ձեր անհանդարտ ու ստեղծագործ Հոգին եւ Ձեր գրիչը լծեն Ապրիլեան Եղեռնը յաւերժացնելու տառապանքին, բայց երախտաշատ գործին: Որքան պիտի ուզէի լսել Ձեր կարծիքը այս գրքի մասին. այսքան կենդանի կերպով ցարդ ոչ ոք տուած չէ Մեծ Եղեռնը...: Կայ մէկը,

26.— Սոյն նախադասութիւնը («Այս առեղծուածի... պիտի չգոհանաք») մէջբերած է Արծրուն Աւագեան (Կոստան Ջարեան. կեանքը եւ գործը, Երեւան, 1998, 95), թիւրիմացաբար գայն վերագրելով Վ. Նաւասարդեանի 16 Մայիս 1932 ամգոյ նամակի մը:

27.— Կոստան Ջարեան, Հայրենադարձը, «Հայրենիք» ամսագիր, Յունիս 1949:

28.— Վահան Մինախորեան, 1915 թուականը. Արհաւիրքներ, Վենետիկ-Ս. Ղազար, 1949:

նկատեմ անցողակի, Օր. Իսկուհի -- մի աստուածային էութիւն -- որ իրաւունքով զարդը պիտի կազմի մի նոր «Տատրակում»⁽²⁹⁾ եւ երիտասարդ սերունդների հոգին ազնուացնի:

Կարող եմ խնդրել, սիրելի Զարեան, որ գէթ երբեմնապէս, եթէ երբեք կարելիութիւն ունէք, աշխատակցէք նաեւ «Յ.»ին. «Հոնորար»ի մասին ամաչում եմ դրել (մեր խեղճութիւնը նկատի ունենալով), թերեւս գրէք Դուք: Ձեմ կարծում թէ Ձեզ Հետաքրքրի, բայց եւ այնպէս այսօր փոստին յանձնեցի մի օրինակ «Բոլշ.ը եւ Դաշն.ը»⁽³⁰⁾ գրքից:

Շատ բարեւնեքով
Վ. ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆ

Ե.

8/XI 49

Սիրելի Զարեան,

Յատով առի ձեր 10/XI 49 երկտողը. խոր ցաւ եղաւ ինձ, որ հիւանդ էք. պէտք չէ հիւանդանաք. հայ ժողովուրդն ու հայ Հայրենիքը Ձեր պէտքն ունին, ինչ փոյթ. թէ բախտի բերումով այդքան հեռու ու առանձնացած էք Հայաստանից. դոնէ մի քառորդ դար դեռ պէտք է ապրէք. ամբողջ սրտով առողջութիւն եմ մաղթում Ձեզ:

Սիրով
Վ. ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆ

Յ. Գ.- Այսօրուանից սկսեցին Ձեզ «Յ.» դրկել:

Զ.

7/III 50

Սիրելի Զարեան,

Առի Ձեր 6/III 50 նամակը. առողջական պատճառներով ուշացաւ պատասխանս. աչքերս լրջօրէն վտանգուած են (cataract polair posterieur, անգլերէն՝ saucer shape cataract). աջս այլեւս չի ծառայում, այժմ հիւանդութիւնը սկսուել է ձախում. քաջբշտում եմ բժշկից բժիշկ, իբր խեղդուած եմ հազարումի մանր-մունր գործերի մէջ. սակայն Ձեզ չզրադեցնեմ այս

29.- Կոստան Զարեան, Տատրագովի հարսը, Պոսթրմ, 1930:

30.- Վահան Նաւասարդեան, Բոլշեիզմը եւ Դաշնակցութիւնը, Գահիրէ, 1949:

խնդրով: Մի կանոնաւոր, ճոխ, լուրջ ու վայելուչ թերթ չկարողացանք ունենալ. մի՞թէ կարելի է դռն լինել «Յուս.»ից: Եւ կարելի չէ ունենալ: Այն միակ փաստը, որ Հայ թերթը «Հոնորար» ասած բանը չունի, բաւական է ամէն խնդիր փակուած նկատելու: «Հոնորար» չունի նաեւ «Յ.»ը. միակ մարդը, որ մեզանից մէկ անգամ դրամ էր առած, եղած է մեր գծրախտ Ա. Արեղեանը³¹⁾ (մի տարի, ամիսը՝ Չական սթերլին): Այս բանը գրում եմ Ձեզ մեղմարար, «Յ.»ի մասին մի մօտաւոր դադափար տուած լինելու համար: Եթէ մի օր յաջողուի չէնքը շինել (նա շինում է տարբեր Հիմերով)՝ այն ժամանակ թերեւս «Հոնորար» լինի. սակայն չեմ կարծում, թէ այդ օրը մենք այս աշխարհում լինենք: Ես Ձեր գրչի սիրահարն եմ, սիրելի Ջարեան. ինչ գումար որ տրուէր Ձեզ, ես դարձալ քիչ պիտի նկատէի, արդ, ոչ թէ իբրեւ «Հոնորար», այլ չգիտեմ իբրեւ ինչ Դուք ինձանից կը ստանաք ամսական եական սթերլին (մի շտեմնուած բան «Յ.»ի ողջ պատմութեան մէջ) եւ կը գրէք այնքան — ու այն բանի մասին — որքան եւ ինչ բանի մասին Ձեզ Հանելի է գրել. չգիտեմ միայն, թէ ինչ ձեռով դրամական փոխադրութիւնը պիտի կատարել. այս երկրից դրամ Հանել արդիւրած է. չեմ կարծում, որ Դուք այստեղ ոեւէ մէկին վճարելիք գումար ունենանք, այն ժամանակ շատ կը դիւրանար. ստիպուած պիտի լինենք Բոստընից այդ փոխադրութիւնը կատարել՝ «Հայրենիք»ի միջոցով: Մի ջերմ փափաք ունեմ, որ առողջ մնաք ու երկար ապրէք. տպաւորութիւնս է, որ եթէ մինչեւ մահ գալարուէք ու որոնումներ կատարէք՝ դարձեալ Հայաստանի առեղծուածը պիտի չլուծէք, թէեւ ցարդ ոչ ոք ձեզանից աւելի խոր տեսած է այդ առեղծուածը եւ աւելի մեծ իմաստութիւն դրած է նրա մէջ:

Կարօտով
Վ. ՆԱԲԱՍԱՐԴԵԱՆ

Է.

I/IV 50

Սիրելի Ջարեան,

Առի Ձեր 16/III 50 նամակը. ներփակում եմ Ձեր «Հայաստան»ը, որ լոյս պիտի տեսնի թերթի պատրուան թուով. սիրելի շատ, մանաւանդ վերջին երեք տուները, այս երեքից՝ վերջին երկուսը, իսկ ամենէն աւելի՝ ամենավերջինը. իր ամբողջութեանը մէջ ինձ մեծապէս յուզեց այս քաղցր տաղը՝ լի թախիծով եւ մեծ իմաստութեամբ. ցաւում եմ շատ, որ չհասաւ

31.— Արտաշէս Արեղեան (1878-1955)՝ բանասէր, թարգմանիչ, համբաւով գործիչ:

մեր Տան Հիմի մէջ դրուած «Յուս.»ի Մարտ 26ի թուին (Ձեզանից, այնուամենայնիւ, մի կտոր այդ թուի մէջ դրի): Մեր Տան Հիմնարկէքը Հանդէս չէր, այլ՝ երեսօթ. 1500 Հոգիներ կարծես եկեղածորէն՝ կարօտով ու պաշտամունքով՝ աղօթում են մի ինչ որ Ածոյ: Բոլորի վրայ թեւածում էր Հայաստանի Ոգին. Հազար ափսոս, որ այս պաշտամունքին չհասաւ ձեր յուզիչ եւ իմաստուն աղօթքը: Որքան պիտի ուզէի, իմ Հոգեկան վայելքիս Համար, ձերրազատուել բոլոր աշխատանքներից եւ մի երկու տարի իմ կեանքից նուիրել Ձեր ստեղծագործութեան ուսումնասիրութեան եւ մեկնարանումին. պարապ երազների մէջ թեւեր առած անդարձ մեկնում են ինձանից կեանքիս մնացորդ տարիները: Իրաւունք ունէք՝ «Հայաստանը Հայաստան չէր լինի՝ եթէ առեղծուած չլինէր»... Ջարմանալի է, կարծես Հայրենիք չլինի, այլ Տաճար, անիմանալի աղօթքներով լի մի խորհրդաւոր եւ առեղծուածային աշխարհ⁽³²⁾:

Աչքերս, ըստ երեսօթին, ինձ պիտի Հարկադրեն մեկնել Փարիզ⁽³³⁾, բաժակներից դառնալով՝ ինձ Համար. պարզ քաթարակտ չէ, մի քիչ աւելի բարդ երեսօթ է. ինչեւէ. եղածը եղած է: Դուք չՀիւանդանաք, մնացեալը դիւրին է, չլինի էլ՝ կը լինի:

Կարօտով
Վ. ՆԱԲԱՍԱՐԴԵԱՆ

32.— 3 Ապրիլ 1950ին, Բ. Նուասարդեան գրած է Ջարեանին.— «Խոր յուզումով կարդացի ձեր «Հայաստան» բանաստեղծութիւնը: Նա լիովին պատասխանում է «առեղծուած»ի հարցին: Այն, այդ առեղծուածը... Թէ՛ երջանկութիւն է, թէ՛ կաշկանդում, թէ՛ մերշնչումի աղբիւր, թէ՛ անծայր կսկիծի ակ, թէ՛ մշտապէս մերկայ, անմիջօրէն քննակազմութիւնը հանդիսացող գանձ եւ թէ՛ հեռուն, անհասանելի, երբեք չունը չեղած Նրազ.../ «Հայաստան» բանաստեղծութիւնը միաժամանակ պատասխան էր իմ տուած հարցումին: Բայց ոչ լրիւ: Այդ քննական է. անհնարին է մէկ կտորի մէջ պարփակել այդքան քաղց հարցի պատասխանը» (ԳԱԹ, ԿԶԾ, թիւ 73):

33.— Նուասարդեան Փարիզ մեկնած է 1951ին՝ գործողութեան հմբարկըւելու համար:

Պ. Մնատեան

«ԵՍ ԻՄ ԱՆՈՒՆ»Ի

ՈՂԵՍԱԿԱՆԸ

«Ես իմ անուշ»ի մասին կանխող էջերուն ուր-
ազրուած մեր մօտեցումները քանի մը պարբե-
րութիւններու մէջ խտացնելով պիտի աւար-
տէինք վերի խորագիրին տակ կատարուած սոյն
աշխատանքը, բայց աւելի նպատակադարձա-
թուեցաւ մեզի փոխարէնը ուղադրութեան յանձ-
նել նշանաւոր բանաստեղծութեան մասին Հեղի-
նակին ժամանակակից թէ յաջորդ սերունդնե-
րուն Հաստատումներէն առանձին Հատուածներ:

Ինչպէս կ'երեւի, տարբեր մարզերու մէջ վաս-
տակած մեր մտաւորականներուն նժարներուն
մէջ «Ես իմ անուշ»ը երբեմն գոհար է, հիմն է,
աղօթք, մերթ երգում է անիկա, կտակ, յոյս՝
որոնք առանձին-առանձին եւ բոլորը ի միասին
իր Հոգիին խորաններուն ծոցը պահեց ու պաշ-
տամունք ունեցաւ Հայ ընթերցողը, մինչեւ ան-
գամ անոր արգիլուած օրերուն, Հեղինակին դէմ
շղթայադրուած Հալածանքներուն մոայլ տաս-
նամեակին:

Ըստ կանխահաստեղծեան տխարային ներ-
կայացուցիչ Պետրոս Դուրեանին, ճառագայթը
չի թաղուիր, Հետեւողութեամբ մեծ բանաստեղ-
ծին ըսել պէտք է, որ պարագան նոյնն է նաեւ
ճառագայթին էակից միւս զօրութիւններուն,
ճշմարտութեան, որ չի թաղուիր նորէն, գեղեց-
կութեան, Հայրենական ձայներուն, որոնք ձեռք
կը գտնեն վարակելու, ներարկելու իրենց ուժը,
որքան ալ բիրտ ըլլան ու մահացու անոնց դէմ
կիրարկուած դաժանութիւնները՝

«Ես իմ անուշ Հայաստանի...»ի պարագան:

Մեր դպրութեան, ինչպէս նաեւ Զարեհի
վաստակին մէջ աւելի առինքնող ու ամրակու-
ստեղծումներ չեն պակսիր Հարկաւ, բայց Հայ
գրականութեան մէջ «Ես իմ անուշ»ը կը մնայ
ատանձնացող բանաստեղծութիւններուն մէջ ա-
մէնէն աւելի ողիսական ապրած կատայցը, ամէ-
նէն աւելի արտասուղուած, կարդացուած, ար-
տասանուած, երգուած, ծափահարուած ու նո-
վին բանիւ ամէնէն բախտաւոր ստեղծումը,
Հոգեպարար ու Հրաշագործ:

Հայաստանի երիտասարդ բանաստեղծներից մէկը յանկարծակի բռնկումով մի սքանչելի բան է ասել՝ «Ես իմ անուշ Հայաստանի արեւահամ բառն եմ սիրում»...

Դարերի խնամութիւնը, խորքն ու տարողութիւնն է ամփոփուած այդ բառի մէջ: Արեւահամ...: Ասացէք, խնդրեմ, կա՞յ ճիշդ այդ բառի թարգմանութիւնը եղող մի բառ ուրիշ ազգերի լեզուների մէջ: Ոչ: Արեւահամ բառը ուրիշ լեզուով խմաստ չունի, սակայն Հայերէնով ունի: Մեր մշակոյթի մէջ արեւը տարբեր է: Մեր բառերն արեւահամ են մեր ժողովրդի բերնում, արեւը Հոտ էլ ունի: Երբ Հայ տանտիկիներ Հաղուստներ է փռում ջորացնելու, ասում է՝ արեւի Հոտ ունի («Երկերի ժողովածու» Հատոր 1, Պոսթըն, 1947, էջ 67-68):

ԱՒԵՏԻՄ ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

Ինձ Համար, առանց չափազանցութեան, բոլորովին օպիելտիւ կերպով կ'ասեմ, որ Հայ տառերով, Հայ բառերով այդպիսի բանաստեղծութիւն չի գրուած Հայրենասիրութեան տեսակէտից: Դա եզակի, աննախընթաց բան է, նոյնիսկ կարելի է ասել, որ եւրոպական, Համաշխարհային դրականութեան Հայրենասիրական ժանրի բանաստեղծութիւններ այդպիսի թափով, այդպիսի ընդարձակ խօսքով գրուած բան, գոնէ ես չեմ ինչում («Արարատ», 10 Ցունուար 1988):

ԱՒԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ

Ինչի՞ Հետ Համեմատես «Ես իմ անուշ»ը: Քիչ կը լինի ասել, թէ բանաստեղծութիւն է: Պոեմ էլ չէ, վէպ՝ նոյնպէս, որովհետեւ իրենց ծաւալով, մոնումենտալութեամբ Հանդերձ, դրանք կեանքը ներկայացնում են այս կամ այն մասշտաբով:

«Ես իմ անուշ Հայաստանի...»ն ասելի շուտ բոլոր մասըլտապներից դուրս պաննօ է: Պաննօ Հասցուած ժողովրդական էպոսի աստիճանին, դա անյիշելի ժամանակներից է: Դա մեր ազգի կենսագրութեան ու վարքի կենդանի արտացոլացքն է, մեր կրած տառապանքների ու փայփայած խռատների, մեր անկումների ու վերելքների, արհաւիրքների ենթակայ մեր ճակատագրի ու անմեռ մնալու մեր ձգտման գեղարուեստական սենթէզն է ու բիրեղացումն է:

Այդպիսի մի երկ աշխարհ բերելու Համար պէտք է ամենաքիչը կիսաստուած լինել: (Ս. Աղաբաբեան, «Յօդուածներ, դիմանկարներ, յուշեր», Երեւան, 1984, էջ 60):

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԱՐԵԱՆ

Ձարենցը մեծ Հանճարների մէջ ամենազարմանալին Համարում է «ներքին երկաթեայ կոնսորցիւմ», «Հոգեւոր նժար»ի գործունը, «որպէսզի ոչ թէ նիւթը տիրապետի Հեղինակին, այլ՝ Հեղինակը նիւթին,՝ սակայն այնպէս,՝ որ չկորչի եւ ոչ մի կարեւոր ճիւղը, անգամ ոստ, անգամ ոստիկ»։ Այս երեւոյթը տեղի է ունենում բոլոր լարման ու չիկացման գերազայն էքստազի պահին, երբ բանաստեղծը երկնում է գեղարուեստական հրաշքը։

«Ես իմ անուշ Հայաստանի...»ն արտասովոր կենտրոնացման, ներքին երկաթէ կոնսորցի ծնունդն է, որի ամբողջացման մէջ բացառիկ գեր է խաղացել Հոգեւոր նժարը («Եղիշէ Ձարենց», Երեւան, 1981, էջ 228)։

ՀՐԱՆՏ ԹԱՄՐԱԶԵԱՆ

Այն, որ Ձարենցի ստեղծագործութեան մէջ ազգային ենթահոգը, մտայնութիւնը եւ նոյնիսկ գիտակից նպատակաւորութիւնը պատահական երակ չէր, այլ՝ մշտարթուն ներկայութիւն, երեւաց 1920 թուականի բազմաթիւ երկերում, երբ առաջին գիծ քաշուեց քնարական խոհականութիւնը, սրտի գորովն ու ջերմութիւնը, երբ երկերի ձեւն անգամ նկատելիորէն սեղմուեց, խտացաւ, բիւրեղացաւ, իսկ բովանդակութիւնը անհամեմատ աւելի լիցքաւորուեց կենսական գաղափարներով։ Բաւական է յիշել «Ես իմ անուշ Հայաստանի...»ն, որտեղ բանաստեղծը երդման պէս Հանդիսաւորութեամբ յայտարարում է. «Ինչքան էլ սո՛ւր սիրտս խոցեն արիւնաքամ վէրքերը մեր,՝ էլի՛ ես որք ու արնավառ իմ Հայաստան եա՛րն եմ սիրում» («Բագին», 1967, թիւ 7, էջ 58)։

ԼԵՒՈՆ ՄԿՐՏՉԵԱՆ

Իր բովանդակ սէրն ու խոնարհումը բերելով «Հայաստան-եար»ին, Ձարենցը բոլոր քառատողերում կրկնուող «սիրում»ներով մեծարում է իր Հայրենիքի Հերոսական պատմութիւնը, ինքնատիպ բնութիւնը, աշխարհահռչակ դպրութիւնը, նրա Հոգեւոր անմահ արժէքները։ Հայաստանի դարաւոր պատմութեան չքեղ ասքը լինելով, «Ես իմ անուշ Հայաստանի...»ն, եղաւ նաեւ Ձարենցի բանաստեղծական կտակը, որով նա սերունդներին պարտաւորեցնում է աչքի լոյսի պէս պահել ու գուրգուրալ Հայկական սրբութիւնները («Հայ սովետական գրականութիւն»-10, Երեւան, 1969, էջ 59)։

ՍՈՒՐԷՆ ԱՂԱԲԱԲԵԱՆ

Հայրենասիրական երգ չէ այս: Հայ ներաշխարհն է: Որ կերպարանաւորուելու է իր երկրի կերպարանքով եւ եկել է մեզ մօտ՝ որ դռներն իրեն («Հայրենիք» ամսագիր, 1933, 0-դրստոս, էջ 62):

ՌԱՖԱՅԷԼ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

...Գեղարուեստական այսպիսի ընդհանրացումները մտածել են տալիս արուեստի զարգացման այն ուղիների մասին, որոնցով Հայ պոեզիան 50-60ական թուականներից հասել է մինչեւ 20րդ դարը, մինչեւ Սիամանթոյի «Հողին ձայնը» եւ Ե. Չարենցի «Ես իմ անուշ Հայաստանի...» քերթուածների ընդհանրացման ուժի մակարդակը, որոնք համաշխարհային գրական նուաճումներից են («Սիամանթո», Երեւան, 1970, էջ 12):

ՀԵԿՏՈՐ ՌՇՏՈՒՆԻ

...Առանց ցաւի ու յարութեան Հաւատի հիմներգութիւն է սա՝ ներշնչուած անցած ու գալիք դարերի մէջ ապրելու եւ յարատուելու յաւերժականութեան զգացողութեամբ: Բանաստեղծութիւնը Հայաստանի գեղարուեստական պատկերի խրտացումն է, երկրի պատմութեան ու բնութեան ոգեղէն համադրութիւնը (...): Թուարկումներն ու նկարագրութիւնները ձուլւում են Հայրենասիրական զգացմունքների հրդեհուած հնոցում՝ ստեղծելով Հայրենահիացումի մի շնչաւորուած մթնոլորտ, որը ե՛ւ անցեալ է, ե՛ւ ներկայ, ե՛ւ ապագայ, ե՛ւ ընդհանրապէս յաւերժութիւն («Հայրենիք եւ ճակատագիր», Երեւան, 1991, էջ 208):

ԴԱԻԻԹ ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ

Մեծ է լինում մեծերի սէրը ու մեծ է լինում տառապանքը: Դժուար է մեր դարաւոր գրականութեան մէջ գտնել մի այլ չափածոյ դրօժ, որ Չարենցի «Ես իմ անուշ Հայաստանի...» բանաստեղծութեան սիրոյ ուժը ունենար («Զուգահեռ ճանապարհ», Երեւան, 1976, էջ 181):

ՎԱՀԱԳ Ն ԴԱԻԹԵԱՆ

...Վերյիշենք այդ գրքի՝ Հիմնի ու երդման պէս հնչող «Ես իմ անուշ Հայաստանի...» բանաստեղծութիւնը, որ շատ բնորոշ է թէ՛ «Ճաղարան»ին եւ թէ՛ Չարենցի այդ տարիների արտադրութիւններին («Գարուն», 1980, թիւ 6, էջ 69):

ԳԷՈՐԳ ԷՄԻՆ

Ջարենցը, Ջարենցը... «Ես իմ անուշ Հայաստանի արեւա-
համ բառն եմ սիրում...»:

Անոր չհանդիպած, գիտէի արդէն իր այս քերթուածը:
Սկսած էի արտասանել Ամերիկայի մէջ Ամէն մէկ բառը բա-
ցատրել տուած էի ու գրեթէ գոց սորված: Ջայն մինչեւ այսօր
կը նկատեմ մեր երկրին, մեր Հողին, մեր պատմութեան նուիր-
ւած ամէնէն գեղեցիկ երգը: Գովաբանական աղօթքը, «Հալ
մեր»ին նմանող աղօթք մը («Սփիւռքի գրողները սովետահայ
գրականութեան մասին», Երեւան, 1980, էջ 159):

ՈՒԻԼԵՆՄ ՍԱՐՈՅԵԱՆ

Շատ տարիներ առաջ էր, պատանի էի տակաւին դպրո-
ցական: Մի Հարեւան ունէինք, տարեց մարդ էր, միայնակ,
այնչափ բարի ու զարգացած, կարդացած, լեզուներ գիտէր,
դասաւանդում էր ինչ-որ տեխնիկումում:

Օրերից մի օր, այս բարի մարդը մի գիրք է տալիս Հօրս՝
յորդորեւով, որ այդ գիրքը ինձ տայ կարդալու, բայց որ կար-
դամ գիշերով, Թաքուն եւ ցոյց չտամ ոչ ոքի: Ջանալ Հօրս
խօսքին չէի կարող, սպասեցի մինչեւ կէս գիշեր, բոլորը
քնեցին, եւ մտայ անկողին ու թոյլ լոյսի տակ բաց արի գիրքը՝
Ջարենց, նրա մոսկովեան Հրատարակութիւնն էր: Ապշեցի,
Ջարենց, անունը գիտէի միայն, բայց չէի կարդացել ոչինչ,
ձեռքս չէր ընկել:

(...) Ու Հիմա այդ գիրքն է ձեռքիս, դողդողացող մատնե-
րով սկսում եմ թերթել, թերթել ու կարդալ. ինչ կարդալ,
պարզապէս լսելում էի, շունչս էր կտրւում բանաստեղծու-
թեան վերջին տողին հասնելիս...: Թերթը թերթի յետեւից եմ
չրջում, ու յանկարծ... «Ես իմ անուշ Հայաստանի...»: Աստուած
իմ, ինչ կատարուեց ինձի հետ, ու երբ շնչահեղձ լինելով՝ Հա-
սայ վերջին տողին՝ «Ես իմ Մայիս սարն եմ սիրում», ինձ
թուաց, որ տիեզերքն է պտտւում իմ գլխավերեւում... («Գա-
րուն», 1997, թիւ 2, էջ 47):

ԳՐԻԳՈՐ ԳՈՒՐԶԱԴԵԱՆ

Ջարենցը զրեց Հայերէն երբեւէ ստեղծուած Հայրենասի-
րական բանաստեղծութիւնը՝ «Ես իմ անուշ»ը: Հէնց միայն այդ
Հաղուագիւտ գործի այդ հրեղէն Հայաստանասիրութեան Հա-
մար ազգը պէտք է մեծագոյն պատկառանք ունենայ բանաս-
տեղծի նկատմամբ («Հայաստանի Հանրապետութիւն», Երե-
ւան, 21 Դեկտեմբեր 1990, թիւ 57):

ՌԱՏԱՅԷԼ ԻՇԽԱՆԵԱՆ

...Մեր թանգարանում փոքրիկների համար արդեն աւանդոյթ է դարձել արտասանել *Ձարենցի յուշապատի մօտ*: Որպէս կանոն երեխաները արտասանում են «Ես իմ անուշ Հայաստանի...»-ն: *Ընտրութիւնը պատահական չէ: Կա՞յ արդեօք մի Հայ, որին անծանօթ լինի աղօթքի, երգման նման սուրբ Ձարենցին այդ գլուխ-գործոցը* («Գարուն», 1977, թիւ 11, էջ 94):

ՇՈՒՇԱՆԻԿ ԱՐՁԱԿԱՆԵԱՆ

Եղիշէ Ձարենց բանաստեղծից ապագայ բանասէրներս ծանօթ էինք ընդամէնը չորս գործի, չորսն էլ անգիր գիտէինք: Առաջին անգամ «Ես իմ անուշ Հայաստանի...» աղօթքը մենք լսել էինք դպրոցի մեր աւարտական երեկոյթի ժամանակ, որը մեծ ներշնչումով կարդաց մեր անգլերէնի դասատու, ջահել մի Հայրենադարձ: Լսել ու յուզումից, անսովոր գեղեցկութեան հանդիպելու անակնկալից արտասուել էինք («Բազին», 1989, թիւ 5-6, էջ 56):

ԱՆԺԻԿ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

Դպրոցի բակը, միջանցքներն ու դասասենեակները ողողւած են ծաղկած ակացիայի բուրմունքով: Դահլիճում գրական ցերեկոյթ է, բարձր դասարանի աշակերտները ներկայացնում են սովետահայ պոեզիայի փայլուն նմոյշներից: Միջոցառմանը մասնակցում են նաեւ տեղի՝ Արխագիայի Հայ գրողները:

Իմ կարօտած սրտի համար ոչ մի ուրիշ հեքիաթ չկայ...

– Ձկայ, – մեղմ արձագանգում է դահլիճը:

(...) Սկզբունքը նոր չէ, նորն այն է, որ մայրենի լեզուն անհրաժեշտաբար մղւում է առաջին պլան եւ նրանով է որոշւում բոլոր առարկաներից աշակերտների խմացութիւնը:

Նարեկացու, Քուչակի պէս լուսապսակ ճակատ չկայ...

– Ձկայ, – դարձեալ մեղմ արձագանգում է դահլիճը:

(...) Տգէտ է նա, ով կատարելապէս չի տիրապատում իր մայրենի լեզուին: Սա է Շահումանովայի Հայկական միջնակարգ դպրոցի գործունէութեան սկզբունքը, այսինքն՝ ամէն ինչից առաջ Մայրենին...

Որպէս անհաս փառքի ճամբայ՝ ես իմ Մասիս սարն եմ սիրում...

– Սարն եմ սիրում, – արձագանգում է դահլիճը:

Դպրոցի բակը, միջանցքներն ու դասասենեակները ողողւած էին ծաղկած ակացինու բուրմունքով: Ոչ, մայրենի լեզուի սուրբ ու վաղնջական բուրմունքով («Գրական Թերթ», 1983, թիւ 17):

ԻԳՆԱՏ ՄԱՄԵԱՆ

«Ես իմ անուշ Հայաստանի...»-ն սինթէզի (Համադրութեան) բանաստեղծութիւն է: Սինթէզ ամէն առումով՝ եւ Հայաստանի Հաւաքական պատկերը գծագրելու, նրա անցեալը, ներկան եւ ապագան մի կիզակէտում Հաւաքելու, եւ Հեղինակի ստեղծագործական որոնումները ամբողջացնելու, եւ, մանաւանդ, Հայ բանաստեղծութեան (նոյնիսկ ողջ ապագային գրականութեան) Հայրենասիրական աւանդոյթները Հանրագումարի բերելու, նոր աստիճանի բերելու իմաստով («Էդ. Զրբաշեան, «Չորս զաւաթ», Երեւան, 1980, էջ 446):

ԷԴՈՒԱՐԴ ԶՐԲԱՇԵԱՆ

Զարենցի «Ես իմ անուշ»-ը ե՛ւ շարունակութիւն է, ե՛ւ գրական մտածողութեան մի նոր շարժման սկիզբ: Նրանով փակոււմ է Հայ բանաստեղծութեան մէջ ծայր առած Հայրենասիրական մի ամբողջ ողբերգականութեան արգասաւոր շրջանը, բայց տաղը Հայ գալիք գրականութեան Համար նաեւ յղկում է նոր ձեւեր, բացում Հայրենիքի Հանդէպ վերաբերմունքի նոր Հորիզոններ, մեր Հայրենասիրական երգը մղում դէպի նոր տեսադաշտեր («Զարենցեան ընթերցումներ-5», Երեւան, 1988, էջ 261):

ՄԵՐԳԷՅ ԱԹԱԲԵԿԵԱՆ

Վերի քերթուածը վայելեց ընդարձակ ժողովրդականութիւն թերեւ իր ներքին արժէքէն տարբեր, ուրիշ ազդակներու պատճառաւ: Պատերազմին անմիջապէս յաջորդ տարիներուն, Արեւելահայաստանի վրայ ճնշում բանեցնող Հոգեբանութեան մէջ, ազգային, աւելի ճիշդ՝ ազգայնական ամէն ելոյթ ենթակայ էր խոր Հալածանքի: Մեր պատմութեան դարաւոր ճիգը կ'ամրջնային ուղղակի խոստովանելու այդ օրերուն: Կ'ամրջնայինք Հայ ըլլալնու: Սա պայմաններուն մէջ երկրի մը բանաստեղծութեան պաշտօնական ներկայացուցչին բերանէն սա սրտառուէ, նոյնքան իրաւ խօսքերը, որքան ալ սովորական, մէկէն բարձրացան խորհրդանշական իմաստի մը: Տող առ տող վերլուծում մը այդ քերթուածէն, մեղ պիտի դնէր տանելի պատկերներու շարքի մը դիմաց, ոչ աւելի, ոչ պակաս: Անտեղութիւն պիտի ըլլար այդ առիթով ոգեկոչել ստուերները արեւմտահայ մեծ քերթողներուն, որոնք այդ պատկերները արտայայտեցին խորքի, յուզումի, խռովքի շքեղ, ողողիչ պայծառութիւններով: Եղիշ Զարենցի քերթուածը առաւելն Հանդուրժելի քերթուած մըն է: («Հայ գրականութիւն», Երուսաղէմ, 1942, էջ 608):

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

Նվարներ

ՇՂԹԱՅԱԶԵՐԾ ԽԱՉԱԿՐՈՒԹԻՒՆ...

Վերջին երեսնամեակին երկու երկեր առանելազոյն չափով մը զբաղեցուցին մեր գրական հրապարակը,~ Կոստան Զարեանի «Նաւը լերան վրայ» վէպը եւ նոյն սեռին պատկանող Գուրգէն Մահարիի «Այրուող այգեստաններ»ը:

Առաջինը՝ իր առանցքային մասերէն ոմանք անպատեհ «մաքրաշրում»ներու ենթարկած ըլլալու դաւաճանութեամբ: Երկրորդը՝ մաքրաշրումի կարօտ դաւաճան մասերուն առատութեամբ:

Մինչ երկրորդը Արարատեան աշխարհէն մինչեւ Հեռաւոր ծագերը ընդվզումի գրեթէ Համբողջանուր ալիք մը բարձրացուց իր շուրջը, առաջինը, ընդհակառակն, մաքրաշրման արարքին դէմ ունեցաւ սահմանափակ թիւով ընդվզողներ ներսը թէ դուրսը, ու բազմաթիւ ձայնակիցներ՝ Հոն եւ Հոս, որոնք բնաւ փոյթ չըրին, որ վրիպած դատերու պաշտպանները երբեք բախտաւոր չեն եղած ո՛չ իրենց շնչած օրերուն եւ ոչ ալ անշնչացած տարիներուն:

«Այրուող այգեստաններ»ու մասին Հին թէ՛ նոր կարծիքները քննութեան նիւթ չեն Հոս:

Այս էջերուն մէջ խնդիրը անգամ մը եւս կը վերաբերի Կոստան Զարեանի «Նաւ»ուն, ու «Նաւ»ուն առնթներ՝ Հեղինակին անձին, որ բացառիկ պարագայ մը եղաւ եւ իր յեղեղով բնաւորութեան Հետեւանքով անյարմար կացութիւններու ենթարկեց Հարցերը միայն կարմիր ակնոցով դիտելու վարժութեամբ նկարագիր կազմած չարք մը պատեհապաշտներ:

Այս Հարցը մեզի Համար սպառած էր եւ սպառած պիտի մնար, եթէ վերջերս Հանդիպած չըլլայինք «Ես իմ անուշ»ի «չարտածուիլը» գուշակած Անդրանիկ Անդրէասեանի «Նաւ»ային պաշտպանողականին, եւ եթէ, նոյն ատեն, նոր յայտնարեցուած իր Հին գրառումներով Կոստան Զարեան ըդրորովին նոր կացութիւն մը ստեղծած չըլլար «Նաւ»ուն խորտակումը ծափողջունած զժրախտներուն Համար:

Արագ ակնարկով մը թարմացնելու Համար յիշողութիւնները, ըսենք, որ Համայնավար իշխանութիւններուն պէսպիսուն, ու չողջողուն, ու Հնչուն խոստումներէն կաշառուած, Կոստան Զարեան 1962ին ներգաղթեց ու, Հազիւ տարի մը

անց, Պետհրատը հեղինակին յառաջարկում է վերհրատարակեց «Նաւը լերան վրայ» վէպը, ուր իբրեւ ուժական ատաղձ օգտագործած գաղափարներուն մէկ կարեւոր մասին կոնակ դարձուցած էր ան, իր բառով՝ մաքրաջրած էր, այսինքն՝ յապաւած կամ գլխիվայր չըջած էր նախապէս հոն խնկարկուած միտքեր, պատճառ դառնալով, որ ոմանք, ինչպէս քսուեցաւ, ընդվրդին այս սեռափոխութեան դէմ, իսկ ուրիշներ ովսաննաներով դիմաւորեն այդ աննախընթաց սրբապղծութիւնը:

Ովսաննաներով հանդէս եկած առաջիններէն մէկը կրնաք համարել Վազգէն Մնացականեանը, Հայաստանէն, իսկ երկրորդ մը Արտասահմանէն՝ Անդրանիկ Անդրէասեան, որուն զարեանական այլասերման նուիրուած դրուատանքը տարբեր չէ Մնացականեանի դուրս տուած ամբողջութիւններէն:

Վազգէն Մնացականեանի պաշտպանողական անհեթեթութիւններուն օրին հարեանցի ակնարկով մը անդրադարձած ենք թէեւ, բայց աւելորդ չ'ըլլար մէկ-երկու նմոյշ դարձնալ ուշադրութեան յանձնել.

«Ամէն ինչ, ե՛ւ հայրենիք վերադառնալը, ե՛ւ վէպի վերամշակումը, պատկառելի գրողը կատարել է իր սրտի ու խղճի թելադրանքով: Դա, իրօք, ներքին բունկումների հետեւանք է» («Գրական թերթ», 24 Սեպտեմբեր 1964):

Երկրորդ գոհար մը, Վազգէն Մնացականեան ստորագրող Հայաստանի նոյն շարքայինէն.

«Հասարակ բան չի կատարուել, Զարեանը նաւից դէն է չարտել իր բաժին մոլորութիւնները, որոնք երէկ մասունքի սրբութիւն էին Մնացականի համար»:

Եթէ միայն Մնացականի համար «մասունքի սրբութիւն» ըլլային «դէն չարտուածները», ոչի՛նչ կարելի էր խղճի ամենայն հանդարտութեամբ հաշտուիլ «դէն չարտուածներուն» հետ, բայց միայն մէկ անձի համար սրբութիւն չէին «դէն չարտուածները», այլ՝ մասունքի սրբութիւն էին մեր ողջ ժողովուրդին համար, բացառելով հաւանաբար Վազգէն Մնացականեանի խմորով ու սնուածութեամբ «կարմրազգեստ» գոյութիւնները, որոնք մասունքի արժէք ունեցող սրբութիւնները զգալու պատեհութիւնը կամ աղնութիւնը չունեցան երբեք ու իրենց սրտին ու գրիչին հետ վարուեցան միշտ պատեհապաշտօրէն («Պատեհապաշտութիւնը յիշողութիւն չունի» պիտի ըսէր իր առիթով հայրենի մտաւորականներէն Յարութիւն Ֆելեքեան):

Ահա «դէն չարտուած» հարիւրաւոր նմոյշներէն մէկը, որուն «դէն չարտուածութիւնը» արդար կը գտնէ իր օրրանէն պատեհապաշտ մկրտուածը ու խղճի ու սրտի թելադրանք կը տեսնէ այդ սրբապիղծ արարքին մէջ.

«Հայ երկիրը նման է հայ լեզուին, չի ընդունում ոչ մի օտար տարր: Երկար կաֆտան եւ բարձր կօշիկներ հագած այդ մարդը, իր վեր տնկուած հաստ քիթով եւ խառնուած մօրու-

քով, իր առատ յօնքերով եւ փոքրիկ կապոյտ աչքերով՝ օտար էր այդ բնավայրին, ինչպէս օտար էր եւ մոայլօրէն մենակեաց, ռուսական ոճով երեսնում շինուած այդ եկեղեցին, որի ներկայութիւնը մերժում էր Արարատեան դաշտը. այն ինչ որ յատուկ է ստեպներին՝ յատուկ չէ լեռներին»:

Նման յապատումները «սրտի ու խղճի թելադրանք Համարող Հայաստանի «կարմիր ֆիլիստերը» իր ֆիլիստերական պաշտպանողականը խորագրած էր «Գրական փոքրիկութիւններ», իսկ ազատ աշխարհի վրայ նոյն սրբապղծութիւններուն ձայնակցած գրիչը՝ «Փղտացիներու խուճապը»:

Սոյն թարմացման Հաւանաբար երբեք կարիքը չըզգացուէր, եթէ երբեք կարմիր մանգաղին ծառայադրուած ծառային ու ճորտային Հոգեբանութեամբ մը մուրճը օրհնութիւն Համարած ճորտին պաշտպանութեան տակ առած զարեանական դաւաճանութիւնը նոյն տեղը մնացած ըլլար, եւ անելի մատնուած Զարեանը իր անելէն դուրս գալու ճգնութեամբ անելի մատնած չըլլար իր հաշուենկատ պաշտպանները:

Դառնանք երկրորդին, որ ամբողջ երեք էջ շատախօսելէ ետք, Ամերիկայի «Պայքար» եռամսեային յանձնած իր տասը էջոց իրարանցումին չորրորդ էջին վրայ կը գրէ «Նաւը լերան վրայ» վէպին երկու տպագրութիւններուն մասին.

«Անոր առաջին տպագրութենէն ճիշդ քսան տարի ետք, 1963ին, Հայաստանի Պետհրատը լոյս բնծայեց նոյն գիրքին նոր տպագրութիւնը, հեղինակին կողմէ կատարուած որոշ մասերու սրբադրութեամբ» («Պայքար» . եռամսեայ շրջան, Պոսթրն, Աշուն 1964):

«Սրբադրութեամբ, թէ սրբապղծութեամբ, Հարցնենք արագ մը ու շարունակենք.

«Եւ իբրեւ Հետեւանք՝ դաշնակցական բոլոր թերթերուն մէջ ալեւոր գրագէտին դէմ շղթայազերծ արձակուեցաւ անարգանքի, վարկաբեկման ու լուտանքի խաչակրութիւն մը, որուն նմանին ոչ մէկ Հայ գրող ենթարկուած է երբեւիցէ եւ որ կը շարունակուի տակաւին քէնի եւ ատելութեան նոյն թափով»:

Ճիշդ է: Նման վերաբերումի մը «ոչ մէկ Հայ գրող ենթարկուած է երբեւիցէ», բայց ոեւէ Հայ գրող երբեւիցէ Կոստան Զարեանի պէս վարուած էր իր երկին Հետ, որ զարմանալի թուէր անոր դէմ խարուածներուն ընդվզումը: Ի՞նչ է սպասւածը նման պարագաներու: Կը սպասուի, որ մարդիկ լուռ Համակերպութեամբ մը ողջունեն իրենց գրիչը անարգ գործիքի մը վերածած գրողները կամ կ'ուզուի, որ ընթերցողը գրկաբաց ընդունի իր Հոգիին Հետ այնքան կամայական կերպով վարուած վիպագիրները:

Պիտի ըսենք տակաւին, որ ոչ մէկ գրիչ չարժող գրական բարոյական բտուածը այնքան ցեխոտած չէ, որքան թոյլ տուաւ ինքն իրեն ընել Կոստան Զարեանը, ու Զարեանի Հետ՝ գրական անբարոյականութիւնը պաշտպանութեան տակ

առած կարմիր բռնակալութեան երդուեալ ծառաներուն Հայաստանեան թէ՛ արտասահմանեան ճորտերը:

Կոստան Ջարեանի «Նաւ»ուն խորտակման դէմ ընդվզած զրոյններուն ակնարկելով, խորտակումը բարեղէս երեւոյթ համարած ուղեկիցը կը գրէ.

«Բայց ե՞րբ պատահեր է եւ ուր, որ գրողի ու քննադատի նուիրական կոչումը գերծանած մարդիկ ա՛յսքան ուրացում, ատելութիւն ու լուտանք տեղացնեն իրենց քառասուն տարւան զինակից եւ ութսունամեայ ալեզարդ եւ «Հսկայ» գրագէտի մը վրայ»...

Ջարմանային պատահածը չէ, պիտի ըսէինք մենք, պիտի ըլլար զարմանալի, եթէ պատահածը չպատահէր, ամէն ոք ձեռնածալ մնար կամ բարձրաձայն ցնծար կատարուած գրական ու ոգեկան նախնիին դիմաց:

Մտածուած էր արդեօք, թէ ի՞նչ կը պատահէր, եթէ զարեանական խաթարումներուն պէս խաթարուած երեւոյթներու դիմաց ուս թօթուող մարդերէ բաղկացած ըլլալը մեր ժողովուրդին մտածող տարրը:

Յետոյ՝ ո՞ր նուիրապործուած օրէնքին հիմամբ կը պահանջուի, որ խաբուած մարդ մը անտարբեր մնայ խաբողին դիմաց:

Ի վերջոյ ի՞նչ է զինակիցի մը Հաւատարիմ մնալու պայմանը:

Եթէ զինակից մը վար դնէ իր գէնքերը կամ գանձեր ուղղէ իր երէկուան գաղափարակիցին կուրծքին, վերջինը պիտի շարունակէ դարձեալ նոյնը մնալ:

«Գրողի ու քննադատի նուիրական կոչումը գերծանած մարդիկ» այդպէս չէին մտածած Ջարեանի «Նաւ»ուն աւազախորման օրերուն եւ չենք կարծեր, որ երբեւիցէ փոխեն անոնք իրենց կեցուածքը, տրուած ըլլալով, որ երկրային թէ երկնային ուժերուն պարագային, անոնց մտածողութեան մէջ զինակցութեան դաշինքը կը շարունակէ հաստատ մնալ այնքան ատեն, որ նոյն ուժերը շարունակեն տէր մնալ իրենց գաղափարական էութեան կամ աստուածային բնոյթին:

Ըստ այդ համոզման, Կոստան Ջարեանի հետ կնքուած զինակցութեան նախկին պայմանները չէին կրնար ի գորտ մնալ այլևս, ու սպասելի էր, որ առնուազն զրիչ շարժողները գրական անբարոյականութիւններ չհովանաւորէին, առնուազն լուել զիտնային...

«Մեր կարծիքով.՝ կ'ըսէ ազատ աշխարհի մէջ անազատ կարգերու ջատագովութեան նուիրեալը,՝ «Նաւը լերան վրայ»ի երկրորդ տպագրութիւնը գեղարուեստական արժէքով չահեր է, քաղաքական կարգ մը վէճերու եւ արկածներու բեռներէն թեթեւալով»:

Բնաւ նոյնը չէր, սակայն, նոյնը չեղաւ, չմնաց, Կոստան Ջարեանի՝ կարծիքը, եւ նաեւ կարծիքը Հայրենի մտաւորա-

կաններէն ոմանց, ի շարս որոնց նաեւ բանաստեղծուհի Սիլվա Կապուտիկեանի կարծիքը, որուն հայ ընթերցողը դարձեալ ուշ տեղեկացաւ, 90ական թուականներուն լոյս տեսած Կոստան Զարեանի մէկ գրառումէն։

«Մայիս 1ին՝ ազգային տօն։ Սիլվա Կապուտիկեանը, Սերո Խանզադեանը, Հրաչ Յովհաննիսեանը, Սարեանը անսպասելի կերպով եկան այցելութեան՝ շաբաթի եւ գինի բերելով։ Այդքան վատութեան մէջ մի քիչ լոյս էր։ Սիլվան, որ կարդացել է «Նաւ»ը, ասում է արտասահմանեան Հրատարակութիւնը գլուխ-գործոց է, եւ արած փոփոխութիւններս երկրորդի համար փչացրել են գիրքը։ Կարծում եմ նա իրաւացի է («Հայութիւն», Երեւան, 14 Փետրուար 1992, թիւ 1, էջ 7)։

Սիլվա Կապուտիկեանը՝ Հոն, ազատ կարծիքի համար ոչ բարենպաստ պայմաններուն մէջ, յանդգնած է ազատ տպաւորութիւն մը ունենալ ու վայելել Հեղինակին համարումը, մինչդեռ բոլորովին ազատ պայմաններու մէջ, Անդրանիկ Անդրէասեան բերան բացած է հաճոյ աչաց ամբարշտաց։

Տեղին է յիշել բաղդատական մէկ ախտաճանաչումը Եղւարդ Պոյանեանի, որ առանց ճանչցած ըլլալու Սիլվա Կապուտիկեանի հաստատումը եւ առանց լուր ունեցած ըլլալու ամերիկահայուն կարծիքէն, բայց լաւատեղեակ անոնց միջավայրերուն, կազմաւորման հոլովոյթներուն ու կողմնակալ կեցւածքներուն, Զարեանին ուղղած իր մէկ խօսքին ներքեւ կ'ըսէ.

«Բու արարքդ պիտի չընդունին այնտեղ, մտաւորականութիւն ու ժողովուրդ, պիտի ընդունին Հոս, Սփիւռքի մէջ, միայն անոնք, որոնք նոր խայթ ու խթան կը փնտռեն իրենց ստրկամտութեան» («Երկու նամակ», Պէյրութ, 1964, էջ 15)։

Իրենց ստրկամտութեան խայթ ու խթան փնտռած արտասահմանեան ներկայացուցչական դպիրներէն այս մէկուն ստրկամտութիւնը շատ ծանօթ չէր մեզի, ծանօթ է այլեւս, որ հաւատարիմ իր յանձնառութեան կը գեղգեղէ նոյն գրութեան մէջ.

«Եւ ինչ կար աւելի քնական ու արդար, քան Կոստան Զարեանի փափաքը՝ որոշ մասեր սրբագրելու իր «Նաւը լեռան վրայ» վէպին մէջ, անոր երկրորդ խմբագրութեան արիթմով»։

«Փղշտացիներու խուճապը» գրութեան երկայնքին յաճախ կը շեշտուի գործ մը սրբագրելու Հեղինակին «քնական ու արդար» փափաքը։ Ըստ այդ յայտնութենական գիւտին՝ գրագէտ մը իրաւասու է՝

«...Իր Հեղինակած մէկ վէպը իր մտքին ու Հոգիին երկունքէն ծնած սեփական երկը սրբագրելու, վերամշակելու, նոյնիկ բոցերու ճարակին շարտելու անկապտելի, անսակարկելի, բացարձակ իրաւունքը կիրարկելու համար»։

Իրականութենէն որքան Հեռու կանգնած պէտք է ըլլան մարդիկ կամ հայրեններու մէջ որքան խրած, որ թոյլ տան իրենք իրենց նաեւ Կոստան Զարեանի «Նաւ»ուն պատահած

նախնիքը դիտել սրբազրելու ու վերամշակելու սահմաններուն մէջ:

Հարցը առնենք իր բացարձակ խմաստին մէջ եւ մեր կարգին պնդենք, որ այո, զրազէտը անկապտելի իրաւունքը ունի իր գործին հետ վարուելու իր ուզածին պէս, բայց... անհեթեթին «բայց»երէն տարբեր բայց մը կայ հոս, բայց... մինչեւ գրուածքին հրատարակութեան օրը, իսկ հրատարակութենէն ետք կը փոխուի խնդիրը, հեղինակը մասամբ կը դառնայ ազատ,- լեզուական, ոճական, կառուցողական գետններուն վրայ, նրբերանգային առումներուն դիմաց:

Կրնայ մութ մնացած մասերուն մթութիւնը փարատել:

Տօղոյն մնացածին գոյնը փարձամացնել:

Թոյլ մնացածին ուժը աճեցնել:

Բայց զրականութեան անգիր օրէնքներէն մէկուն համաձայն, չի կրնար առանցքային մասերը գլխովայր շրջել, չի կրնար, օրինակ՝

Կենդանի Հերոս մը չքացնել եւ տեղը խրտուիլակ մը սարքել:

Սուրբ մը անհետացնել ու տեղը ոճրագործ մը սրբացնել:

Փառաբանուած լոյսը մթազնել ու փոխարէնը մութին երկրպագել, ինչպէս պատահած է Կոստան Զարեանի «Նաւը լեռան վրայ» վէպին հայաստանեան հրատարակութեան ողջ երկայնքին:

Հայաստանի հետ, աւելի ճիշդ պիտի ըլլար ըսել՝ այն օրերու Հայաստանի իշխանութիւններուն հետ ըլլալու փութկոտութիւնը կար ու կար՝ ինչպէս Զարեանի տոմարին, նոյնպէս եւ «մաքրաջրում»ին պաշտպանութեան նուիրուած մարզոց մէջ, հոն՝ կարմիր մոլեռանդութեան գծով, հոս՝ կարմիր բոնակալութիւնը Հայաստանի համար օրհնութիւն մը համարելու լպրծուն հողի մը վրայ, բայց Կոստան Զարեանի վէպին «մաքրաջրումը» հող կանգ չէր առներ, միայն ազգային իր նախկին գաղափարներէն խզուած եւ համայնավար երեւոյթը մետասաներորդ ժամուն փառաբանելու նուաստացուցիչ յաւելումներ չէին կատարուած «Նաւ»ուն մէջ, կար եւ երրորդ կողմի մը հարցը, ծով արեամբ Հայաստան վերստեղծած պանծալիներուն ոխերիմ թշնամի թուրքը կար, զոր իր արժանապատւութեան պէս յապաւած էր Կոստան Զարեան իր «Նաւ»ուն մէջ, պարզ նախադասութիւններու արանքներուն թէ լման էջերու վրայ:

Ընթերցողը նաեւ Կոստան Զարեանի գրիչին տակ ճանչցած էր թուրքը, թուրքին աշխարհահայեացքը, տափաստանային անոր յօշոտիչ բնազդները, զորս անձնաւորած տիպարները կամ անոնց մասին եղած հեղինակային խորհրդածութիւնները դուրս ձգուած էին երեսնեան «Նաւ»էն, ապշութիւն պատճառող բարեացակամութեամբ մը:

Ուշադրութեան յանձնենք յապաւուած թրքութենէն կարճաօտ նմոյշ մը.

«Տաճիկը, որ բարձրագոյն ուսում է ստանում՝ այլասերւում է: Նա վախենում է մշակոյթից, որովհետեւ հասկանում է, որ մշակոյթը - երբ արտաքին անբովանդակ ձեւ չէ - մահացու է իրեն համար: Եւ շատ հասկանալի է. մշակոյթ ստեղծելու համար պէտք է կարողանալ այլափոխուել, հոգեպէս վերածնուել, թոյլ չառնել, կեանքին նոր արժէքներ տալ եւ այդ արժէքներով ապրել: Իսկ նա՝ վարժ է քանդելու, այրելու»:

Ամբողջ քսան տարի ընթերցողին մտածողութեան մէջ տեղ գրաւած նման ախտաճանաչումները յապաւելու արարքին մէջ ալ «անկապտելի» է գրազէտի մը ազատութիւնը:

- Այո,- կ'ըսէ Հայաստանի պատեհապաշտներէն ընտրւած նմոյշը:

- Այո,- կ'ըսէ Սփիւռքի հատուածային ուղեղներէն Հոս երեւցող նմոյշը:

Այո՛...

Բաւարարուինք թուրքին բնութագիրը Հայաստանեան «Նաւ»էն նախանձախնդրօրէն դուրս դրած վերաբերումին մասին վկայող վերի նմոյշով ու մատնանշենք նոյնքան աններելի ուրիշ պղծութիւն մը, որուն տիրութիւն ընելու կամ չընելու արարքը գրազէտի իրաւասութեան մէջ կը համարեն պղծութեան պաշտպան ախոյեանները:

Ոսքը կը վերաբերի առաջին «Նաւ»ուն մէջ պանծացուած եւ երկրորդ «Նաւ»ուն մէջ դաւաճանուած Հայկական ոգիին, որուն հանդէպ այնքան անբարեացակամ էր Կոստան Զարեանի *ոչնչացումը ծրագրած ու գործադրած կարմիր բռնակալութիւնը*, որքան բարեացակամ էր թուրքին ու թրքութեան հանդէպ:

Ահա ուրացուածը, իմա՝ երկրորդ «Նաւ»էն դուրս չպրտուած Հայկական ոգիէն յատկանշական նմոյշ մը.

Ա. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ, Էջ 444

- Ասում էք ոգին, իսկ մենք ի՞նչ գիտենք ոգու մասին... Նա գոյանում է, զարգանում էութիւնների խորքում, ինչպէս հիւթը ծառի ներսը, ինչպէս հողերի սրտում մշակուող եւ կենդանութիւն առնող աւիւնը...

... Ոգին՝ ծովերի տակից անցնող, լեռ ու ժայռ ճեղքող, գաղտնի ճանապարհներ բաց անող հսկայական մի հոսանք է, որի աղբիւրները մեզ համար նոյնքան առեղծուածային են, ինչքան բնութեան գոյութեան պատճառները, արեւի շուրջը երկրագնդի շրջելը, կեանքի սկիզբ առնելը... Չէ՛, չկայ ուժ, որ կարողանայ սպանել ոգին: Կարելի է ժամանակաւոր կերպով նրան քողարկել, չեղել իր բնական զարգացման ընթացքը, բայց անհետացնել՝ անկարելի է: Եւ եթէ պատահի այնպէս՝ որ առջեւը արգելքներ դնեն, աշխատեն նրան խեղդել, նա կը ժո-

դովուի էութիւնների ներսում, ինչպէս վտանգաւոր գազերը ժողովում են հողերի տակ եւ, մի օր նրանց ահաւոր ճնշման տակ ամէն ինչ վեր կը ցատկի, հրաբուխի նման դուրս կը ժայթքի եւ կը քանդի ա'յն՝ յանուն ինչի այդ ոգին ուզում էին խեղդել: Ես չեմ վախում նոր քարոզութիւններից... Կը գան, կ'ուրանան եւ, վերջ ի վերջոյ, փրփուրը իրենց բերանին, բը-
նունքները իրենց կրծքին ծածկելով՝ կը կրկնեն ա'յն՝ ինչ որ ասում ենք մենք... Այս երկիրը միշտ էլ այդպէս է եղել. նա կլլել է թշնամիներին, յարմարացրել իր պահանջներին, հայացրել նրանց...

– Այդ ճիշդ է,– ասաց Պերոնեանը: – Այդ բիւզանդացիների մեծ զանգատն էր, ուր հայերը համախմբւում էին՝ ամէն ինչ հայանում էր...

...Յապաւում...

Բ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ, Էջ 461

«Նաւը լերան վրայ» վէպին մէջ տեղի ունեցած փոփո-
խութիւնները, ուրացումները, նոր մուծուած խորթութիւնները
ամէն զնով արդարացնելու համար «Փղշտացիներու խուճա-
պը» խմբադրած խուճապահարը պատմական դէմքերու ուրա-
ցումներուն հետ զարեանական զուգահեռ մը կը դժէ, զարմա-
նալի թեթեւութեամբ մը յիշատակելով հինէն բաժնուած ու
նորը կարկառած շարք մը դէմքեր:

«Որ «Հաւատարացներ» էին Պուտտա ու Սոկրատ, եւ
Մովսէս ու Քրիստոս, եւ Գրիգոր Լուսաւորիչ, Մեսրոպ Մաշ-
տոց ու Սորենացի, եւ Մուհամմէտ ու Լուտեր, եւ Գալիլէոս եւ
Այնշթայն,– որոնք դարերով նուիրագործուած, քարոզուած,
երկրպագուած հին կուռքեր ու մեհեաններ քանդեցին, մոլորիչ
դաւանանքներ ժխտեցին ու խորտակուած ուխտեր փշրեցին,
անոնց տեղ՝ լուսաւոր նոր հաւատքներ հաստատելով, հո-
գին ու տիեզերքին համար նոր ճշմարտութիւններ հռչակելով,
բարութեան ու բարոյականի մը տաճարներ հիմնելով»:

Պատմական դէմքերու վերի տողանցքին հետ Կոստան
Զարեանի յիշատակութիւնը հետաքրքրական կրնար ըլլար
անշուշտ, եթէ հապէս անհեթեթ չըլլար:

Մէջբերուած օրինակներուն հիմամբ Զարեանի ուրացում-
ներուն ու յանձնառութիւններուն անձամբ հաւատալով, կար-
միրներուն ուղեկիցը կարծած է հաւանաբար, որ ընթերցողը
ինք եւս նոյն կոյրդկուրայնութեամբ կրնայ հաւատալ անոր շը-
ռայլած իր զուգահեռական պատիւին:

Ըսել պէտք է սակայն, որ յիշալները նախ՝ նոր յայտնու-
թիւններու ճանապարհներուն հերքեցին հինը, ժխտեցին թե-
րին, ուրացան անկատարը եւ կատարեալ համարուած նորին
համար յանձն առին տարածուիլ քառաթեւին վրայ, յանձնուիլ
խարոյկին, ընդունիլ ցցամահը, բարձրանալ կախաղան, իջնել
վիրապներուն խորխորատները: Մինչ Կոստան Զարեան մէկ

Հին չունէր միայն, ունէր երկու Հին: Մեծարուած Հին մը ու դատաւիտուած Հին մը: Ան պարզապէս դատապարտեց մեծարուածը ու մեծարեց դատաւիտուածը, ուրիշ խօսքով՝ անձնատուր եղաւ նախօրօք իր կողմէ արհամարուած, անհիմն նկատուած, անապագայ հռչակուած արինաչաղախ վարդապետութեան մը գրոյթներուն: Սոկրատի, Քրիստոսի, Լուսաւորիչի եւ միւսներուն որդեգրած նորը, ինչպէս պարզունցաւ անդամ իրենց ողջուցը, ունէր զոհարելութեանց գերագոյնին առաջնորդող խորք մը, մինչդեռ Զարեանի որդեգրած նորը Հետեւանք էր պոռնկական նկարագրի մը: (Ձմռանք Զարեանի գրիչով քանաձեռուած իր փիլիսոփայութիւնը՝ «Գրողը, որ կալ, մի պոռնիկ է նա»): Եթէ Զարեան վերեւ յիշուած մեծագործներուն պէս մեծ ըլլար ու Հաւատարիմ մնացած իր որդեգրած կարմիր սկզբունքներուն, այն աստեւ թերեւս գտնուէին իրեն Հետեւող ուրիշներ, քայց, ինչպէս պարզունցաւ շուտով, Հոս եւս Հաւատարիմ չմնաց ինքն իրեն: Անգամ մը եւս կարդանք իր երկրորդ ներգաղթէն ընդամենը երկու տարի ետք սետով ճերմակի վրայ արձանագրած խոստովանութիւնը.

«Ուզում եմ իմացուի, որ ներկայ Հայաստան զալս Համալուծ եմ սխալ: Հայ այսպէս կոչուած գրողների թշնամանքը իմ Հանդէպ ամէն բանից ցածր է, թո՛ւրք, ստո՛ւր...»:

Եւ այլն:

Իրեն Հանդէպ եղած Հայաստանի գրողներու վերաբերումները «ցածր, թո՛ւրք, ստո՛ւր» որակականներով ընտրելու Զարեանի արարքին դատաստանը կը ձգենք ընթերցողին, աւելցնելով միայն, որ այդ պայմաններուն մէջ ու այդ յանձնառութիւններով ներգաղթած գրողի մը Հանդէպ վերաբերումները զրական կրնային ըլլալ ստրկամտութիւնը վարդապետութեան վերածած Վազգէն Մնացականեանի խմորով մարդոց մօտ միայն, միւսները, զրական, ազգային ու զաղափարական արժանապատուութեան տէր դէմքերը, երեւի, ուրախանալու փոխարէն իր առիթով ապրեցան քեկում մը եւս, երբ ազատ պայմաններու մէջ ազատօրէն ձեւակերպած զաղափարները անձնաւորած մարդու մը փոխարէն՝ իրենց դիմաց գտան «Իր մտքի պսակներից» Հրաժարած անողնայար մէկը, որ եկած էր թուրքական մտքով ու մանգաղին տակ Հարկադրաբար իրենց կրկնածը:

Ունինք, ուրեմն, ինքզինք Հարստահարած Կոստան Զարեան մը:

Նոյն պատճառով Հայաստանի գրողներուն ջախջախիչ մեծամասնութեան կողմէ պատժուած ուրուական մը:

Ու վերջին յայտարարութիւններով՝ իր մեղքերուն պաշտպանութիւնը ստանձած մարդերը աննախանձելի կացութեան մը մատնած յորովայնէ ու յափտենական անվստահելի մը:

«Ենթադրենք,՝ կ'ըսէ Զարեանի արարքը արդարացնող նոյն գրիչը,՝ դէպքը կրկնուէր չըջուած խորքով: Եւ օրինակ,

խորհրդահայ այցելու գրող մը որոշէր մնալ արտասահման, եւ իր նախորդ մէկ վէպը ուզէր վերամշակել ու վերափոխէր նոր «Տոբթոր ժիվագո»-ի մը: Այն ատեն, անկասկած, անոնք Հրա-լեզու ախոյեաններ պիտի դառնային անոր միտքին «ազա-տագրման»: Եւ այն ատեն իրաւացի պիտի ըլլային՝ անոր փոխուելու իրաւունքը պաշտպանելով, անկախ փոխուածին դրական կամ ժխտական բնոյթէն»:

Ըսենք անմիջապէս, որ առանց գործի մը «դրական կամ ժխտական բնոյթը» հաշուի առնելու յօդուած գրելու արհեստը ամէն մարդու գործը չէ եղած ու չէ, ատիկա եղած է կողմի մը յատուկ մօտեցումը եւ, ինչպէս կ'երեւի այս էջերուն մէջ, այդ կողմի կողմնակայներէն մէկուն կեցուածքին հետ է մեր գործը: Խորհրդային իրականութեան եւ գրականութեան հետեւած քիչերը միայն չեն գիտեր, որ «վերամշակուած» կոստան Զարեանի յանձն առած «վերամշակումներէն» առաջ՝ քիչ վե-րամշակումներ տեղի ունեցած չէին առանձին բանաստեղծու-թիւններու եւ վիպական հիւսուածքներու մէջ, բայց մարդիկ հազիւ հարկ համարեցին անոնցմէ որոշ մասը առջեւ կանգ առնել: Մնաց որ, «կարմիր գծից» ներս չնչող կամ անկէ դուրս եկած դէմքերուն պարագաները երբեք համեմատելի եղբեր չէին ու չէին կրնար ըլլալ «ներսի» պայմաններուն յարմարելու յանձ-նառութեան տակ մտած կոստան Զարեանի ելոյթներուն հետ:

Ուրիշ խօսքով՝ ազատ աշխարհէն անազատ միջավայրի մը մէջ ապրելու պայմաններ ընդունած մարդու մը փոխուելու եւ իր մէկ երկին մէջ փոփոխութիւններ մտծելու յանձնառու-թիւնը պարզապէս անձնատուութիւն կ'ենթադրէր եւ քնաւ չէր նմաներ գերութեան շղթաները թօթափած գրողի մը մէկ գոր-ծին մէջ կատարուած փոփոխութիւններուն, որոնց քնադիրնե-րուն մէջ ճապաղած «տաք-ճարպերը», քանիցս հաս-տատուած է, տուեալ Հեղինակներուն գրիչներէն չեն ծորած յաճախ, այլ «խմբագիրներս են արել»...

Յատկանշական է ողբացեալ Սաշիկ Դաշտենցի խտացու-ցած «տաք-ճարպերուն» հասարակ յայտարարը.

Հպարտ անցայ իմ ուղին,	Եթէ որոշ տեղերում
Ձեր շարքերուն խորթացած,	Մի քիչ տաք ճարպ է ծորել.
Պաշտամունքի խորանում	Այդ էլ ես չեմ մեղաւոր,
Ոչ մի պատրույզ չվառած:	Խմբագիրներս են արել:

Յարաբերական ազատութեան մէջ պահ մը չնշած կամ այն օրերու Հայաստանէն դէպի ազատութիւն «չըջուած» գրագէտները կրնային խմբագիրներուն «արածները» ջնջել ու ջնջուածին տեղ դնել իրենց անջնջելին, բան մը, որ կրնար հրճուանք պատճառել ամէն հայու, մինչդեռ կոստան Զարեանի պարագային ճիշդ հակառակն էր պատահածը, կսկծա-լին, ընդվզեցուցիչը: Ինչ-ինչ յանձնառութիւններով գերու-

Թիւնը ընտրած Կոստան Զարեանի խմբագիրները ջնջած են իր անջնջելին եւ անոր տեղ Հոսեցուցած իրենց կարմրաշուշան Զարպիւրը, որոնցմով Հանոյացան այնքան Թիւով ճարպամուկներ՝ աստ եւ անդ...

Ակնարկելով նոյն Համակարգին նախանձախնդիր գործոններուն, Կոստան Զարեան պիտի ըսէր աւելի ուշ.

«Այդ մարդիկ, որոնք ներկայացան իբրեւ իշխանութեան ներկայացուցիչներ, չահագորգուած էին մանաւանդ նիւթապէս: Պր.եանը ստացաւ աւելի քան 2000 ոտքի արտադրելու եւ, առանց ինձ Հարցնելու, սխալ փոփոխութիւններ մտցնելու Համար»:

«Այդ մարդիկ», «իշխանութեան ներկայացուցիչները», խմբագիրները...

Կոյր ըլլալու էին յայսկոյս ապրողները, որպէսզի անտես առնէին քառասուն տարիներու փորձառութիւնները եւ անոնց Հիմամբ չկարենային կռահել «Նաւ»ուն խորտակման մէջ Հեղինակին քովն ի վեր խորտակման մասնաւոր դերեր ստանձնած ուրուականները...

Նոյնօրինակ մէկ-երկու «մեկնաբանութիւն» եւս. առաջինը՝

«... Իբրեւ գրող եւ իմաստասէր՝ Կոստան Զարեան Սփիւռքի մէջ նախ Հաստատեց իր քառասուն տարուան ազգային դիրքորոշման վրիպանքը եւ ապա՝ մեկնեցաւ Հայրենիք: Անոր Հայաստան գաղթելը պատճառը չէր, այլ սոսկ արդիւնքը իր կրած Հոգեփոխութեան»:

Երկրորդը՝ իբրեւ լրացուցիչ առաջինին.

«Կոստան Զարեան, փարթամ տաղանդի եւ ըմբոստ խառնուածքի գրագէտ, պարզապէս այդ վկայութիւնն էր որ տուաւ «Նաւը լեռան վրայ» վէպին նոր տպագրութեամբ: Որովհետեւ երբ լքեց նախկին կարծիք ու վարկածներ եւ յարեցաւ նոր «Հաւատքին», ատիկա՝ աւելի կատարեալ ու վերջնական ճշմարտութեան մը նուաճումն էր իրեն Համար»:

Իսկ եթէ՞ այդպէս չէին ստեղծուած տակնուվրայութեան չարժադիրքն ու Հետեւանքները:

Եթէ՞ «նոր Հաւատքի» եւ «վերջնական ճշմարտութեան» հետ որեւէ աղբրս չունէր «Նաւ»ուն վրայ խաղցուած խաղը:

Եթէ՞ Կոստան Զարեան յանկարծ ու նոյն դիւրութեամբ վերադառնար Հին Հաւատքին ու դիւցազներգած նախկին ճշմարտութեան:

Հաւաստի ի՞նչ տուեալ ունէին արդեօք այս մարդերը Հաւատալու երեսուն ու աւելի տարիներու վրայ դաւանած իր ճշմարտութիւններէն Հրաժարած մարդու մը մետասաներորդ ժամուն որդեգրած խորթ գաղափարախօսութեան, եւ ցնծալու՝ ի լուր անոր զոյգ դաւաճանութիւններուն,՝ Հրաժարումներուն ու ընդառաջումներուն:

Կոստան Զարեանի պաշտպանները չափազանց շատ ոգեշնչուեցան անոր դիմափոխութիւններով, նախկին մոլորու-

թիւները դէն չպրտած մարդու ազատութեամբ, նոր ճշմարտութիւններ որդեգրելու քաջութեամբ, եւայլն, եւայլն, առանց դոյզն չափով կասկածելու, որ ինք թէեւ դեր ունէր այդ ձեւագեղծումներուն մէջ, դերաբաշխման մէջ աւելի մեծ դերեր ստանձնած էին սակայն միւսները, գործակալները, այլեւս Զարեանը իրենց ճանկերուն մէջ առած ճշդական ու սպառնալից արարքներուն մէջ քառասնամեայ փորձ կուտակած քաջամուտ բարակները:

Կարդանք.

«Ես ուզում եմ իմացուի, որ «Նաւ»ի երկրորդ Հրատարակութիւնը լոյս է տեսել ճշման, խարէութեան եւ սպառնալիքի տակ: Երկրորդ Հրատարակութեան վերջին մասը բոլորովին աւելորդ է, ինչպէս նաեւ շատ փոփոխութիւններ վէպի ներսում»:

«... Ես, անշուշտ, պիտի նկարագրեմ մանրամասնօրէն անց ու դարձերը, բայց սրանով ուզում եմ իմանալ, որ իմ գրած վէպը այն է, ինչ որ տպուած է արտասահմանում (չատ անշան փոփոխութիւններով) եւ իմ մահից յետոյ, երբ արտատպէն, թող միանգամայն անտեսեն երկրորդ Հրատարակութիւնը» («Հայութիւն», Երեւան, 1992, թիւ 1):

Զարեանի այս խոստովանութիւնը ըստ բաւականին կը բացայայտէ ամէն ինչ «բռնութեան տակ» առած կարմիր բռնակալներուն վարքը եւ լրիւ կը պարզէ բռնակալութեան ամբողջ կէս դար խունկ ծխած խնկարկուններուն բնութագիրը, բայց երբեք չի թեթեւցներ իր՝ Զարեանի մեղքը, որ խորապէս ճանչնալէ ետք այդ սուտ Համակարգին եռանդուն վարձկանները, անձնատուր եղաւ անոնց, նոյնիսկ քայլ մը առաջ գնաց եւ «Նաւ»ուն խարդախուած տպագրութիւնը արդարացնող յառաջարան գրեց, «մաքրաշրման» պղտոր Հասկացողութիւն մը եւս կապելով իր արդէն ոչ անարատ էութեան:

Երկար պատմութիւն է այս պատմութիւնը:

Բայց այս պատմութիւնը վերաբարձելու Համար ճամբայ չեղանք այս անգամ:

Կ'ուզէինք պարզապէս իր աւիթով այլասերման ենթարկուած գրական նուիրական Հասկացողութեան մը մէկ պատկերը տալ եւ ուրուագրել նոյն սրբապղծութեան ուղղակի կամ անուղղակի մեղսակից մէկ-երկու ստրկահաճ անձերու մոայլ վարքը:

Մարդեր եղան մեր իրականութեան մէջ, անշուշտ դժբախտ մարդեր, անկշտադատ մտածումներուն, պատմութեան դասերուն բոլորովին անտեղեակ մարդեր, փառքի ծառաի, իրենց դատարկութիւնը աղմուկով լեցնելու աճապարանքի մը անձնատուր մարդեր, որոնց դէմ ելաւ մերկ իրականութիւնը եւ մերկօրէն աղաղակեց անոնց ստութիւնը:

Իրենց անդրանկութենէն Հրաժարած մարդեր:

Դժբախտ մարդեր...

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

«ԿԱՐԱՊԵՆՅԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ»
(Խմբագիր՝ Արա Ղազարեան)

Ուսմբ մը մշակութային միութիւններու նախաձեռնութեամբ հրատարակուած երկէզրու հատորը՝ «Karapents a bibliography» կամ «Կարապենց մատենագիտութիւն», որ լոյս տեսաւ 1999ին, Ուոթերթաունի Blue Crane Books հրատարակչատունէն, կը Հանդիսանայ իր տեսակին մէջ առաջին փորձը: Արա Ղազարեանի խմբագրած այս աշխատութիւնը, 159 էջերու երկայնքին, ընթերցողին կը ներկայանայ երեք բաժիններով,՝ Ա.՝ 3. Կարապենցի կեանքին ու գրականութեան նուիրած գրութիւնները ամփոփող մասը, Բ.՝ «Մատենագիտութիւն/Bibliography» խորագրին տակ ամփոփուած Հեղինակին զանազան ընդթի ստեղծագործական եւ խմացական-գրականագիտական գրութիւններուն մանրամասնեալ եւ ճշգրիտ ցուցակները, Գ.՝ «Works in English» վերնագրին տակ խմբուած անգլերէնով ստորագրուած, անգլերէնի թարգմանուած Հեղինակին գրութիւնները եւ նոյն լեզուով իր գրականութեան նուիրուած գրախօսականներու եւ յօդուածներու ցանկերը:

Արա Ղազարեանի խմբագրած հատորը կը բացուի «Ոսք երախտիքի» գրութեամբ, որ յայտնելէ ետք, թէ այս գիրքի իրականացման մէջ մեծ դերակատարութիւն ունեցած է ինքը՝

Կարապենց, չնորՀիւ իր կարգաւորած արխիւներուն, մասնաւոր շնորհակալութիւններ կը յայտնէ Արիս Սեւակին՝ մատենադրութեանց սեւադրութիւններուն մէջ կատարած իր բժականդիր ճշգումներուն, խորՀուրդներուն եւ առաջարկներուն Համար: Ապա, մէկ առ մէկ կը յիշէ այն բոլոր անձերը, որոնք այս կամ այն տարողութեամբ օգտակար Հանդիսացած են այս Հատորի իրականացման՝ իրենց բերած գործօն աջակցութեամբ: Կը յաջորդէ «Ներածական» խորագրեալ մուտքը, որ յայտնելէ ետք, թէ այս գիրքը Հինգ տարիներու Հետեւողական աշխատանքի արդիւնք է, պահ մը կանգ կ'առնէ մատենագիտական Հատորներու կարեւորութեան վրայ: Ապա ան կ'աւելցնէ, թէ այս Հատորին մէջ ներառուած 700 նիւթերը կ'ընդգրկեն ողբացեալ արձակագիրին ո'չ միայն գրական, գրականագիտական եւ Հրապարակագրական էջերը, այլեւ՝ զանազան Համագումարներու, յորելեանական ձեռնարկներու եւ այլ Հանդիսութիւններու ընթացքին արտասանած Յ. Կարապենցի գրաւոր ու բանաւոր այն ելոյթները, որոնց օրին անդրադարձած է մամուլը: Հետեւաբար, Ա. Ղազարեան կ'աւելցնէ, որ կան այս Հատորէն դուրս մնացած նման զանազան նիւթեր եւ «Ամերիկայի ձայն»ի Հայկական բաժնի տնօրէնի Հանգամանքով Յ. Կարապենցի խմբագրած մշակութային, գրական, գաղութային եւ Հասարակական Հազարաւոր Հաղորդումները, յօդուածներն ու փորձագրութիւնները, որոնք սփռուած են տարիներու ընթացքին:

Ապա, Արա Ղազարեան բացատրութիւններ կու տայ իր որդեգրած խմբագրական սկզբունքներուն, Հատորի բաժիններուն եւ յարակից մանրամասնութիւններու մասին: Կը յաջորդէ «Յակոբ Կարապենց (1925-1994) կենսագրական գիծեր» անուն գրութիւնը, որուն վրայ վերլուծական յաւելեալ լոյսեր կը նետեն Հայրենի գրականագէտ Հրանտ Ս. Թամրազեանի «Կարապենցի աշխարհը» աշխատասիրութիւնը, Արիս Սեւակի անգլերէնով գրուած «*Communing with the Spirit of Hakob Karapets*» խորագրեալ ուսումնասիրութիւնը եւ Կարապենցի «Գրողը եւ իր գործը» անուն խորՀրդածական գրութիւնը:

Գիրքին կէս ծաւալը գրուած այս բաժինէն անմիջապէս ետք, յաջորդաբար կը Հրամցուն «Մատենագիտութիւն. Հայերէն աշխատութիւններ», «Մատենագիտութիւն. անգլերէն աշխատութիւններ» եւ «Կարապենցի մասին» երկկեղու ցուցակները՝ ըստ գրական սեռի, ժամանակագրական տուեալներու եւ այլ բաժանումներու:

Արա Ղազարեանի պատրաստած սոյն գործը կը փակուի յատուկ անուններու եւ տեղանուններու ցանկով:

«ՕՐԱԳԻՐ»
(Հեղինակ՝ Վազգէն Շուշանեան)

Հայաստանի Գրողներու Միութեան նախաձեռնութեամբ, Երեւանի «Նոր Դար» հրատարակչատունէն վերջերս Հայրենի գրաւէր Հասարակութեան տրամադրութեան տակ դրուեցաւ Վազգէն Շուշանեանի կեանքի վերջին տարիներուն՝ 1939-1941 ժամանակահատուածին գրուած «Օրագիր»-ը, որ 1956 Յունուարէն մինչեւ 1958 Ապրիլ հրատարակուած էր Ա. Մանուկեանի «Նայիրի» շաբաթաթերթի էջերուն:

Հատորը կը բացուի «Օրագիր»-ին խմբագիր Շուշիկ Տառնապետեանի «Վազգէն Շուշանեան» խորագրեալ երկու խօսքով, որ նոյն ատեն կը նշէ, թէ նոյեմբեր 1936ին եւ Փետրուար 1939ին միջեւ գրուած «Օրագիր»-ին առաջին եւ երկրորդ տետրերը ցարդ կը մնան անտիպ եւ իրենց հրատարակիչին կը սպասեն Երեւանի Գրականութեան եւ Արուեստներու Թանգարանի Վ. Շուշանեանի արխիւին մէջ:

«Ռեւուան, 1 Մարտ 1939» խորագրեալ էջին առաջին իսկ նախադասութեամբ՝ յայտնելէ ետք, թէ նման զէչ օրերուն կարեւորը «ապրելու հրճուանքը» չկորսնցնելն է, տուկայն ու դիմադրելն է, Շուշանեան կ'անդրադառնայ «առանց չշուկի, առանց դոյզն վատութեան» Ֆրանսան պաշտպանելու տարագիր Ֆրանսահայութեան քաղաքացիական պարտականութեան, երբ կը հրահանգէ. «...տալ ինչ որ կը պարտինք այս երկրին, ուր ազատութեամբ կեանքը սիրել սորվեցանք,- տալ, եթէ հարկ ըլլայ, ինչ որ մեր միակ հարստութիւնն է այժմ,- մեր կեանքը»:

Ինքնավստահ մարդու վճռականութեամբ յայտարարելէ ետք, որ «այս զգացումները չեն մատներ նորելուկ Ֆրանսամոլի մը ազգայնական կիրքը, ոչ բնաւ,- արձակագիրը սրբազան դրօշի մը պէս լայն կը պարզէ իր Հաւատաւոր դաշնակցականի անխաղախ էութիւնը, երբ կը բանաձեւէ իր սրտի խորերէն ժայթքած սա Հաւատամքը. «Նորապէս Հաւատացած եմ թէ գրի առնելով այս տողերը՝ Հաւատարիմ կը մնամ ըն-

կերվարութեան այն ըմբռնումին, որ ջանացած եմ բանաձեւել բազմաթիւ յօդուածներու մէջ: Ու Հ.Յ.Դաշնակցութեան, որուն մէկ գինուորը կը մնամ,- գրական անդամատետր ըլլայ կամ ոչ»:

Օրատեստրային էջերը, այսպէսով, արուեստագէտին սիրային-սեռային փորձառութեանց եւ անոնցմէ բխած զեղումներուն զուգահեռ՝ կ'ընթանան օժանդակ երրեակ գիծերով՝ զաղափարական, քաղաքացիական, ազգային, որոնք Հեղինակին քնարական ապրումներու շունչն ու ոգին կը հարստացնեն զաղափարական բովանդակութեամբ եւ յանձնառու գրագէտի արեան անհանդարտ կրակներուն գրաւիչ ջերմութեամբ:

Սերնգափոխութեան անհրաժեշտութիւնը, սերունդներու բախումը, սփիւռքահայ զեկավարութեան երիտասարդացման հրամայականը շարունակ կ'ալիկոծեն օտար ասիւններուն հասակ նետող երիտասարդութեան տազնապներուն եւ տուայտանքներուն ունկնդիր երիտասարդ գրողին ողջ էութիւնը: Ան այս հարցերը կ'ապրի ապագայի հայ մարդուն նոր դիմագիծն ու անոր առաջնորդող ճիշդ ուղին յստակացնելու յանձնառութեամբ: Ազգային պատասխանատուութեան տէր եւ նախաձեռնելու ներուժով գինուած երիտասարդ մտաւորականներու սերունդի կազմաւորումը գրական-մշակութային ոլորտներէ շատ անդին կ'անցնի հոս, երբ Վ. Շուշանեան կ'ընդգծէ հայ մտաւորականին հանրային-հասարակական դերակատարութիւնը՝ խորապէս գիտակցելով, որ՝ «Ո՛չ մէկ ազգ ու հետեւաբար ո՛չ մէկ արմատախիլ հաւաքականութիւն կրնայ բնականօրէն զարգանալ առանց մտաւորական ու բարոյական կարգապահութեան մը: Երկու կարելիութիւն կար մեր զազութիւն առջեւ: Կամ արդարօրէն ու լիովին ձուլուիլ գինքը Հիւրընկալող ազգին հետ՝ իւրացնելով անոր արդարութիւնն ու ներքին կարգապահութիւնը, անոր բարոյականն ու անոր մտաւորական ձգտումները եւ կամ հաւատարիմ մնալ իր էութեան ու արդարութեան: Այս օտար երկրին մէջ պահել իր հարազատ դիմագիծը»:

Վ. Շուշանեան ոգի ի բոլին կը պայքարի, որպէսզի Փրանսայի Հայ գաղութը չպարպուի իր զաղափարական բովանդակութենէն, մնայ հաւատարիմ իր էութեան, ո՛չ միայն անխաթար պահպանելու համար Հայ մարդու բարոյական, մտաւորական ու հոգեկան աշխարհը, այլեւ հայուն մտքի եւ հոգիի հորիզոնները բնդլայնելու ազատութեան, արդարութեան, վեհանձնութեան եւ մարդկայնութեան այն ազնիւ առաքինութիւններով, որոնք Փրանսայի մշակոյթին կը պատկանին եւ կը հանդիսանան Փրանսացի ժողովուրդին հիմնական յատկանիշները:

Եզերաբախտ արձակագիրին «Որագիր»ը կը յատկանշուի նաեւ իր ոճային զանազանութեամբ: Համաձայն նիւթի եւ ապրումի՝ Վ. Շուշանեանի լեզուն գոյն ու կշռոյթ կը փոխէ եւ կը

վերածուի նաեւ լեզուաոճային Հեշտանքի մը, մա՛նաւանդ երբ կը սկսի քակել իր սիրային-սեռային կենսափորձին եւ անկէ բխած ապրումներուն կծիկը:

Իր կեանքը լիովին ապրած մարդ ու Հայ Վ. Շուշանեանի «Որագիր»ը կու գայ գումարուելու Հեղինակին նոյն բնոյթի խոհական-քնարական գրաւոր զեղումներու ծանօթ տեսարակներուն վրայ՝ աւելի ամբողջացնելով այս ինքնատիպ արձակագիրին «ներքին դաշտանկարը»:

«ԻՍԹԱՆԳՈՒԼԱՎՅԵՐԸ ԿԸ ԿԱՆՉԵՆ»

(Հեղինակ՝ Թորոս Թորանեան)

«Իսթանպուլահայերը կը կանչեն» անուն Հատորը Թորոս Թորանեանի 47րդ արձակ գործն է, որ լոյս տեսաւ 1997ին, Իսթանպուլի մէջ քանի մը տարի առաջ Հիմնուած «Արաս» հրատարակչատունէն: 136 էջերէ կազմուած այս Հատորը կ'ամփոփէ երկու գրութիւններ, առաջինը՝ «Հակիրճ ակնարկ իսթանպուլահայ գրողներու մասին» խորագրեալ վերլուծական վորձը, իսկ երկրորդը՝ «Իսթանպուլահայերը կը կանչեն» ուղեգրութիւն-հասէն:

«Թորոս Թորանեան» կենսագրական էջով քաջուող Հատորին առաջին 61 էջերը կը գրաւէ «Հակիրճ ակնարկ իսթանպուլահայ գրողներու մասին» գրութիւնը, որ անմիջական ոճով կը ներկայացնէ 1950ական թուականներէն ի վեր գրականութեան անդաստանէն ներս մուտք գործած իսթանպուլահայ գրողներն ու անոնց գործերը՝ անձնական ծանօթութիւններու եւ յուշերու ենթապատաստին վրայ: Պատմողական ոճով նիւթը ներկայացնող դասախօսութեան մը տպաւորութիւնը ձգող «այս յօդուածը» - Հեղինակը այդպէս կը կոչէ իր գրութիւնը - կը սկսի 1960 թուականի իր առաջին Հանդիպումներով, որոնք տեղի կ'ունենան Պէյրութի մէջ՝ Գեղամ Սեւանի, Ռուբէն Մաշոյեանի, Երւանդ Կոպէչեանի, Զաւէն Պիպեռեանի եւ նոյն թուականներուն Պէյրութ այցելած այլ գրողներու հետ: Զրոյցը կը շարունակուի

եւ նոյն ոճով ընթերցողին կը ներկայացունի յիսունէ աւելի անուններ՝ բնորոշ վերլուչերով եւ սեղմ բնութագրումներով:

Հատորին ճշրդ էջով կը սկսի գիրքին իր անունը տուած «Իսթանպուլահայերը կը կանչեն» ուղեգրութիւնը, որ ուղղակի արձագանգը կը դառնայ «Սայաթ-Նովա»յի անունը կրող երկսեռ երգչախումբի հրաւերին: Ծարժապատկերի ժապաւէնի մը պէս դրուագներն ու հանդիպումները կը յաջորդեն իրարու՝ օրագրային ճշգրտահամար արձանագրուած տեղեկութիւնները ընդլայնելով պատմութեան փաստագրական երանգով: Անցեալ ու ներկայ կը միաձուլուին իրարու եւ Հեղինակին էութենէն դուրս կու գան յոյզերու եւ ամբողջութեամբ ջերմութեամբ հարստացած: Եւ Թորոս Թորանեան կը պատմէ ո՛չ միայն իր այցելած վայրերուն, հանդիպած անձերուն, իսթանպուլահայութեան մերօրեայ կատոյցներուն, ճիգերուն, դժուարութիւններուն եւ անցեալին մասին, այլեւ կը խորհրդածէ Հայաստանի հանրապետութիւնն ու ողջ Հայութիւնը յուզող զանազան հրատապ նիւթերու մասին:

Այսպէսով, ան կը յաջողի հաստատել նոր ու ջերմ «սիրոյ կամուրջ մը», որ Հեղինակին հին սէրերուն վրայ կ'աւելցնէ նոր սէր մը, ինչպէս կ'նկարագրուի ինք՝ գրութիւնը փակող իր վերջին նախադասութեամբ:

«ԺԱՄԱՆԱԿ ԵՒ ԲԱՌ»

Կարապետեանի «Նախաբան»ով, որ Երրակ աշխարհի վերջին 70ամեակի բերքին դիմաց պահ մը կանգ առնելով՝ կը հաստատէ հարցադրողական ոճով. «Ինչո՞ւ է այսքան բազմազան

1999ին, Երեւանի «Վան Արեան» հրատարակչատունէն, բանաստեղծ Սարգիս Գրիգորեանի մեկենասութեամբ եւ Գագիկ Սարոյեանի խմբագրութեամբ լոյս տեսաւ «Ժամանակ եւ բառ» անուն ծաղկաքաղը, որ միջին ծաւալի 164 էջերու միջոցաւ կը նպատակադրէ Հայրենի ընթերցողին ներկայացնել Երրակ աշխարհի գրականութիւնը:

Ճշգրտութեամբ եւ 11 արձակագիրի բնորոշ ստեղծագործութիւնները ամփոփող վերոյիշեալ հրատարակութիւնը կը բացուի Անդրանիկ

Երբակ աշխարհի գրականութիւնը եւ իր բազմազանութեամբ Հանդերձ ինչո՞ւ է այսքան տարբեր միւսներից: Գուցէ նրա՞ Համար, որ Երբակը Հացի շտեմարան լինելու հետ մէկտեղ նաեւ ոգու շտեմարան է: Ու այստեղ ամբարուել են մասունքները կորուսեալ Հայրենիքի գրեթէ բոլոր աշխարհներից, լինի Մուշ, Սասուն, Կարին, Բասեն...»:

Ոգու պատուաստով ձեռք բերուած գրական-ոգեկան բազմազանութեան ապացոյցը ընդգծել է ետք, Ա. Կարապետեան կ'աւելցնէ, որ «Ժամանակի մաղի միջով» անցած «Հակայական նիւթը» Հարուստ է նաեւ անակնկալներով եւ այդ իսկ պատճառով՝ «այսքան սիրելի»:

Հատորի չորրորդ էջով՝ «Քնարերգութիւն» բաժինը կը բացուի Աւետիք Իսահակեանի «Տիեզերական զանգ» բանաստեղծութեամբ: Ապա կը յաջորդեն Արմենուհի Տիգրանեան-Ահարոնեան, Յովհաննէս Երազ, Ռազմիկ Գաւոյեան, Վասմ Յովհաննիսեան եւ իրերայաջորդ մէկէ աւելի սերունդներ ներկայացնող կարկառուն բանաստեղծներ, ինչպէս նաեւ Համբարձում եւ ուշագրաւ նոր դէմքեր, ինչպէս՝ Սլափկ Զիլոյեան, Յովհաննէս Գրիգորեան, Նորայր Բաղդասարեան, Հրաչեայ Բեյլերեան, Արարատ Մկրտումեան, Ռոզա Յովհաննիսեան եւ ուրիշներ:

112րդ էջով կը սկսի «Արձակ» բաժինը, որ կը գրաւէ Հատորին վերջին 46 էջերը: 11 արձակագիրներու գրականութիւնը ծանօթացնող այս բաժինը կը սկսի Մկրտիչ Արմէնի «Հեղնար Աղբիւր» վիպակէն քաղուած Հատուածով: Կը յաջորդեն այլ գրողներ,՝ Պատուական Ղուկասեան ու Յովհաննէս Մելքոնեան, Աւետիք Դարբինեան ու Վահան Թամարեան եւ այլք:

Հատորը կը փակուի Գագիկ Սարոյեանի «Կազմողի կողմից» նոթով, ուր ի միջի այլոց կը կարդանք, թէ այս դիրքը նախաճաշակ մըն է միայն եւ կը ներկայացնէ Երբակ աշխարհի աւելի քան 200 բանաստեղծներն ու 100 արձակագիրները:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԼՈՒՈՇՈՒ

ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ՝ «ԿԱՐՈՍ ԽԱՉ»Ի ԽՈՐՀՈՒՐԴՈՎ

Հայաստանի մեջ քրիստոնեության պետական կրօն հռչակման 1700ամեակին առիթով, Երևանի պետական համալսարանի արևելագիտության բաժանմունքի սրահին մեջ կազմակերպուած է գիտական նիստ, 1700ամեակի եկեղեցական յանձնախումբին ու Գիտութիւններու Ազգային Ակադեմիայի հնագիտութեան ու ազգագրութեան հիմնարկի նախաձեռնութեամբ:

Նիստին թեման եղած է հայ բանահիւսութեան բացառիկ օրինակներէն մէկը՝ «Կարոս խաչ» վիպերգը:

Բացման խօսքով հանդէս եկած են հնագիտութեան եւ ազգագրութեան հիմնարկի տնօրէն Ա. Քալանթարեան եւ 1700ամեակի գրասենեակի վարիչ-քարտուղար Մեսրոպ Արք. Աշնեան, որ ռոյժումելով գիտաժողովի մասնակիցները, արժեւորած է Հայ Կարոս խաչի մասին պատմրող վիպերգը՝ իբրեւ խաչապաշտ հայ ժողովուրդին կողմէ խաչին նուիրուած գեղեցիկ աւանդապատումներէն մէկը:

Վիպերգը ստեղծուած է Վանի, Վասպուրականի ու Սասունի տարածքներուն, գրի առնուած է 19-20րդ դարերու ընթացքին եւ օրին 16 տարբերակ: Վիպերգութեան հակիրճ քովանդակութիւնը հետեւեալն է,- հովիւները փայտերէն խաչ պատրաստած եւ զայն զարդարած են կարոսի ցօ-

ղուններով եւ զետեղած են կարոսի արտին մէջ: Խաչը յանկարծ սկսած է լոյս արձակել: Գիւղի քիւրտ իշխանը փափաքած է խաչը իր տունը տանիլ. անոր փափաքը կատարուած է, սակայն հետագային պատժուած են թէ՛ խաչ տանողը եւ թէ՛ քիւրտ իշխանը:

Գիտաժողովի մասնակից գիտնականներ տարբեր առումներով արժեւորած են բանահիւսական այս մասունքը: Երգով ներկայացուած են նաեւ վիպերգի Կոմիտասի կողմէ գրի առնուած հատուածները:

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ ԳԵՐՄԱՆ ՔԱՅՁԸՐԻ ՀԵՏ

Վերջերս, գերման պատմաբան Հերման Քայզըր խմբագրած եւ հրատարակած է «Մարգրան 1915. Պերթա Մարիի օրագրութիւնները» խմբագիրով հատորը, որ նուիրուած է Հայ Դատի ծանօթացման: Հատորը օրագրութիւն մըն է, որ կը ներկայացնէ Մարգրանի եւ անոր շուրջ տեղի ունեցած թրքական բարբարոսութեանց մանրամասնութիւնները:

Հատորին լոյս ընծայման առիթով, Լոս Անճելըսի «Սարդա-րապատ» գրատան մէջ, գերման պատմաբանին հետ կազմակերպուած է հանդիպում - գրութիւն, որուն ընթացքին ան շահեկան տեղեկութիւններ փոխանցած է զիրքին մասին:

**ՀԱՆԳԻՍՏ՝
Տ. ԱՐՏԱԿ ԱՐԲ.
ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԻ
(1931-1999)**

Ծանր հիւանդութեան դէմ 20 օր պայքարելէ ետք, Հոկտեմբեր 15ի առաւօտեան, Թեհրանի մէջ վախճանեցաւ Թեհրանի հայոց թեմակալ առաջնորդ Տ. Արտակ Արքեպիսկոպոս Մանուկեան:

Աւագանի անունով՝ Մկրտիչ, Տէր Արտակ Արք. Մանուկեան ծնած է 22 Յունւար 1931ին, Պէյ-րուք: 1945ին ընդունուած է Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Անթիլիասի դպրեվանքը, որուն դասընթացքը աւարտած է 1951ին, ստանալով հոգևոր կոչում՝ վերակոչուելով Արտակ արեղայ: 1953ին, իր աւարտաճառը ներկայացնելով՝ վարդապետական աստիճան կը ստանայ, որմէ ետք աստուածաբանական բարձրագոյն իր ուսումը

կը կատարելագործէ Լիոնի համալսարանին մէջ:

Տ. Արտակ վարդապետ, հազիւ 25 տարիքը բոլորած, երջանկայիշատակ Ջարեհ Ա. Կաթողիկոսի ձեռամբ կը ձեռնադրուի եպիսկոպոս: 1952-53 կը վարէ Ս. Քառասնից Մանկանց վարժարանի տեսուչի պաշտօնը, իսկ 1956-60՝ կաթողիկոսութեան պաշտօնաթերթ «Հասկ» ամսագրի խմբագրութիւնը:

1959ին, երջանկայիշատակ Ջարեհ Ա. Վեհափառ, Թեհրանի հայոց թեմի Պատգամաւորական Ժողովի ղիմումին ընդառաջելով՝ իրանահայութեան կը յղէ առաջնորդութեան թեկնածուներու եռեակ ցանկ մը, որմէ թեմի առաջնորդ կ'ընտրուի Արտակ Արքազան: Արքազան առաջնորդը իր պաշտօնավայրը կը ժամանէ 1 Յունուար 1960ին: 1961ին, երջանկայիշատակ Ջարեհ Ա. Կաթողիկոսի տնօրինութեամբ՝ արքեպիսկոպոսութեան տիտղոսին կ'արժանանայ:

39 տարի Թեհրանի հայոց թեմին ծառայած Արտակ Արք. Մանուկեան, իր հոգևոր, կրթական եւ յատկապէս շինարարական բեղուն գործունէութեան զուգահեռ՝ խմբագրեց եւ հրատարակեց բանաստեղծական, գրական, կրօնական, պատմական եւ վերլուծական բովանդակութեամբ աւելի քան 25 հատորներ, որոնցմէ ոմանք թարգմանուեցան պարսկերէնի, իսկ այլ հատորներ քանիցս վերահրատարակուեցան Թեհրանի եւ Երեւանի մէջ:

Աւելցնենք, որ մտատրական ու բանաստեղծ Արտակ Արքեպիսկոպոսի քերթուածներէն փունջ մը գրուած է ուշադրութիւնը հայրենի երգանաններու, որոնք ենթարկած են զանոնք երաժշտական մշակումի եւ իրրել

երգ ներկայացուցած հայ երաժշտասեր հասարակության:

«ՄԱՏԵԱՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆ»Ը՝ ՈՒՔՐԱՆԵՐԷՆՈՎ

Հայաստանի մօտ Ուքրանիոյ դեսպան Ա. Պոժքո, 12 Նոյեմբերին, Երևանի մէջ Ուքրանիոյ դեսպանատան հրաւերով կայացած մամլոյ ասուլիսին ըսաւ, թէ Հայաստանի մէջ քրիստոնէութեան պետական կրօն հռչակման 1700ամեակին առիթով, Ուքրանիոյ մէջ պիտի հրատարակուի Գրիգոր Նարեկացիի «*Մարեան ողբերգութեան*» գործին ուքրա՝ներէն թարգմանութիւնը:

Թարգմանութեան հեղինակն է հայագէտ, քանաստեղծ եւ նրկարիչ Միրոն Նեսքերչուր:

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆԻ ՉԵՌԱԳԻՐԸ ԿԸ ԳՏՆՈՒԻ ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՑԻ ԱՆՈՒԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆԻՆ ՄԷՋ

Երևանի Եղիշէ Չարենցի անուան գրականութեան եւ արուեստի թանգարանը վերջերս հարըստացած է թանկագին մատուցելով մը՝ Պետրոս Դուրեանի ձեռագիրով: Չեռագիրը Հայաստան տարուած է Կ. Պոլիսէն: Թանգարանի տնօրէն Հենրիկ Բախչինեան ըսած է, որ Դուրեանի ինքնագիրը բանաստեղծութիւնը իսկական գանձ մըն է, որ ցարդ անյայտ էր գրականագէտներուն: Բացի վերալիշեալ

ձեռագիրէն, թանգարանը ստացած է նաեւ այլ գիրքեր, լուսանկարներ, թարգմանութիւններ, ինչպէս նաեւ՝ գրչագիր մատենաներ, եւայլն:

Հ. Բախչինեան նաեւ յայտնած է, որ հակառակ դժուարին պայմաններուն, շնորհիւ աշխատակիցներու ճիգերուն եւ զոռնորթեանց՝ թանգարանը կը շարունակէ իր աւանդութիւնները: Այս տարի կազմակերպուած են յօբելեանական հանդիսութիւններ, անհատական ցուցահանդէսներ, ինչպէս նաեւ՝ մշակութային հանդիպումներ հայաստանաբնակ եւ սփիւռքահայ գործիչներու հետ:

1999 թուականը յատկանշուած է անով, որ թանգարանի երրատարակչութիւնը հրատարակած է մէկ տասնեակ գիրք՝ Երւանդ Օտեանի «*Նամակահի*»-ն, «*Հայ Տիարորդա*»-ն, Միքայէլ Կիրճեանի «*Մարտիկ աղա*» վէպը, եւայլն:

Նշենք նաեւ, որ Եղիշէ Չարենցի անուան թանգարանը ունի

մօտաւորապէս 1000 ֆոնտ, ուր կը պահուին մէկ միլիոնէ աւելի ցուցանմանքներ: Ամէն ինչ կը կատարուի, որպէսզի այդ ցուցանմանքները փրկուին: Այս ձեռք փրկուած են Կոմիտասի արխիւի նիւթերը եւ վերանորոգուած է անոր դաշնակը:

ԷՄԻԼ ԱՐԲԱՀԱՄԵԱՆ ԱՐԺԱՆԱՅԱԲ «ՔԱՂԻՆԿԻ» ՄՐՅԱՆԱԿԻՆ

Նոյեմբեր 12ին Փարիզէն Երեսան վերադարձաւ ակադեմիկոս Էմիլ Գաբրիելեան: 8 Նոյեմբերին կայացած հանդէսի մը ընթացքին ան արժանացաւ *Եռնակսոյի* «Քաղինկի» անուան մրցանակին: *Եռնակսոյի* գլխաւոր տնօրէն Ֆետերիքս Մայոր քարձր գնահատեց հայ գիտնականին գործունէութիւնը:

«Քաղինկի» անուան մրցանակը հիմնուած է 1951ին: Այդ քուականէն ի վեր սոյն մրցանակին արժանացած են գիտութեան, գրականութեան եւ արուեստի 53 ականաւոր գործիչներ, ինչպէս՝ փիլիսոփայ Պերրան Ռասըլ, գրող Արթուր Քլարք եւ ուրիշներ:

ՈԳԵԿՈՉՈՒԵՅԱԲ ՂՈՒՆԿԻԱՆՈՍ ԵՐԳԻՉ ԿԱՐՆԵՅԻԻ ՅԻՇԱՏԱԿԸ

Վերջերս, Ջաւախքի մէջ տեղի ունեցած են սշակութային

շարք մը ձեռնարկներ, որոնց ներկայ գտնուած են Հայաստանի «Ջաւախք» Հայրենակցական Միութեան եւ Գրողներու Միութեան պատուիրակութիւնները: Այդ ձեռնարկներու շարքին եղած է նաեւ Ղունկիանոս երգիչ Կարնեցիի յիշատակի հանդիսութիւնը:

Ղունկիանոս երգիչ Կարնեցի (Ալավերտեան) ծնած է Կարին քաղաքը, 1781-1786 թուականներուն միջեւ, եւ մահացած է Ախալքալաքի Վարեան գիւղին մէջ՝ 1841ին:

Կրթութիւնը ստացած է Պարսկաստանի եւ Լիբանանի Անտոնեաններու վանքին մէջ. եղած է Եզիպտոս, ուր ստանձնած է Իպրահիմ փաշայի պալատական քարգմանիչի, խորհրդատուի եւ գրագիրի պաշտօնը: Ապա անցած է Հալէպ, ուրկէ 1828ին՝ Խըրիմ: Այստեղէն ան Ռուսիոյ ցարին յղած է խրիմահայերու ուղերձը՝ օգնութիւն ստանալու ակնկալութեամբ:

Եօթը լեզուներու տիրապետած բանաստեղծը Փեթրսպուրկի մէջ արժանացած է Նիքոլայ Ա. ցարի ընդունելութեան, խնդրելով, որ անկէ ստանալիք միակ ընծան թղթայ ցարին սուրբ՝ հայերը հալածող թշնամիներուն դէմ:

Ապա, բանաստեղծը հաստատուած է Թիֆլիս եւ լսելով, որ Կարնեցիները գաղթած են Ախալքալաք, մեկնած է հոն՝ որոնելու իր հարազատները:

Կեանքի վերջին տարիներուն ան եղած է գիւղին վարժապետը: Ըստ ժողովուրդի վկայութեան, հոգին աւանդած պահուն Ղունկիանոս երգիչ Կարնեցիի վրայ իջած է Աստուծոյ լոյսը եւ պահանջած, որ զայն թաղեն եկեղեցիին քով, քահանային գերեզմանի կողքին: Այդպէս ալ ըրած են:

Գիտացիները զինք կը համարեն Սուրբ Դանկիանոս եւ կը պատմեն, թէ անոր անունը բուժած է եիւանդներ:

Մահուընէ աւելի քան 125 տարի ետք, ամօր զերեզմանին վրայ կառուցուած է մատուռ մը, Ս. Էջմիածնի Գայիանէ վանքի քահանայ տէր Յարութիւնի նախաձեռնութեամբ:

Վ. ՏԱՏՐԵԱՆԻ ՆՈՐ ԳԻՐԸԸ

«Զօրեան» Հիմնարկը վերջերս յայտնեց, որ երատարակած է պատմաբան, Փրոֆ. Վահագն Տատրեանի նոր գիրքը, որուն խօրագիրն է՝ *«Հայկական Յեղասպանութեան քրքական ուրացումին բանալի տարրեր. խեղաթիւրումի եւ զեղծարարութեան պարագայի ուսումնասիրութիւն»* 92 էջ հաշուող այս գիրքը կը ներկայացնէ խեղաթիւրումի ձեւերը եւ կը եերթ թուրքերուն եւ անոնց խեղաթիւրումներուն արձագանգող քրքամետ «պատմաբաններ»ու կողմէ Հայկական Յեղասպանութիւնը բուրանալու նպատակով տրուած փաստարկները:

Այս գիրքին պատրաստութեան առաջարկը եկած է Ներկայացուցիչներու Տան անդամ Սրիւրն Ռոքմէնէն (Նիւ Ուրքի), որ մաս կը կազմէ Ներկայացուցիչներու Տան Միջազգային Յարաբերութիւններու Յանձնախումբին: Ան խնդրած է, որ Վ. Տատրեան վերլուծէ Ուաշինկթընի մէջ թուրքիայ ղեսպանին կողմէ Ժողովրդի բոլոր անդամներուն յղուած նամակ մը (Մայիս 1999-ին): Այդ նամակով թուրք ղեսպա-

նը կը բողոքէր, որ Ներկայացուցիչներու Տան շուրջ 60 անդամներ կը փորձեն քննունիլ տալ թիւ 155 որոշումը, որուն նպատակն է հաւաքել ամերիկեան բոլոր արխիւները, «որոնք առնչուած են Հայկական Յեղասպանութեան եւ անոր պատասխանատուներուն դէմ քրքական ապահանջներու արձակած վճիռներուն չգործադրուելուն հետեւանքներուն, եւ հաւաքածոն յանձնել Ներկայացուցիչներու Տան Միջազգային Յարաբերութիւններու Յանձնախումբին, Միացեալ Նահանգներու Ողջակիզումի Յիշատակի Թանգարանին, որպէսզի անիկա կցուի Բանգարանի Յեղասպանութեան վերաբերեալ արխիւներուն, հանրային դաստիարակութեան եւ գիտակցումին համար. հաւաքածոն պիտի տրամադրուի նաեւ Երեւանի Հայկական Յեղասպանութեան Թանգարանին»:

Թուրք ղեսպանին նամակը կը բովանդակէ Յեղասպանութեան եւրոպայի եւ հայերուն դէմ ար-

ծակուած գրպարտութիւններու 11 էջեր: Յունիս 1999ին 23 էջնոց պատասխան - մեկնաբանութիւն մը յղուած էր բոլոր քննկրեսականներուն: Վահագն Տատրեանի նոր գիրքը այդ պատասխանին ընդլայնուած տարբերակն է:

Ծ. Վրդ. Արէշեան: Հանդիսութեան խօսք առած են համալսարանի պատասխանատուներ, որոնք դրուատած են Յակոբ Մարթայեանի գործունէութիւնը, որ մեծապէս նպաստած է բոլոր լեզուաբանութեան զարգացման:

ՅԱԿՈԲ ՄԱՐԹԱՅԵԱՆԻ ԿԻՍԱՆԴՐԻՆԻ ԹՐԲԱԿԱՆ ՀԱՄԱՍԱՐԱՆԷՆՆԵՐՍ

Նոյեմբերին, Իսթանպուլի քրքական Պողոսեան համալսարանի (նախկին անուանի Ռոպրոթ գոլէճ) Ապտիլլահ Գուրան գրադարանին մէջ, բացմանը կատարուած է անուանի լեզուաբան եւ քրքագետ, Թուրքիոյ արդի լեզուի մեծագոյն գիտակ Յակոբ Մարթայեանի կիսանդրին: Կիսանդրիի բացման ձեռնարկին ներկայ գտնուած են համալսարանին վերատեսուչն ու դասախօսական կազմի բազմաթիւ ներկայացուցիչներ, ինչպէս նաեւ՝ Յակոբ Մարթայեան-Տիլլաշարի ուսանողներն շատեր, ակադեմականներ եւ բոլոր մտաւորականներ: Կիսանդրին իրագործումն է քանդակագործ Էրօլ Մարաֆեանի եւ նուիրուած է համալսարանին՝ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութեան կողմէ: Կ. Պոլսոյ պատրիարքին բացակայութեան պատճառով (ճամբորդութեան պատճառով) Կիսանդրիի բացման հանդիսութեան պատրիարքութիւնը ներկայացուցած են Շահան Արք. Սվանեան եւ Արամ

ԿԱՐԱՊԵՆՅԵԱՆ ԵՐԵԿՈՆԵՐ

Սփիւքբահայ արձակագիր եւ մտաւորական Յակոբ Կարապենցի անժամանակ մահուան հնգամեակը յիշատակելու նպատակով, Հայ Աշակոթային Հաստատութեան նախաձեռնութեամբ՝ Կիրակի, 7 Նոյեմբեր 1999ին, Պոսթընի «Վահրամ Թովալեան» մատենադարանի սրահին մէջ տեղի ունեցած է յատուկ հանդիսութիւն: Միութեան ատենապետ եւ յիշեալ հաստատութեան հովանաւոր Տիար Ռոբերտ Միրաքի բացման խօսքէն ետք, «Կարապենցի դիւան - գրադարանը» թնամայով հանդէս եկած է Հայ Աշակոթի Հաստատութեան տնօրէն Արա Ղազարեան, որմէ ետք, «*Անժամօր հոգիների խուզարկում*» խորագրով տարաբախտ արձակագիրին գրականութեան իրաւաստուէ աշխարհը լոյսին բերած է յատկապէս Պէյրութէն հրաւիրուած Պօղոս Սնապեան: Յաջորդած է Մոնթրէալէն ժամանած Վրէժ-Արմէն Արքիեանի «Կարապենցի եւ մարդը» խորագրեալ ելոյթը, որմէ ետք Արմէն Մովսէսեան եւ Մարգիս Կարապետեան լաւային երկեակը հանդէս եկած է գեղարուեստական յայտագրով:

Ապա խօսք առած է Նորայր Պահլաւունի՝ «*Մարդու ներաշխարհի վարպետ Կարապենցի*»

քննադով: Վերջին խօսք առնողը եղած է Անահիտ Արամունի-Քէշիշեան, որուն ելոյթէն ետք կատարուած է զեղարուեստական ընթերցում եւ տեսաներիցի ցուցադրութիւն:

... ՆԱԵՒ՝ ԿԼԵՆՏԷՅԼԻ ՄԷՁ

Քանի մը օր ետք, Կլէմէնտի Իրանահայութեան Միութեան

սրահին մէջ տեղի ունեցած է յիշատակի այլ երեկոյ մը: Յակոբ Կարապենցի մահուան Տրդ տարելիցի յիշատակին նուիրուած այս երեկոյին, հանրութեան ներկայացուած է Անահիտ Արամունի-Քէշիշեանի «Յակոբ Կարապենց. Աշխարհընկալումն ու արուեստը» խորագրեալ մենագրութիւնը, լոյս տեսած Երեւանի մէջ, Եղուարդ Ջորաշեանի խմբագրութեամբ: Ապա Յ. Կարապենց մարդուն եւ գրագէտին մասին բանախօսած է Երուանդ Գոչումեան:

Յ. Կարապենցի գրականութեան եւ արուեստին անդրադարձած են նաեւ պատմաբան Ռուբինա Փիրումեան եւ UCLA-ի համալսարանի «Գրիգոր Նարեկացի»-ի անուան բաժանմունքի դասախօս Փրոֆ. Փլէթրը Քասուի: Մինչ գրողին մասին անձնական յուշեր փոխանցած է իր մտերիմներէն Սեպուհ Յովհաննիսեան, իսկ դաշնամուրի վրայ ելոյթ ունեցած է Վաչէ Մանկըրեան: Երեկոյին ցուցադրուած է նաեւ վաւերագրական ժապաւէն մը՝ գրողին արուեստն ու աշխարհընկալումը ներկայացնող, ապա ներկաները ունկնդրած են գրողին խորհրդածութիւններն ու մտածումները:

**«ԲԱԳԻՆ»Ի
1999Ի ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆԸ**

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԵՂԵՆԱԿ	ԽՈՐԱԳԻՐ	ԹԻԷ
Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ	Ես կը պահեմ կրակը	1
»	Ամենասիրած քաներդ եմ, որ...	1
»	Ջրամոյճ	1
»	Իրիկամուտը	1
»	Ջրաշուշան	1
»	Սառույցի փոքորիկ	1
Ա. ԳԱՐԱԼԷՔԵԱՆ	Յարմուկիդ հոյակապ	1
»	Քարափնեքուն սպասման	1
»	Բնականորեն բանդում	1
Ա. ՆՈՒՐԻՋԱՆԷ	Մասիսը սար չէ	1
Ս. ԳԻԼԵՃԵԱՆ	Պէյրուս՝ մեղքի փառք	1
»	"Illusion"	1
»	Աւագածիր	1
»	Նուագ	1
»	Աշուն հետ...	3
»	Դուռ-ձմեռ	3
»	«Առաւօտները երբ պիտ' զան»	3
Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ	Անհեքեքի փառալուստը	2
»	Զկար ու կար	2
»	Պարզապէս քանի մը կէտ	2
»	Տխուր Ռոմանո	2
»	Տունը	2
»	Առաւօտէ առաւօտ	2
»	Արուեստ փոքրութեան	3
Ս. ՅՈՒՆԱՆԻՍԵԱՆ	ՀԱՅԿ. ՆԱՐԱՌ.Է	2
Յ. ՊԱՆԵԱՆ	Մեծաւոր ամառ	3
»	Ռոմանի սէրը	3
»	Մարդը երկնաքերի մէջ	3
ԵՒ. ՊՕՅԱՃԵԱՆ	Կապոյտ երկաթ ու համերգ	4
»	Տեսարանին դէմ աչքերուս	4

»	»	Յուցափեղկ՝ նակատագրական բաներու	4
Յ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ		Տաղ առ անցորդուհին	4
»	»	Արեւագալի փաղցրութեամբ	4
»	»	Իրիկնային վերյիշում	4
»	»	Francisco Goya	4
ԱՐՄԱՆՏ		Արարատի կանչը	4
»	»	Եղիցի սէր	4

ԱՐՉԱԿ

Գ. ՊԸՆՏԵԱՆ	Ընդառաջում	1	
Թ. ԶԻՖԼԵԱՆ	Փերագակը	1	
»	»	Հարսքերուկ	4
Ռ. ԵՍԱՅԵԱՆ	Տեսակցութիւն	1	
Վ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ	Օրագիր II	2	
Պ. ՄՆԱՊԵԱՆ	Օր-Յերեկով	2	
»	»	»	3
»	»	»	4
Ի. ՍԻՆՆԷ	«Հաց ու գինի» (Թարգմ. Մ. Շարապիսանեան)	2	
Ն. ԶԱՐԽՈՒՏԵԱՆ	Սեւ մոռյգին մահը	3	

ԹԱՏԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

Վ. ՕՇԱԿԱՆ	Օրւնք	3
»	»	4

ԻՄԱՅԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ

Ս. ԿԻՐԱՎՈՍԵԱՆ	Հայագիր քանաստեղծ եւ քարգ- մանիչ Ահմէտ Նուրիգասէի հետ	1
Մ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ	«Ինչքա՛ն լաւ հասկցած է մեզ...»	1
Մ. ՏԷՄԻՐՃԵԱՆ	Նրաժշտութիւն, լեզու եւ լեզուա- մտածողութիւն	1
Խ. ՏԷՐ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ	Մի քանի անտիպ նամակներ Վազգէն Շուշանեանից	1

»	»	Երկու փաստաթուղթ	
		Ջապէլ Նապեանից	4
Թ. ԹՈՐԱՆՆԵԱՆ		Վերապրող արձակագիրը՝ Սմբատ Փանոսեան	1
»	»	»	2
»	»	Շահան Շահնուրի եւ Հրաչ Զարդարեանի եետ	3
Պ. ՄՆԱՊԵԱՆ		«Ես իմ ամուշ»ի ողիսականը	1
»	»	»	2
»	»	»	3
»	»	»	4
Մ. ԽԱԶԱՏՐԵԱՆ		Համաստեղի «Գիւղը» ժողովածուն	1
Մ. ՇԱՐԱՊԻԱՆՆԵԱՆ		Իկնացիո Սիւնէ	2
Կ. ԱՂԱԲԵԿԵԱՆ		Օշականի վիպական աշխարհի մատոյցներում	2
ԳԱՐԵԳԻՆ Բ. ԿԱԹՐՈՒԿՈՍ		Հայ մարդը՝ հայ գիրքին դիմաց	3
Հ. ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ		Յ. Օշական քատերագիրը	3
»	»	»	4
Ա. ԷԿՈՅԵԱՆ		Մակերեսի լարում (Թարգ. Էլիզ Շարապխանեան)	3
Ս. ԶԷԲԻՃԵԱՆ		Աթում Էկոյեան	3
Լ. Ս. ԿԻՎԼՈՅԵԱՆ		Անվերջ հալածող յիշողութիւն	3
Ն. ԶԱՐԽՈՒՏԵԱՆ		Խօսք գալիքի մասին	4
Ռ. ՓԻՐՈՒՄԵԱՆ		Ցեղասպանութեան գրականութիւն	4
		Փորձ – ընթերցումի	4
Վ. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ		Կոստան Զարեան եւ Վահան Նաւասարդեան	4
Ս. ԱԹԱԲԵԿԵԱՆ		Հայապաշտպանութեան մուրեքային ու մահատակը	4

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ՆՈՐԹԵՐ

♦ ♦ ♦	Զորս ամուն	1
♦ ♦ ♦	Երկրորդ կեանքը	3
♦ ♦ ♦	Ակսել Բակունց	4

ՆՇՄԱՐՆԵՐ

♦ ♦ ♦	Ճշգրտութեան կարօտ ու տրամաբանութեան	2
♦ ♦ ♦		4

ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՆԵՏ

Ա. ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ	Բառն իրեն ենթարկելու մահատակութիւնը	1
Յ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	«Յեղասպանութեան լոյսէ գօտին» եւ «Մարդ մը որ Արարատ չունի իր հոգւոյն խորը»	3

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ԱՐԱՄ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ	«Մարդ Աստուծոյ, որդի մարդոյ»	1
Յ. ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ	«Տիկնիկը»	1
ԷՊԻՄԱՀԻՄ ԻԻՆԷՍԻ	«Աղօթք Արմէնի համար»	3
Վ. ՂԱԶԱՐԵԱՆ	«Սիրակարօտ հոգիներ»	3
Գ. ՔԵՕՍԷՆԵԱՆ	«Գիր եւ գիծ»	3
ՊԵՂԱ ՊԱՊԱՅԵԱՆ	«Արցախի կիներ պատմութեան մէջ»	3
Ա. ՂԱԶԱՐԵԱՆ	«Կարապետ»	4
Վ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ	«Օրագիր»	4
Թ. ԹՈՐԱՆԵԱՆ	«Իսթանպուլահայերը կը կանչեն»	4
Գ. ՍԱՐՈՅԵԱՆ	«Ժամանակ եւ րառ»	4

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

1,2,3,4

«ՔԱԳԻՆ»Ի ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

ՇՆՈՐՀԱԿԱՎՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱՆՔ

«ԱՆՎԵՐԱԴԱՐԶ» - բանաստեղծություններ -
Վարանդ, Թեհրան, 1999, 110 էջ,
Հրատարակություն՝ «Իրանահայ գրողների միություն»-թիւ 3:

«ԻՐԱՆԱՀԱՅ ԴԱՐԱՎԵՐՋԻ ԳՐՈՂՆԵՐ» - ժողովածու -
Գլխ. խմբագիր՝ Վարանդ, Թեհրան, 1999, 178 էջ,
Հրատարակություն՝ «Իրանահայ գրողների միություն»-թիւ 4:

«ՅԱԿՈԲ ԱՍԱՏՈՒՐԵԱՆ» - մեմագրություն -
Մարգարիտ Բրուտեան, Երեւան, 1999, 187 էջ:

«ՀԱՆԴԻՊՄԱՆ ՎԱՅԻԸ» - ուղեգրություն -
Յիլիկ Մարտըն, բարձմ. Լուսիկ Կիլոյեան-Սրապեան,
1999, Անթիլիաս, 338 էջ:

**«100ԱՄԵԱՅ ԱՊՐՈՂ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ
ԱՆԵՔ ԳԼԸՃԵԱՆ»** - ուսումնասիրություն -
Թորոս Թորանեան, Հալեպ, 1999, 79 էջ:

«27» - բանաստեղծություններ -
Լեւոն Արտազեան, Անթիլիաս, 1999, 52 էջ:

**«ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆԸ ՀԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՍԷՋ»** - ուսումնասիրություն -
Թամար Տասնապետեան, Անթիլիաս, 1999, 144 էջ:

ԼԻՐԱՆԱՆ

Հաստատված առ	10.000 Լ.Ո.
Տարեկան բաժնեգիրն	40.000 Լ.Ո.

ԱՐՏԱՍԱՀԱՄԱՆ

Տարեկան բաժնեգիրն	40 Ամերիկեան տոլար
-------------------	--------------------

باكين

مجلة شهرية ، ادبية فنية وعلمية
المدير المسؤول
السيد ارثين كارنيك قرانجيان

•

PAKINE

REVUE MENSUELLE
LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE

Propriétaire
Dr. A. KAZANDJIAN

•

Բ Ա Գ Ի Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԱՐՈՒԵՍԻ

Խմբագիր
ԳՕՂՈՍ ՄՆԱԳԵԱՆ

Խմբագրության անդամ
ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

Հասցե՝
Centre Culturel SHAGHZOYAN
Bourdj Hammoud — Liban